

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ ŞİRKƏTLƏRİN
İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Səbinə Nəzər Əjdər

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ ŞİRKƏTLƏRİN
İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə bazarları

Qrup: 676

Magistrant:
Səbinə Nəzər Əjdər qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. Elsevər Quliyev Nizami oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Səbinə Nəzər Əjdər qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ ŞİRKƏTLƏRİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadi böhran şəraitində investisiya siyasətinin formalaşdırılması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri hazırda həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı, həm də ayrı-ayrı şirkətlər üçün aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi koronavirus pandemiya şəraitində şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Magistr işinin tədqiqatı prosesində induksiya, deduksiya, sistemləşdirmə, qruplaşdırma, qrafik, modelləşdirmə, habelə müqayisəli və statistik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Magistr işinin hazırlanması üçün informasiya bazasını İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Mövzunun kifayət qədər aktual olmasına baxmayaraq, Covid-19 pandemiyasının son iki ildə ortaya çıxması və iqtisadi təsirlərinin hələ də tam öyrənilmə bilməməsi, eləcə də bu istiqamətdə yerli tədqiqatçıların yetərli araşdırmalarının olmaması, tədqiqatın aparılması prosesində informasiya mənbələri ilə bağlı məhdudiyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatdan əldə olunan elmi yenilikləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- İnteraksiyanın anlayışı, onun iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı öyrənilmiş;
- Şirkətlərdə investisiya fəaliyyətinin təşkil olunması və idarə edilməsi məsələləri araşdırılmış;
- Covid-19 pandemiyasının global maliyyə bazarlarına təsirinin geniş təhlili aparılmış;
- “ABB” şirkətinin təmsalında Azərbaycan şirkətlərinin pandemiya dövründə investisiya fəaliyyəti təhlil edilmiş;

Aparılan tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti araşdırmanın nəticəsində şirkətlərin pandemiya zamanı davranışları və böhrandan çıxış yollarının öyrənilməsinə, habelə global maliyyə bazarının pandemiya reaksiyasının araşdırılmasına imkan vermişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatdan əldə edilən nəticələr və irəli sürülən təkliflər şirkətlərin iqtisadi böhran vəziyyətində investisiya fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: maliyyə bazarları, investisiya fəaliyyəti, Covid-19 pandemiyası, iqtisadi böhran

"WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT PERFORMANCE OF COMPANIES IN THE CONTEXT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC"

SUMMARY

The actuality of the subject: The problems of formulating investment policy and improving the tools for evaluating the effectiveness of the economic crisis are currently relevant for the economy as a whole and for individual companies.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation research is to study the ways to improve the investment activities of companies in the context of the coronavirus pandemic.

Used research methods: Induction, deduction, systematization, grouping, graphic, modeling, as well as methods of comparative and statistical analysis were used in the research process of the master's thesis.

The information base of the research: The database for the preparation of the master's thesis consists of official data of the Organization for Economic Cooperation and Development, the International Monetary Fund, the World Health Organization, the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan and the Central Bank of the Republic of Azerbaijan.

Restrictions of research: Although the topic is quite relevant, the emergence of the Covid-19 pandemic in the last two years and the fact that its economic effects have not yet been fully studied, as well as the lack of research by local researchers, limit the sources of information.

The novelty and practical results of investigation: Scientific innovations obtained from the research can be classified as follows:

- The concept of investment, its economic essence and classification are studied;
- The issues of organization and management of investment activities in companies were investigated;
- Extensive analysis of the impact of the Covid-19 pandemic on global financial markets;
- Investment activity of Azerbaijani companies during the pandemic was analyzed on the example of IBA;

The practical significance of the research has allowed the study of companies' behavior during the pandemic and ways out of the crisis, as well as the reaction of the global financial market to the pandemic.

Scientific-practical significance of results: The results of the research and the proposals made can be used to improve the investment activities of companies in times of economic crisis.

Keywords: financial markets, investment activity, Covid-19 pandemic, economic crisis

İXTİSARLAR

ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ	
	ƏSASLARI.....	13
1.1.	İnvestisiyanın iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı.....	13
1.2.	Şirkətlərdə investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi.....	20
1.3.	Şirkətlərin investisiya təhlili və onun növləri.....	25
II FƏSİL.	KORONAVİRUS PANDEMİYASININ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ.....	30
2.1.	Covid-19 –un qlobal maliyyə bazarına təsiri.....	30
2.2.	Azərbaycanda şirkətlərin pandemiya dövründə investisiya fəaliyyəti (“ABB” şirkətinin təmsalında).....	43
III FƏSİL.	PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	51
3.1.	Şirkətlərin pandemiya böhranından çıxış yolları.....	51
3.2.	Covid-19 və beynəlxalq təcrübədə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.....	57
3.3.	Pandemiya dövründə “ABB” şirkətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	68
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
	İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
	Cədvəllərin siyahısı.....	87
	Sxemlərin siyahısı.....	87
	Şəkillərin siyahısı.....	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın iqtisadi inkişafının indiki mərhələsində onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi perspektivləri və ÜTT-yə (ümumdünya ticarət təşkilatı) daxil olmaq imkanları əsasən müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi alətlərinin effektivliyindən asılıdır. İnvestisiya siyasətinin formalaşdırılması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri hazırda həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı, həm də ayrı-ayrı şirkətlər üçün aktualdır.

Müasir şəraitdə sahibkarlıq subyektlərinin kapital tutumlu uzunmüddətli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün istifadə oluna bilən maliyyə resursları ilə lazımi səviyyədə təmin edilməsi problemi daha da kəskinləşir.

Gündəlikdə sərmayələrin strukturunun sadələşdirilməsi, innovativ məhsul və texnologiyalara investisiyaların intensivləşdirilməsi problemi var.

Aparıcı ölkələrdə ümumi daxili məhsulun artımı əsasən yeni biliklərin yaradılması və innovasiyaların tətbiqi hesabına baş verir. Bunun nəticəsidir ki, innovasiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi sosial-iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi üzrə dövlət siyasətinin əsas şərtidir.

Dünyanın inkişafının hazırkı tendensiyaları iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə təkan verən, yeni yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalını stimullaşdıran qabaqcıl innovativ inkişafın nailiyyətlərinin geniş şəkildə tətbiqidir.

Sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində innovasiya amilinin üstünlükləri bu gün göz qabağındadır və onun istehsala təsiri radikal və mürəkkəbdir. Təsərrüfat birliklərinin resurslarla təmin edilməsi, onların inkişafı və rəqabətqabiliyyətli olması üçün ilkin şəraitin yaradılması investisiya fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir. İnvestisiya fəaliyyəti əsasən müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir ki, bu da investisiya riskinin yol verilən səviyyəsində kifayət qədər gəlirlərin olması şəraitində mümkündür.

Müvafiq investisiya prosesini dəstəkləmək, əlverişli mühitin formalaşması və investisiya qərarlarının qəbulu səviyyəsinin artırılması üçün nəzəri əsaslar və biznes

birliklərinin investisiya fəaliyyətinə təsirinin tənzimlənməsi üçün ən son metodoloji alətlər araşdırılmalıdır:

- Investisiyaların idarə edilməsinin iqtisadi və təşkilati prinsiplərini müəyyən etmək lazımdır;

- Təsərrüfat birliklərinin investisiya fəaliyyətinə dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən nəzarətin ardıcılığını, prinsiplərini, təşkilati təminatını;

İqtisadi böhran şəraitində investisiyaların idarə olunması və rəqabətli bazarda risklərin minimuma endirilməsi üçün şirkətlərin təkmilləşdirmə siyasətləri xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2019-cu ilin sonlarında “ağır pnevmoniya” ilə nəticələnən “COVID-19” adlı yeni virusun yayılmağa başlaması yaşlılar və cəmiyyətin ən həssas təbəqələri arasında fəvqəladə ölüm nisbətinə səbəb oldu və bu, böyük sosial, siyasi və iqtisadi nəticələrlə bütün dünyada 2 milyarddan çox insanın sosial uzaqlaşmasına və evdə təcrid olunmasına gətirib çıxardı.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən 7 yanvar 2020-ci il tarixindən etibarən koronavirus (COVID 19) kimi adlandırılan yeni virusun müəyyən edilməsindən bu günə qədər (3 aprel 2020-ci il) virus qlobal səviyyədə bütün dünya iqtisadiyyatlarına və maliyyə bazarlarına təsir göstərmişdir.

Koronavirus iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinə təsir edib. Bəzi sahələr zərərçəkmiş, tənəzüllə uğramış, bəziləri isə inkişaf etmiş və pandemiya yararanmışdır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, investisiya fəaliyyətinin təhlilinə yanaşma və pandemiya şəraitində şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarının öyrənilməsi dissertasiyanın mövzusunun aktuallığını müəyyən edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bir çox elmi tədqiqatlarda indiyədək investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti, təşkili və idarəedilməsi kimi nəzəri məsələlər ətraflı öyrənilmişdir. Bununla belə iqtisadi böhran və fəvqəladə vəziyyətlərdə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi və bu istiqamətdə effektivin yüksəldilməsi məsələləri nisbətən az araşdırılmışdır. Investisiya fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji aspektləri, Covid-19 pandemiyanın qlobal maliyyə bazarlarına, o cümlədən bank sektoruna təsirləri, şirkətlərin pandemiya çıxış

yolları və investisiya strategiyalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri bir çox yerli və xarici iqtisadçı-alimlərin əsərlərində öyrənilmişdir. Bunlardan Əliyev A.Y., Mirzəyev B.S., Məmmədov Ə., Seyfullayev İ., Латыпова А.Э., Halim KAZAN., Bhanwar Singh, Rosy Dhall, Zhang, D., Hu, M., Ahmar, A., Val, E. d., Mihaela Roxana MARCU, Serhiy Reverchuk, Olga Vovchak, Kenny, S., Lennard, J., Turner, J. D. və başqalarını qeyd edə bilərik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi koronavirus pandemiyası şəraitində şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsidir. İşin məqsədi aşağıdakı vəzifələrin həllini zəruri edir:

1. Investisiya fəaliyyətinin nəzəri əsaslarını öyrənmək və investisiyanın iqtisadi mahiyyətini təsnif etmək.
2. Şirkətlərdə investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi qaydaları, onun növlərinin təhlilini aparmaq.
3. Son illərdə dünyaya yayılmış koronavirus pandemiyasının investisiya fəaliyyətinə təsirini və şirkətlərin pandemiyaçı çıxış yollarını araşdırmaq.
4. Pandemiya dövründə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarını təhlil etmək və bu istiqamətdə təkliflər hazırlamaq.
5. Covid-19 pandemiyasının qlobal maliyyə bazarlarına təsirini öyrənmək.
6. Pandemiya dövründə “ABB” şirkətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyekt investisiya fəaliyyətini həyata keçirən şirkətlər, predmeti isə koronavirus pandemiyası dövründə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın metodları: Magistr işinin birinci fəslində tədqiqat predmetinin nəzəri əsasları öyrənilmişdir. Bu mərhələdə induksiya, deduksiya, sistemləşdirmə və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın ikinci fəslində koronavirus pandemiyasının qlobal maliyyə bazarlarına və ABB şirkətinin investisiya fəaliyyətinə təsiri təhlil edilmişdir. Bu hissənin yazılması analiz, statistik, müqayisəli və qrafik təhlil metodlarının

tədbiqinə əsaslanmışdır. Bu fəsildə əldə edilmiş nəzəri və praktiki məlumatların sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi prosesi aparılmış, son dövrdə yaranmış pandemiya şəraitində investisiyaların fəaliyyətinin, həmçinin mövcud sahədə dəyişikliklərin dinamikası təsvir edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının üçüncü fəslində analiz, sistemləşdirmə, modelləşdirmə və qrafik metodlarının tətbiqi ilə şirkətlərin böhrandan çıxış və investisiya fəaliyyətlərini təkmilləşdirmə yolları araşdırılmışdır. Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və əldə olunan nəticələr “ABB” şirkətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələrin verilməsinə imkan vermişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Magistr işinin hazırlanması üçün informasiya bazasını İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi məlumatları, o cümlədən tədqiqatın predmeti üzrə aparıcı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, qəzet və jurnal məqalələri təşkil edir.

Tədqiqat zamanı bir sıra dərs vəsaitlərindən, dünya ölkələrinin maliyyə bazarlarının içtimaətə açıq məlumatlarından və internet resurslarından da geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun kifayət qədər aktual olmasına baxmayaraq, Covid-19 pandemiyasının son iki ildə ortaya çıxması və iqtisadi təsirlərinin hələ də tam öyrənilə bilməməsi, eləcə də bu istiqamətdə yerli tədqiqatçıların yetərli araşdırmalarının olmaması, tədqiqatın aparılması prosesində informasiya mənbələri ilə bağlı məhdudiyyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yenilikləri: Tədqiqatdan əldə olunan elmi yenilikləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- İntestisiyanın anlayışı, onun iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı öyrənilmiş;
- Şirkətlərdə investisiya fəaliyyətinin təşkil olunması və idarə edilməsi məsələləri araşdırılmış;
- Covid-19 pandemiyasının global maliyyə bazarlarına təsirinə geniş təhlili

aparılmış;

- “ABB” şirkətinin təmsalında Azərbaycan şirkətlərinin pandemiya dövründə investisiya fəaliyyəti təhlil edilmiş;

- Şirkətlərin pandemiya böhranından çıxış yolları öyrənilmiş və beynəlxalq təcrübədə investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir;

- Covid-19 dövründə “ABB” şirkətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılmış, sonda qarşıya qoyulmuş vəzifələrə uyğun nəticələr çıxarılmış və tədqiqatın predmetinə müvafiq təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Pandemiya dövründə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin analiz edilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması iki yöndən əhəmiyyətlidir.

Birincisi, aparılan tədqiqat nəticəsində şirkətlərin pandemiya zamanı davranışları və böhrandan çıxış yolları öyrənilmiş, habelə qlobal maliyyə bazarının pandemiya reaksiyası araşdırılmışdır. Bununla belə tədqiqat işində şirkətlərin pandemiya dövründə mövcud investisiya strategiyalarının çatızmazlıqlarının müəyyən edilməsi və təkmilləşdirilməsi baxımından bir sıra vacib nəticələr çıxarılmışdır. Bundan əlavə, əldə edilən nəticələr şirkətlər üçün gələcəkdə koronavirus pandemiyası kimi qlobal miqyaslı böhranlara qarşı mübarizədə elmi və praktik cəhətdən əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatdan əldə edilən nəticələr və irəli sürülən təkliflər şirkətlərin iqtisadi böhran vəziyyətində investisiya fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsində, Azərbaycanın bank sektorunun gələcək inkişaf prioritetləri və perspektivlərinin müəyyən edilməsində, bankların investisiya strategiyalarının, habelə ümumi iqtisadi inkişaf siyasətinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İnvestisiyanın iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı

“İnvestisiya” kateqoriyasının müasir anlayışı investisiya proseslərinin vəziyyətinin və təşkilinin təhlili üçün mühüm nəzəri və metodoloji əsasdır.

Müasir iqtisadiyyatda investisiya əsas rol oynayır, çünki investisiya iqtisadi artımın ən mühüm amillərindən biridir. Dünya iqtisadi inkişafı təcrübəsi göstərir ki, özünütəminat və gəlirlilik prinsipləri əsasında həyata keçirilən səmərəli investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın bərpası üçün əsas açar rolunu oynayır.

İnvestisiyaların ən sadə tərifini onların kapitalla investisiya kimi xarakterizə edilməsidir. Beləliklə, iqtisadi ensiklopediyada belə bir tərif verilmişdir: “investisiyalar – mənfəətin mənimsənilməsi məqsədi ilə ölkə daxilində və xaricdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahə və sektorlarına uzunmüddətli yeni investisiyalardır” (Ədibə İsmayılova, 2021; 232 s).

İnvestisiyaların idarə edilməsi baxımından real və maliyyəyə bölünməsi vacibdir.

Real investisiya əsas kapitalla və ehtiyatların artmasına qoyulan investisiyadır. Bunlara daxildir:

-yeni avadanlığın alınması üçün əsas kapitalla investisiya, o cümlədən onun çatdırılması, quraşdırılması və istismara verilməsi;

-mövcud avadanlıqların modernləşdirilməsi, bina və tikililərin tikintisi və yenidən qurulması və s.;

-yeni texnologiya və ticarət nişanının əldə edilməsi ilə bağlı qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar;

-əsas və köməkçi materiallar üçün yeni və əlavə keçidlərin verilməsini nəzərdə tutan vəsaitlərin dövriyyəsinə qoyulan investisiyalar;

-hazır məhsulun yeni və əlavə ehtiyatları; debitor borclarının artması və s.

Bir çox iqtisadçıların işi müxtəlif əsaslarla təsnif edilərək “investisiya” kateqoriyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsi məsələsinə həsr edilmişdir: Anşın V.M., Blank İ.A., Boçarov V.V., Qoiko A.F., Zavqorodniy AG, Co.Valyev V.V.,

Kruşvits L. , Melkumov JS, Peresa da AA, Stadnytsky YI və başqalarını buna misal göstərə bilərik.

Müəlliflər əsərlərində investisiyanın səmərəliliyi göstəricilərinin formalaşması mexanizminin müxtəlif aspektlərini, investisiyaların təhlilində onlardan istifadənin xüsusiyyətlərini, üstünlük və çatışmazlıqların seçilməsi və s. investisiyaların təsnifatına müxtəlif yanaşmalar təqdim edir. Məsələn, Sych EM, İlchuk V.P. investisiyaların təsnifat ağacının qurulmasının və təhlilinin aşağıdakı ardıcılığını təklif etmişdir: (B. A. ЗУЕВ, 2020; с. 370).

- təsnifatın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- təsnifat istiqamətlərinin seçimi;
- təsnifat ağacının qurulması (təsnifat sxeminin tərfi, təsnifatın xüsusiyyətlərinə istinad, investisiya münasibətlərinin müəyyən edilməsi);
- əldə edilmiş təsnifatın təhlili;
- təhlilin nəticələrinə əsasən qərarların qəbul edilməsi.

Çoxlu sayda metodoloji inkişafın olması onların ümumiləşdirilməsini və praktiki istifadə üçün tövsiyələrin birbaşa işlənilib hazırlanmasında daha da inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Müasir iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin mərkəzi rolu onların həm bütün dövlət miqyasında (makrosəviyyə), həm də ayrı-ayrı təsərrüfat vahidləri səviyyəsində (mikrosəviyyə) həyata keçirilən səmərəli idarə olunmasını zəruri edir.

Hal-hazırda investisiya proseslərinin idarə edilməsinin prinsipləri və metodları xüsusi elmi intizamda - investisiyaların idarə edilməsində tədqiqat mövzudur. Öz növbəsində bu intizamın tədqiqat obyektinə müxtəlif növ aktivlərə investisiya qoyuluşudur. Buna görə də investisiyaların idarə edilməsinin prinsip və üsullarının öyrənilməsinə keçməzdən əvvəl “investisiya” anlayışının mahiyyətini və məzmununu nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayış kifayət qədər genişdir və iqtisad elminin və praktiki fəaliyyətin müxtəlif sahələrində onun məzmununun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu baxımdan investisiyaların hərtərəfli, universal şərhini vermək mümkün deyil (B. K. Романов, 2020; 347).

İqtisadi nəzəriyyə baxımından investisiyalar yeni istehsal vasitələrinin yaradılmasına, ehtiyatların artırılmasına, infrastruktur obyektlərinin tikintisinə və s. başqa sözlə desək, investisiya ÜDM-in (ümumi daxili məhsul) cari dövrdə istehlak olunmayan (qənaət edilən) hissəsidir və iqtisadiyyatda kapitalın ümumi artımına yönəlmişdir.

Asanlıqla görmək olar ki, makroiqtisadi mənada investisiya qoyuluşunun əsas obyektləri yeni istehsal olunan əsas kapital və iqtisadiyyatın real sektorunda istifadə olunacaq ehtiyatlardır.

Beləliklə, investisiya prosesi kapital əmələ gətirir. Eyni zamanda, fond bazarında əvvəllər tikilmiş (istehsal edilmiş) obyektin (zavod, avadanlıq və s.) və ya sənaye müəssisəsinin səhmlərinin bu nöqteyi-nəzərdən əldə edilməsi investisiya hesab edilmir, çünki belə əməliyyatlar əlavə xərclər yaratmır. Bu iqtisadi sistemdə iştirak edən əsas kapitalın və ya əmtəə material ehtiyatlarının ümumi həcminə hər hansı bir şey, lakin yalnız mülkiyyət hüququnun ötürülməsi (mülkiyyətin dəyişdirilməsi) prosesini həyata keçirir (В.В. Никифоров, Т.Г.Суранова¹, Т.Я. Чернобровкин, Я.Д. Янковская, С.В. 2020; 209 с.).

İnvestisiyalar - mənfəət və ya başqa faydalı effekt əldə etmək üçün sahibkarlıq, və yaxud digər fəaliyyət obyektlərinə yatırılmış (qiymətli kağızlar, pul vəsaitləri, digər əmlak, o cümlədən pul dəyəri olan əmlak və digər hüquqlar) vəsaitlərdir.

İnvestisiyaların mahiyyətini az və ya çox dəqiq əks etdirən bir çox başqa təriflər var. Eyni zamanda, bu konsepsiyanın bir sıra ən mühüm xüsusiyyətləri onların çərçivəsindən kənar qalır. Aşağıdakı nümunədən istifadə edərək onları anlamağa çalışaq.

Tutaq ki, müəyyən bir sahibkar (müəssisə) qazandığı bütün mənfəəti yeni maşın almaq üçün istifadə etmək qərarına gəldi.

Burada həm bir hərəkətlə (avadanlığın alınması və sonrakı istismarı), həm də onun son nəticəsi və ya verilmiş bir maşın olan obyektini ilə məşğul olduğunu görmək asandır. Beləliklə, investisiyalar həm fəaliyyət (proses) kimi, həm də onun obyektini kimi şərh edilə bilər. Nümunəyə əsasən maşın almaq qərarı eyni zamanda mənfəətin

hər hansı digər istifadəsini, məsələn, borcların vaxtından əvvəl ödənilməsi, sahiblərə bölüşdürülməsi, işçilərin mükafatlandırılması, şəxsi istifadə üçün pulun çıxarılması, habelə istehsal məqsədləri üçün digər avadanlıqların alınmasını istisna edir.

Əslində, qəbul edilən qərar investisiya obyektindən gözlənilən gələcək nəticənin xeyrinə digər cari ehtiyacların ödənilməsindən imtina deməkdir. Başqa sözlə, bu sahibkar (müəssisə) qazancıdan istifadə etmək üçün digər imkanları məşının istismarından gələcək nəticədən daha az qiymətləndirir.

Nəzərdən keçirilən nümunədən hesab edilən investisiya proseslərinin bir sıra əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

Öz xassələrinə görə gələcəkdə hansısa fayda və ya imtiyazların alınmasını təmin etməyə qadir olan hansısa obyektin olması;

bu və ya digər obyektə sahib olmağın və ya öz məqsədləri üçün istifadənin məqsədəuyğunluğu barədə qərar qəbul edən subyektin olması;

investisiya edilmiş vəsaitdən başqa məqsədlər üçün istifadədən imtina ilə bağlı fürsət xərclərinin mövcudluğu;

Zaman aspekti (vəsaitlərin qoyuluşu ilə nəticənin alınması arasında müəyyən müddət var).

Yekun nəticələrin və ya riskin ehtimal xarakteri və gələcəyi dəqiq proqnozlaşdırmaq mümkün deyil çünki, qəbul edilmiş qərarların nəticələrinin qiymətləndirilməsi indiki məqam baxımından aparılmalıdır.

İnvestisiyaların yuxarıda vurğulanan və müzakirə olunan xüsusiyyətləri onları təsnif etmək üçün istifadə edilə bilər.

Beləliklə, kapital qoyuluşunun obyektlərinə görə real, maliyyə və qeyri-maddi aktivlərə qoyulan investisiyalar fərqləndirilir (Сазонов Андрей, 2020; с. 270).

Real investisiyalar altında maddi formada mövcud olan obyektlərə investisiyalar həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, belə sərmayələrin böyük əksəriyyəti müəssisənin əsas fəaliyyəti ilə bağlı istehsal obyektlərinin (torpaq sahələri, binalar, tikililər, müxtəlif növ avadanlıqlar, xammal, materiallar və s.) payına düşür. Bu cür investisiyalar kapital əmələ gətirir. Real investisiya obyektləri digərlərindən daha çox inflyasiyadan qorunur. Eyni zamanda, bir qayda olaraq, onların aşağı likvidliyi

var və onları idarə etmək olduqca çətinidir.

Mühasibat uçotu, təhlil və planlaşdırma məqsədi ilə real investisiyalar müxtəlif meyarlara görə təsnif edilir. İqtisadi ədəbiyyatda investisiyaların təsnifatı üçün həm təsnifatın xüsusiyyətlərinə, həm də onların təfərrüat dərəcəsinə görə fərqlənən bir çox təkliflər mövcuddur. Cədvəl 1-də real investisiyaların ən ümumi təsnifat meyarları və növləri göstərilir.

Cədvəl 1: Real investisiyaların təsnifatı

Təsnifat xüsusiyyəti	İnvestisiya növləri
İnvestisiya növləri üzrə	Real, maliyyə, qeyri-maddi
Reproduktiv oriyentasiya ilə	Kobud, təmirli, təmiz
Münasibətlərə görə	Birbaşa, əlaqəli, uyğun
İnvestisiya prosesinin əhəmiyyətinə görə	Korporativ, bələdiyyə, regional, regionlararası, milli, beynəlxalq
Qoşma obyektləri ilə	Əsas vəsaitlərdə, dövriyyə vəsaitlərində, qeyri-maddi aktivlərdə
İnvestisiya resurslarının növləri üzrə	Fondlar, əsas vəsaitlər, xammallar, materiallar, enerji resursları, kadrlar, intellektual resurslar, mülkiyyət hüquqları
Həll olunan məqsədlərin sayına görə	Tək məqsədli, çox məqsədli
Maliyyə mənbələrinə görə	Mərkəzləşdirilmiş, mərkəzləşdirilməmiş
Regional əsasda	Yerli, xarici
Çoxalma formalarına görə	İnteqral əmlak komplekslərinin alınması, yeni tikinti, profilin dəyişdirilməsi, yenidən qurulması, modernləşdirilməsi, bərpası müəyyən avadanlıq növləri
İnvestisiya prosesində iştirakın xarakterinə görə	Birbaşa investisiya, dolay investisiya
İnvestisiya dövrünə görə	Qısamüddətli, uzunmüddətli
İnvestisiya resurslarına mülkiyyət formaları üzrə	Şəxsi, dövlət, uyğun, xarici
İcra uyğunluğuna görə	Müstəqil, bir-birindən asılı, alternativ
Mənfəətlilik səviyyəsinə görə	Yüksək gəlirli, orta gəlirli, az gəlirli, gəlirsiz
Risk səviyyəsinə görə	Aşağı risk, məqbul risk səviyyəsi ilə, kritik risk səviyyəsi ilə, katastrofik risk səviyyəsi ilə
Likvidlik səviyyəsinə görə	Yüksək maye, orta maye, az maye, maye
Səmərəlilik baxımından	Yüksək effektiv, orta səmərəli, səmərəsiz
Kapitaldan istifadənin təbiətinə görə	İlkin, təkrar investisiya; investisiyaların silinməsi

Mənbə: Сазонов Андрей, 2020: с. 270

Real investisiyaların mövcud təsnifat sistemi ətraflı inkişaf etdirilə bilər. Təsnifat xüsusiyyətlərinin seçimi, ilk növbədə, investisiya hesablamalarının məqsədi ilə müəyyən edilməlidir. Beləliklə, real investisiyaların səmərəliliyi meyarının əsaslandırılması, meyar göstəricisinin hesablama düsturunun seçimi real investisiyaların təsnifatının həyata keçirilmə müddəti və pul vəsaitlərinin hərəkətinin növü kimi bəzi mühüm xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır.

Əmlak hüquqlarının və əqli mülkiyyət hüquqları, təhsil, elmi və informasiya fəaliyyətinin məhsullarını, patentlər, ticarət nişanları və s. - fiziki və ya maddi formada olmayan aktivlərin müxtəlif növ investisiyalar daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra tədqiqatçılar belə aktivləri real investisiya obyektinə hesab edirlər. Bununla belə, bu cür obyektlərin spesifikliyi onların qiymətləndirilməsi, təhlili və idarə edilməsi üsullarında əhəmiyyətli fərqləri nəzərdə tutur. Müasir mərhələdə innovativ fəaliyyətin artan rolunu nəzərə alaraq, fikrimizcə, belə obyektlərin ayrıca bir sinifdə ayrılması məqsədəuyğundur (Виталий Шкляр, Анджей Беловранин, 2020; 218с.).

Maliyyə investisiyaları gələcəkdə gəlir (mənfəət) əldə etmək üçün onların arasında qiymətli kağızların üstünlük təşkil etdiyi maliyyə alətlərinə investisiyalardır. Geniş mənada maliyyə aləti (aktiv) dedikdə, mülkiyyət və ya kredit münasibətlərini əks etdirən hər hansı hüquqi cəhətdən tanınmış müqavilə başa düşülür. Maliyyə aktivləri ən likvid investisiya obyektləridir. Eyni zamanda, onlar inflyasiyadan ən az qorunurlar və iqtisadi təbiətlərinə görə uydurma kapitaldırlar.

Maliyyə alətləri aşağıdakılara bölünür:

- maliyyə aktivləri (pul vəsaitlərinin istifadəsi və onların ekvivalentləri məhdudlaşdırılmır; debitor borcları yenidən satış üçün nəzərdə tutulmur; maliyyə investisiyaları və s.);

- maliyyə öhdəlikləri;

- kapital alətləri (adi səhmlər, vahidlər və digər kapital növləri);

- törəmə maliyyə alətləri (fyuçers müqavilələri, forvard müqavilələri və digər törəmə qiymətli kağızlar).

Maliyyə alətlərinin əsasını qiymətli kağızlar təşkil edir.

Qiymətli kağızlar ssuda sahiblik hüququnu və ya münasibətlərini təsdiq edən, onları verən şəxslə onların sahibi arasında münasibətləri müəyyən edən və bir qayda olaraq dividend və ya faiz şəklində gəlirin ödənilməsini, habelə borcun ödənilməsini təmin edən pul sənədləridir.

İnvestisiya prosesində iştirakın xarakterinə görə birbaşa, portfel və digər investisiyalar da fərqləndirilir. Birbaşa investisiya obyektlərinin və kapital qoyuluşunun seçilməsində investorun bilavasitə iştirakını, habelə bu obyektə mülkiyyət hüququnu nəzərdə tutur. Hal-hazırda bir çox ölkələrdə birbaşa investisiyalar müəyyən bir müəssisəyə, nizamnamə və ya nizamnamə kapitalının ən azı 10% -i həcmində qoyulmuş hesab olunur. Bir qayda olaraq, birbaşa investisiyalar kapital qoyuluşları, nizamnamə fondlarına investisiyalar və digər müəssisələrin payları şəklində həyata keçirilir.

Portfel investisiyaları, həcmi onun nizamnamə və ya nizamnamə kapitalının ən azı 10%-ni təşkil edən müəyyən bir şirkətin qiymətli kağızlarına investisiyalardır.

Digər investisiyalar, müəssisənin əsas fəaliyyətinə aid olmayan aktivlərə dolayı (dolayı) kapital qoyuluşu ilə əlaqədardır. Belə investisiyalar vasitəçilər (maliyyə bazarı institutları) vasitəsilə həyata keçirilir və onların obyektləri çox vaxt dövlət və korporativ qiymətli kağızlardır (Ю.М. Осипова, А.Ю. Архипова, Е.С. Зотовой; 2020; 408 с.).

İnvestisiya müddətinə görə qısamüddətli (bir ilə qədər), ortamüddətli, uzunmüddətli və daimi investisiyalar fərqləndirilir.

Risk səviyyəsinə görə isə investisiya aşağı riskli, orta riskli və yüksək riskli olaraq fərqləndirilir.

Aşağı riskli investisiyaları kapital itkisi və ya gözlənilən gəlirin real riski olmayan obyektlərə və ya layihələrə investisiyaları xarakterizə edir.

Orta riskli investisiyaları riskləri təxminən orta bazar və ya sənayenin orta səviyyəsinə uyğun gələn obyektlərə və ya layihələrə aid investisiyalardır.

Yüksək riskli investisiyalara bazar və orta riskli investisiyalara nisbətən daha çox risk daxildir.

İnvestisiyaları təşkilatın xüsusiyyətlərinə görə də təsnif etmək olar. Bir qayda

olaraq, bu halda belə əlamətlərdən müəssisənin milliyyəti (daxili və xarici və ya xarici), ərazi yeri (ölkə, rayon), mülkiyyət forması (dövlət, bələdiyyə, özəl, qarışıq) və s. aiddir. İnvestisiya nəzəriyyəsinin inkişafı onun praktiki tətbiqinə yönəldilməlidir.

Real investisiyaların təsnifatının mövcud sisteminin təfərrüatlarına dair təklif olunan yanaşma səmərəlilik meyarının əsaslandırılması proseduru və onun hesablama düsturunun seçilməsini sadələşdirməyə imkan verir. Real investisiyaların təsnifat xüsusiyyətlərinin əlavə təfərrüatları risk faktorlarının və inflyasiyanın nəzərə alınmasını tələb etmir.

1.2. Şirkətlərdə investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi

İnvestisiyaların reallaşdırılması investisiya subyektlərinin və obyektlərinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu investisiya fəaliyyəti kimi müəyyən edildiyi üçün “investisiya fəaliyyəti” anlayışının nəzərdən keçirilməsini tələb edir. İnvestisiya fəaliyyəti dedikdə, investisiyaların həyata keçirilməsi üzrə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin əməli hərəkətlərinin məcmusu başa düşülür. Fikrimizcə, bu tərif müəyyən nəticənin əldə olunmasını əks etdirmədiyi üçün öyrənilən kateqoriyanın məzmununu qismən açır.

Ona görə də biz “investisiya fəaliyyəti” anlayışını fiziki və hüquqi şəxslərin və onların birliklərinin iqtisadi fəaliyyətində müsbət nəticə əldə etmək üçün risk baxımından investisiya qoymaq və həyata keçirmək üçün məqsədyönlü təşkilati-iqtisadi tədbirlərin məcmusu kimi müəyyən etməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Elan edilmiş nəticəyə nail olmaq investisiyaların idarə edilməsi sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin etməklə mümkündür (Ələkbər Məmmədov, İlqar Seyfullayev, 2013; 376 s.).

V.Şeremetin fikrincə: “İnvestisiya idarəçiliyinin əsas məqsədi investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqdır və onun mexanizmini aşağıdakı prioritet vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldir:

-investisiya qoyuluşundan müxtəlif müsbət kənar təsirlərin maksimuma çatdırılması və bunun əsasında investisiya fəaliyyəti subyektinin yüksək sosial-

iqtisadi inkişaf templerinin, onun rəqabət qabiliyyətinin və bazar dəyərinin maksimallaşdırılmasının təmin edilməsi;

-müəssisənin maliyyə tarazlığının təmin edilməsi (maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti);

-investisiya ilə bağlı müxtəlif risklərin neytrallaşdırılması və ya minimuma endirilməsi və s.

Bu gün investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsində yaranan problemlərdən, yəni idarəetmənin aşağı səviyyədə olmasından danışmaq olar ki, bunun əsas səbəbləri bunlardır: (Бабина И.В. , 2010; 125 с.).

- ✓ bir çox sahibkarların investisiya planlarını həyata keçirməyə hazır olmaması, bazara tam çıxış imkanlarının olmaması;
- ✓ informasiya, təşkilati strukturun bazardakı dəyişikliklərə zəif uyğunlaşması;
- ✓ rəhbərliyin peşəkarlığının və təcrübəsinin olmaması, texniki-iqtisadi əsaslandırılmaların və qərarların hazırlanması sahəsində çalışan işçilərin aşağı ixtisas səviyyəsi.

"İnvestisiyaların idarə edilməsi" anlayışını anlamaq üçün yanaşmaları nəzərdən keçirək. "İnvestisiya menecmenti investisiya prosesinin idarə edilməsi sistemidir. Əsas məqsəd şirkətin ümumi və maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsini təmin etməkdir".

Şirkətlər aşağıdakı investisiya strategiyalarına riayət edirlər:

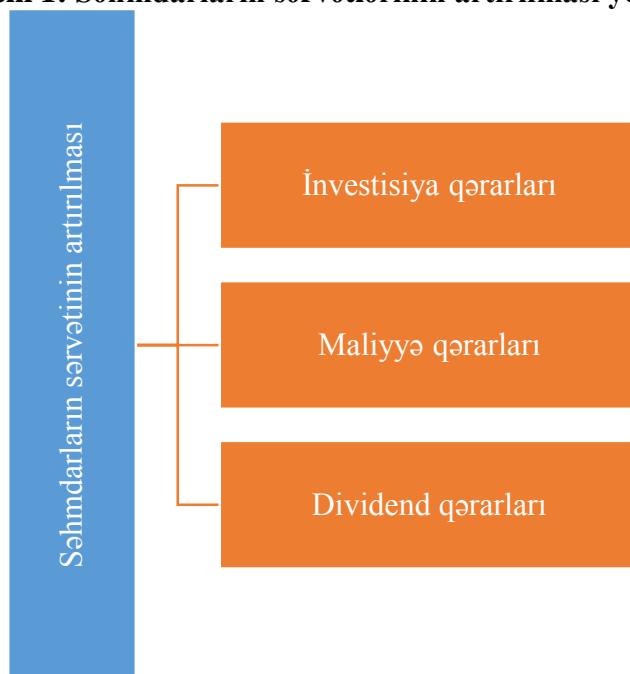
- 1) məhsullara artan tələbatdan sonra istehsalın artırılması üçün investisiyaların artması;
- 2) əməyin kapitalla əvəz edilməsi strategiyası;
- 3) investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün borc vəsaitlərindən istifadə strategiyası;
- 4) yüksək arzu olunan tənzimləmə gəlirliliyi olan layihələrə investisiya strategiyası.

İ.Doljanski müəssisənin investisiyaların idarə edilməsi sistemini mənfəət (gəlir) əldə etmək və ya digər faydalı təsirlərə nail olmaq üçün investisiya obyektlərinə qoyulan kapitalın hərəkətinin məqsədyönlü tənzimlənməsi ilə bağlı

əməli hərəkətlərin və tədbirlərin, üsul məcmusu hesab edir.

Şirkətlərin investisiyaları düzgün idarəetmə mexanizmi maliyyə menecmenti qərarlarından asılıdır. Çünki, Qərar qəbul olunmadan heç bir iş icra olunmur. Bu baxımla şirkət onun üçün strateji hesab olunan investisiya, maliyyə və dividend qərarlarının qəbul olunmasında xüsusi həssaslıq və səmərəli yanaşmalar nümayiş etdirməlidir. Həmin qərarlar hər zaman qarşılıqlı assılıq və əlaqədədir və toplam maliyyə menecmenti qərarları hesab edilir. Maliyyə menecmenti qərarları, şirkət əsas strateji hədəfi hesab olunan səhmdarların sərvətinin artırılması hədəfinə xidmət etməlidir.

Sxem 1: Səhmdarların sərvətlərinin artırılması yollar

Mənbə: CIMA Study Text Strategic Paper F3 Financial Strategy BPP Learning media 2015.

İnvestisiya qərarları. Maliyyə menecerinin əsas vəzifələrindən bir, investisiya imkanlarının müəyyən edilməsi, onların qiymətləndirilməsi və şirkətin məhdud olan maliyyə resurslarını ən səmərəli hesab edilən investisiya layihələrində, yerləşdirməkdir. İnvestisiya qərarları öz mahiyyətinə görə çox müxtəlif olur və bura aid edilir:

- şirkətin mövcud biznesindən əlavə yeni iqtisadi fəaliyyətin qurulması,
- şirkətin başqa şirkətlə birləşməsi,
- şirkətin başqa şirkəti satın alması,

- şirkətin biznesinin bir hissəsinin satılması.

Maliyyə menecerləri bu qərarları şirkətin strateji baxışı əsasında qəbul etməlidirlər ki, burada da əsas meyyar, şirkətin daxili (mövcud biznesin genişlənməsi) və ya xarici (yeni biznesin yaradılması və ya başqa şirkətin alınması) inkişaf etməsidir.

Maliyyə qərarları. Maliyyə qərarları uzun müddətli (kapital strukturu) və qısa müddətli (dövriyyə kapitalı) maliyyə resurslarının idarəetməsini nəzərdə tutur. Burada maliyyə meneceri uzun müddətli maliyyələşmədə, **mənbəni, maliyyələşmə üzrə xərclər və risk** amillərini nəzərə almalıdır.

Dövriyyə kapitalı (DK) dedikdə biz aşağıdakı düsturu nəzərdə tutur:

$DK = \text{Cari aktivlər (mal-material ehtiyatları, debitor borclar və nəğd pul)} - \text{Cari öhdəliklər (qısa müddətli kreditor borclar və sair qısa müddətli öhdəliklər)}$

Dividend qərarları. Dividendlərin verilməsi haqqında qərar, səhmdarların şirkətin uzun müddətli perspektivləri haqqında fikirlərinə müsbət təsir göstərir və səhmlərin bazar dəyərinin artmasına səbəb olur.

Şirkət fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlir təkrarən biznesə reinvestisiya oluna bilər və yaxud dividend şəklində səhmdarlara ödənilə bilər. Burada əsas məqsəd, ödənilən dividend səviyyəsinin səhmdarlar üçün qənaətbəxş səviyyədə olması və eyni zamanda biznes üçün kifayət qədər reinvestisiya mənbəyinin formalaşdırılmasıdır. Dividendlərin xalis gəlirə olan nisbəti, dividendin ödənilmə nisbəti adlanır və maliyyə meneceri əlverişli nisbət müəyyən etmək üçün idarə heyəti ilə məsləhətləşmələr aparmalıdır. İdarə heyətinin qəbul etdiyi dividend qərarları aşağıdakı iki amili əhatə edir:

- Səhmdarlara ödəniləcək qənaətbəxş səviyyədə dividendlər,
- Şirkətin gələcək investisiya siyasəti.

Birinci amil üzrə qəbul olunan qərar, səhmdarları məmnun etməlidir ki, onlar şirkətin səhmdarları olaraq qalmaqda davam etsinlər və şirkətə təzədən investisiya etsinlər.

İkinci amil üzrə qəbul olunmuş qərarlar şirkətin bölüşdürülməmiş mənfəətini əsas reinvestisiya mənbəsi kimi istifadə etmək və yaxud borc maliyyələşdirilməsinə

üstünlük verməkdən ibarətdir.

Maliyyə menecmenti qərarları bir biri arasında qarşılıqlı asılılıq yaradana qərarlarıdır. Beləki,

- Əgər şirkət əldə olunan gəliri reinvestisiya etmək qərarına gəlsə, bu zaman dividendlərin ödənilməsinə mənfəətin daha az hissəsi yönəlir. Şirkətin bu halda xarici maliyyələşməyə daha az ehtiyacı qalır.
- Əgər şirkət daha yüksək dividend ödəmək qərarına gəlsə, bu halda mənfəətin böyük hissəsi dividend ödənişinə yönələcək və şirkətin kənar maliyyələşməyə ehtiyacı artacaq. Kənar maliyyələşmə kifayət olmadığı halda, şirkət investisiya layihələrini azaltmaq və yaxud təxirə salmaq məcburiyyətində qalacaq.
- Əgər investisiyaları maliyyələşdirmək üçün əldə olunmuş borc vəsaitləri üzrə xərclər yüksəkdirsə, investisiya üzrə gözlənilən gəlir daha yüksək olmalıdır. Əks halda artan maliyyə xərcləri mənfəəti və ödəniləcək mənfəəti azaldacaq.

Maliyyə menecmenti qərarları arasında iki qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu əlaqə yüksək inkişaf etmiş və inkişafda olan şirkətlərin qərarlarının müqaisəsi əsasında müəyyən edilir.

Cədvəl 2: Şirkətlərin investisiya, maliyyə və dividend qərarları

Şirkətlər	İnvestisiya qərarları	Maliyyə qərarları	Divident qərarları
Yüksək inkişaf etmiş	yüksək səviyyədə kapitala investisiya qoyuluşu	aşağı səviyyədə borc maliyyələşməsindən istifadə	aşağı gəlirli dividend ödənişi
İnkişafda olan	qənaətbəxş və ya aşağı səviyyədə kapitala investisiya qoyuluşu	yüksək səviyyədə borc maliyyələşməsindən istifadə	yüksək gəlirli dividend ödənişi

Mənbə: Зайцева, Е.В. 2019: С. 48–56.

Cədvəldə göstərilən investisiya, maliyyə və dividend qərarlarının hər biri, son nəticədə şirkət səhmdarlarının sərvətinin artırılmasına xidmət etməlidir.

1.3. Şirkətlərin investisiya təhlili və onun növləri

İnvestisiya təhlili investor tərəfindən effektiv qərarın qəbul edilməsi məqsədi ilə investisiyaların reallaşdırılmasının məqsəduyğunluğunun işlənilib hazırlanması, əsaslandırılması və qiymətləndirilməsi metodik və praktiki qəbulların və üsulların məcmusudur. Başqa sözlə desək, investisiya təhlili özünəməxsus üsul və alətlərə, texnikalara malik təhlilin tamamilə müstəqil bir sahəsidir. Əlbəttə ki, onun bəzi elementləri maliyyə təhlilindən, bəziləri təşkilatların və müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilindən götürülmüşdür, ancaq ümumilikdə investisiya təhlili investisiya nəzəriyyəsinin fərqli bölməsidir. Nəzəriyyənin inkişafının bir hissəsi kimi korporativ maliyyə təhlili də istifadə edilir (Zvi Bodie, 2014; p. 252).

Korporativ maliyyə təhlili şirkətin maliyyə vəziyyətini və səhmlərinin bazar dəyərini qiymətləndirmək üçün kəmiyyət üsuludur. Korporasiyanın maliyyə vəziyyətinin təhlili gəlirlilik, likvidlik və qiymətləndirmə ilə bağlıdır. Mənfəət və zərər haqqında hesabat, Mühasibat balansı, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat və kapital hesabatı daxil olmaqla, şirkətin maliyyə hesabatları şirkətin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur. Şirkət haqqında nəticə çıxarmağın müxtəlif yolları var, lakin müəyyən kəmiyyət üsulları və standart hesablamalar bu iş növünün əsas elementləri hesab olunur.

İnvestisiya maliyyəsində şirkətdən kənar analitik investisiya məqsədləri üçün təhlil aparır. Analitiklər ya yuxarıdan aşağıya, ya da aşağıdan yuxarıya investisiya yanaşması həyata keçirə bilirlər. Yuxarıdan aşağıya yanaşma ilk növbədə yüksək performans göstərən sektorlar kimi makroiqtisadi imkanları axtarır və sonra həmin sektorda ən yaxşı şirkətləri tapmaq üçün tədqiq edir. Bu baxımdan, onlar müəyyən bir şirkətin əsaslarına ən son baxaraq, potensial uğurlu olanları investisiya kimi seçmək üçün konkret şirkətlərin səhmlərini daha da təhlil edirlər. Digər tərəfdən, aşağıdan yuxarıya yanaşma, konkret şirkətə baxır və investisiya göstəriciləri kimi keçmiş fəaliyyətə və gözlənilən gələcək performansına baxaraq, korporativ maliyyə təhlilində istifadə olunanlara oxşar nisbət təhlili aparır. Aşağıdan yuxarıya qoyulan investisiya investorları ilk növbədə mikroiqtisadi amilləri nəzərə almağa məcbur edir. Bu amillərə şirkətin ümumi maliyyə vəziyyəti, maliyyə hesabatlarının təhlili,

təklif olunan məhsul və xidmətlər, tələb və təklif, zamanla korporativ fəaliyyətinin digər fərdi göstəriciləri daxildir (<http://www.cbar.az>).

Şirkətlərin investisiya təhlili risk dərəcəsini, mümkün qiymət dəyişikliklərini müəyyən etmək və tövsiyələr vermək üçün müxtəlif alternativ investisiyalarla bağlı bütün mümkün məlumatların öyrənilməsi və qiymətləndirilməsidir. Aşağıdakı investisiya təhlili metodları var:

- sadə mənfəət metodu;
- investisiyanın qaytarılmasının sadə metodu;
- layihənin xalis cari dəyərinin metodu;
- daxili gəlir dərəcəsi metodu;

1. Sadə mənfəət metodu. Layihələri tez emal etmək üçün istifadə olunur. Layihənin icra müddəti ərzində orta xalis mühasibat mənfəəti layihəyə qoyulan orta investisiya (əsas vəsaitlərin və dövriyyə vəsaitlərinin dəyəri) ilə müqayisə edilir. Ən yüksək orta gəlirlilik dərəcəsi olan layihə seçilir.

2. Investisiyaların qaytarılmasının sadə metodu. Layihələrin sürətli işlənməsi üçün, eləcə də güclü inflyasiya, siyasi qeyri-sabitlik və ya likvid vəsait çatışmazlığı şəraitində uğurla istifadə olunur: bu hallar şirkəti ən qısa müddətdə maksimum gəlir əldə etməyə yönəldir (<http://www.e-biblio.ru/book/bib/Sinergia/in-managment/sg.html>).

3. Layihənin xalis cari dəyər metodu. Investisiya müddəti ərzində bütün gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətinin indiki vaxta qədər diskont edilmiş dəyəri xalis indiki dəyərdir. Bir layihəni təsdiq edərkən və ya rədd edərkən, həmçinin daxili gəlir dərəcəsi metoduna ekvivalent metod kimi müstəqil layihələr arasında seçim edərkən istifadə olunur.

Xalis Cari Dəyər (NPV) indiki vaxta qədər diskont edilmiş sərmayənin ömrü boyu gələcək bütün pul vəsaitlərinin hərəkətinin (müsbət və mənfi) dəyəridir. NPV təhlili daxili qiymətləndirmənin bir formasıdır və biznesin, investisiya təhlükəsizliyinin, kapital layihəsinin, yeni təşəbbüsün, xərclərin azaldılması proqramının və pul vəsaitlərinin hərəkətini əhatə edən hər şeyin dəyərini müəyyən etmək üçün maliyyə və mühasibat uçotunda geniş şəkildə istifadə olunur.

Xalis cari dəyər üçün formula belədir:

$$NPV = \frac{R_t}{(1 + i)^t}$$

Burada:

t - pul axınının zamanı

i – diskontlaşdırma dərəcəsi

R – xalis pul axını

Xalis İndiki Dəyər (NPV) təhlili investisiyanın, layihənin və ya hər hansı bir pul axınının nə qədər dəyərli olduğunu müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Sərbəst Pul Hərəkətinə (FCF) investisiya ilə bağlı bütün gəlirləri, xərcləri və kapital xərclərini nəzərə aldığı üçün bu, hər şeyi əhatə edən bir metrikdir.

Əgər investisiyanın xalis cari dəyəri mənfi olarsa, bu, ondan əldə olunacaq gözlənilən gəlir dərəcəsinin diskont dərəcəsindən (tələb olunan gəlir dərəcəsi və ya maneə dərəcəsi) az olduğunu bildirir. Bu, mütləq layihənin “pul itirəcəyi” demək deyil. O, çox yaxşı mühasibat mənfəəti (xalis gəlir) yarada bilər, lakin əldə edilən gəlir dərəcəsi uçot dərəcəsindən az olduğu üçün dəyəri məhv edən hesab edilir. NPV müsbət olarsa, dəyər yaradır (Zvi Bodie, 2014; p. 252).

Net Present Value (xalis cari dəyər) (NPV) investisiya imkanlarını qiymətləndirmək üçün ən çox istifadə edilən üsul olsa da, onun bəzi çatışmazlıqları var ki, onları diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır.

NPV təhlili üçün əsas problemlərə aşağıdakılar daxildir:

- Uzun bir fərziyyə siyahısı hazırlanmalıdır
- Fərziyyələrdə və sürücülərdə kiçik dəyişikliklərə həssasdır
- İstədiyiniz nəticəni əldə etmək üçün asanlıqla manipulyasiya edilir
- İkinci və üçüncü dərəcəli faydaları/təsirləri əldə edə bilməz
- Zamanla sabit endirim dərəcəsini nəzərdə tutur
- Dəqiq risk tənzimlənməsi yerinə yetirmək çətindir (korrelyasiya, ehtimallar haqqında məlumat əldə etmək çətindir)

4. Investisiyaların daxili gəlirlilik təhlili metodu (IRR) investisiyanın xalis cari dəyərinin sifıra bərabər olduğu diskont dərəcəsidir. Başqa sözlə desək, bu, investora investisiya müddəti ərzində qazanacağını gözlədiyi mürəkkəb illik

gəlirdir. Məsələn, qiymətli kağız 50.000 ABŞ dolları NPV ilə bir sıra pul vəsaitlərinin hərəkətini təklif edərsə və investor bunun üçün tam olaraq 50.000 dollar ödəyirsə, investorun NPV dəyəri 0 dollardır. Bu o deməkdir ki, qiymətli kağızda endirim dərəcəsi nə olursa olsun, qazanacaqlar. İdeal olaraq, bir investor 50.000 dollardan az ödəyəcək və buna görə də endirim dərəcəsindən daha böyük bir IRR qazanacaq.

İnvestisiyaların daxili gəlirlilik dərəcəsi (IRR) dedikdə, investisiyaların bugünkü xalis dəyərini 0-a (sıfıra) bərabərləşdirə bilən faiz dərəcəsi başa düşülür. Başqa sözlə desək, IRR bugünkü gəlirlərin cəmi ilə bugünkü xərclərin cəminin bir-birinə bərabər olması prinsipinə əsaslanır. Hər hansısa bir fəaliyyət sahəsinə qoyulmuş investisiya IRR dərəcəsində gəlir əmələ gətirə bilirsə, o zaman həmin fəaliyyət növü üzrə qoyulmuş investisiyadan götürülmüş günlük gəlir həmin investisiyaya qoyulmuş xərcə bərabər olacaqdır. İnvestisiyanın gəlirlilik dərəcəsi investisiyanın daxili gəlirlilik dərəcəsindən çox və ya az ola bilər. Əgər investisiyanın gəlirlilik faizi daxili gəlirlilik faizindən yüksəkdirsə, bu o deməkdir ki, investisiya üzrə gəlir xərcdən az olacaq ki, bu da əlverişsiz investisiya hesab olunur. Əksinə, investisiyanın gəlirlilik faizi investisiyanın daxili gəlirlilik faizindən az olarsa, bu halda investisiya əlverişli hesab olunacaq. Çünki investisiya üzrə gəlirlər investisiya xərclərini üstələyəcək.

IRR-nin son məqsədi illik nominal pul daxilolmaları cəminin cari dəyərini investisiya üçün ilkin xalis pul xərclərinə bərabər edən diskont dərəcəsini müəyyən etməkdir. Gözlənilən gəliri müəyyən etməyə çalışarkən bir neçə üsuldən istifadə edilə bilər, lakin IRR çox vaxt şirkətin həyata keçirməyi nəzərdə tutduğu yeni layihənin potensial gəlirini təhlil etmək üçün idealdır (<https://www.investopedia.com>).

IRR aşağıdakı düstur vasitəsilə hesablanır:

$$0 = CF_0 + \frac{CF_1}{1 + IRR} + \frac{CF_2}{(1 + IRR)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1 + IR)^n}$$

Daxili gəlir dərəcəsi (IRR) potensial investisiyaların gəlirliliyini qiymətləndirmək üçün maliyyə təhlilində istifadə olunan bir metrikdir. IRR diskontlaşdırılmış pul vəsaitlərinin hərəkəti təhlilində bütün pul vəsaitlərinin

hərəkətinin xalis cari dəyərini (NPV) sıfıra bərabər edən diskont dərəcəsidir.

IRR hesablamaları NPV ilə eyni düstura əsaslanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, IRR layihənin faktiki dollar dəyəri deyil, NPV-ni sıfıra bərabər edən illik gəlirdir.

Dediklərimizi əyani göstərmək üçün belə bir misala baxaq. Fərz edək ki, hər hansısa bir iqtisadi fəaliyyət növünə 5 milyon dollar həcmində investisiya qoyuluşu tələb olunur. Investisiya qoyuluşunun birinci ilində müəssisənin gəliri 1.6 milyon dollar, ikinci ilində 2.4 milyon dollar və üçüncü ilində isə 2.8 milyon dollar olacağı proqnozlaşdırılır. Belə olan halda müəssisənin daxili gəlirlilik dərəcəsi aşağıdakı kimi olacaq:

$$0 = -5.0 + \frac{1.6}{1 + IRR} + \frac{2.4}{(1 + IRR)^2} + \frac{2.8}{(1 + IRR)^3}$$

Yuxarıdakı tənliyi həll etsək, IRR=15.52% cavabını almış olarıq. Bu isə o deməkdir ki, investisiyanın daxili gəlirlilik faizi 15.52% olarsa, investisiyanın bugünkü xalis gəliri sıfıra bərabər olacaqdır.

II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASININ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

2.1. Covid-19 –un qlobal maliyyə bazarına təsiri

Ölkələrin maliyyə strukturlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər bir çox ölkələrdə köhnə investorlar tərəfindən yaradılan “domino effekti”nə səbəb olmuşdur. Qlobal bazarda Covid-19 pandemiyası təsirinə görə müxtəlif iqtisadiyyatlarda görünməmiş narahatedici təsirlərə səbəb oldu ki, bunlar yalnız 1920-ci il depressiyası ilə müqayisə edilə bilər (Corbet et al., 2020). Üstəlik, bütün ölkələr böyük səhiyyə böhranı, ciddi xarici tələb şoku, qlobal maliyyə şəraitində kəskin azalma və iqtisadi fəaliyyətə ciddi təsir göstərəcək əmtəə qiymətlərindəki enişlə üzləşirlər (BVF, 2020). Bundan əlavə, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən COVID-19-un qlobal pandemiya elan edilməsi qlobal maliyyə bazarlarını silkələdi.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının COVID-19-u pandemiya elan etməsi ilə bütün dünyada birjalar kəskin ucuzlaşmağa başladı. Səhm qiymətlərinin reaksiyalarını təhlil edən bir sıra COVID-19 araşdırmaları milli və beynəlxalq fond bazarlarında təşviş ticarətinin (ing. panic trading) və artan dəyişkənliyin olduğunu göstərdi. Güclü qorxu və təşviş ticarətinə görə Hindistanın Milli Fond Birjası (NSE) və Bombay Fond Birjası (BSE) 15 gün ərzində iki dəfə 13 Mart və 23 Mart 2020-ci il tarixlərində elektrik açarından istifadə edərək ticarəti dayandırdı.

Elektrik və ya Dövrə açarı (ing. circuit breaker) termini fəvqəladə hallarda birjada ticarəti müvəqqəti dayandırmaq üçün istifadə edilən tənzimləyici tədbirdir. Elektrik açarları təşviş satışının qarşısını almağa çalışır və həmçinin manik alış (ing. manic-buying) zamanı da işə salına bilər. Onlar adətən fərdi qiymətli kağızlar, eləcə də S&P 500 kimi geniş bazar indeksləri üçün istifadə olunur. Elektrik açarları dünya üzrə birjalarda qiymətlər əvvəlcədən müəyyən edilmiş səviyyələrə çatdıqda ticarəti dayandırmaqla avtomatik işləyir. Mövcud elektrik açarları sistemi keçmiş böhranların nəticələri əsasında bir neçə dəfə yenidən işlənmişdir.

2020-ci ilin mart ayında ABŞ-ın S&P 500 fond birjası 10 gün ərzində dörd dəfə elektrik açarından istifadə etməli oldu (Economic Times, 2020). Birjaların

əksəriyyəti COVID-19-un yaratdığı böhrana mənfi reaksiya verdi. Bu onun göstəricisidir ki dünya maliyyə bazarları fors-major və siyasi hadisələrə həssasdırlar və dərhal refleksiv reaksiya nümayiş etdirirlər.

ABŞ qaydalarında S&P 500 İndeksi 7%, 13% və 20% düşdüyü zaman ticarəti dayandırmaq üçün təyin edilmiş üç elektrik açarı səviyyəsi mövcuddur. 19 oktyabr 1987-ci ildə Dow Jones Industrial Average indeksi təxminən 23% dəyər itirdikdən sonra ilk elektrik açarı işə salındı. 1997-ci ildən sonra ABŞ birjasında elektrik açarlarından yalnız COVID-19 pandemiyasının yaratdığı qeyri-müəyyənlik və təşviş ticarəti səbəbindən istifadə edilmişdir. Belə ki, S&P 500 9, 12 və 16 mart tarixlərində açılış saati ərzində əvvəlki bağlanış dəyərindən 7% azalma səbəbindən 1-ci səviyyəli dövrə açarlarını işə saldı və 18-də günün gec saatlarında ticarət yenidən 15 dəqiqəlik dayandırıldı. S&P 500-də elektrik açarı işə salındıqda həm Dow, həm də Nasdaq-da ticarət dayandırılır (<https://www.weforum.org/>).

Covid-19 pandemiyasının təsirləri demək olar ki, bütün dünya maliyyə bazarlarında hiss olunsa da, G20¹ ölkələrinin birjalarında bu daha çox özünü göstərmişdir. Cədvəl 3-də ölkənin iqtisadi statusu nəzərə alınmaqla G20 ölkələrinin birja və indeksləri ixtisarları ilə birlikdə verilmişdir.

COVID-19 ilə bağlı son xəbərlər beynəlxalq mediada ilk dəfə yayıldığı (hadisə günü, t_0) və ertəsi gün (t_1) G20 İndekslərinin Anomal gəlirləri² (AG, ing. Abnormal returns) cədvəl 4-də verilib. Hadisə günü inkişaf etməkdə olan ölkələr - Hindistan, İndoneziya və Cənubi Afrikadakı birjalar mənfi AG göstərdi. Eynilə, Fransa, İtaliya və Böyük Britaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrin fond bazarları da mənfi AG məlumatı verdilər.

T_0 hadisə günü Türkiyənin birjası istisna olmaqla, bütün G20 ölkə indeksləri mənfi AG bildirdi.

---

¹ **G20** və ya **İyirmilər qrupu** — dünyanın ən böyük iqtisadiyyatına malik 21 ölkəsindən və Avropa Birliyindən (AB) ibarətdir. G20 1999-cu ildə Berlində qurulub. Bu qrupa daxil olan ölkələr dünyada istehsal olunan malların 85%-nə və Beynəlxalq Ticarətin 75%-nə sahibdirlər. Dünya əhalisinin 2/3-si G20-də yaşayır.

² Hər hansı bir layihə üzrə investisiyalar həyata keçirildikdə müəyyən bir gəlirin əldə olunacağı nəzərdə tutulur. Lakin praktikada gözlənilən gəlir real əldə olunan gəlirdən fərqli olur. Bu halda anomal gəlir aşağıdakı kimi hesablanır: Anomal gəlir = Həqiqi gəlir - Gözlənilən gəlir.

Cədvəl 3: G20 ölkələrində birja indeksləri

G20 ölkələri	Birjalar	İndekslər	İxtisar	Ölkənin iqtisadi statusu
Argentina	Bolsas y Mercados Argentinos Exchange	S&P Merva	MERV	İEO iqtisadiyyat
Avstraliya	Avstraliya Qiymətli Kağızlar Birjası	S&P/ASX 200	AXJO	İE iqtisadiyyat
Braziliya	Braziliya Birjası	Bovespa	BVSP	İEO iqtisadiyyat
Kanada	Toronto Birjası	S&P/TSX Composite	OSPTX	İE iqtisadiyyat
Çin	Şanxay Birjası	Shanghai Composite Index	SSEC	İEO iqtisadiyyat
Fransa	Paris Birjası	CAC 40	CAC 40	İE iqtisadiyyat
Almaniya	Frankfurt Birjası	Deutscher Aktienindex	GDAXI	İE iqtisadiyyat
Hindistan	Hindistanın Milli Birjası	Nifty 50	Nifty50	İEO iqtisadiyyat
İndoneziya	İndoneziya Birjası	IDX Composite	IDXC	İEO iqtisadiyyat
İtaliya	Italian Birjası	FTSE MIB	FTSEMIB	İE iqtisadiyyat
Yaponiya	Tokio Birjası	Nikkei 225	NI225	İE iqtisadiyyat
Meksika	Meksika Birjası	IPC MEXICO	MXX	
Rusiya	Moskva birjası	MOEX Russia	MOEX	İE iqtisadiyyat
Səudi Ərəbistan	Səudiyyə Birjası	Tadawul All Share	TASI	İEO iqtisadiyyat
CAR	Yohannesburq Birjası	JSE FTSE ALL SHARE INDEX	JALSH	İEO iqtisadiyyat
Cənubi Koreya	Koreya Birjası	KOSPI Composite Index	KOSPI	İEO iqtisadiyyat
Türkiyə	Borsa İstanbul	BIST 100	XU100	İEO iqtisadiyyat
Böyük Britaniya	London Birjası	FTSE 100 Index	FTSE100	İE iqtisadiyyat
ABŞ	Nyu York Birjası	Dow Jones Industrial Average Index	DJI	İE iqtisadiyyat

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp. 26

Beynəlxalq mediada yayılan COVID-19 xəbərləri t_0 hadisə günündə Türkiyə fond bazarının investorlarının inamını sarsıda bilmədi, ancaq İndoneziya, Braziliya, Cənubi Afrika, Çin, Cənubi Koreya, Yaponiya, Hindistan, İtaliya, Fransa və

Meksika bazarları isə mənfi nəticədən xəbər verdilər. AG göstəriciləri birja bazarlarında qeyri-bərabər idi. Beləki, Çinlə yaxın coğrafi və ya iqtisadi əlaqədə olan ölkələrin birjalari digərlərindən daha çox təsirə məruz qalmışdı. Buna görə də, hadisənin ertəsi gün (t_1) Argentinanın MERV birjası bütün G-20 ölkələri arasında ən yüksək mənfi AG və İndoneziyanın IDXC birjası ən aşağı mənfi AG-ni bildirdi (Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp. 26).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin birjalari COVID-19 səbəbiylə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına nisbətən daha çox mənfi təsir görmüşdür.

Aşağıdakı cədvəldə: t_0 = hadisə günü (COVID-19 ilə bağlı son xəbərlər beynəlxalq mediada ilk dəfə yayıldığı gün) anomal gəlir; t_1 = hadisə günündən sonrakı gündə anomal gəlir. t_0 -da DJI üçün məlumat mövcud deyildi.

Cədvəl 4: G20 ölkələrinin birjalarının anomal gəlirləri

Anomal gəlirlər (%)					
İEO İqtisadiyyatlar			İE İqtisadiyyatlar		
İndekslər (G20)	t_0	t_1	İndekslər (G20)	t_0	t_1
MERV	1.560	-3.823	AXJO	0.169	-0.235
BVSP	0.203	-1.676	OSPTX	0.166	-0.195
SSEC	0.621	-1.457	CAC 40	-0.432	-0.605
Nifty50	-1.067	-0.475	GDAXI	0.098	-0.019
IDXC	-0.755	-0.121	FTSEMIB	-0.681	-0.762
MXX	0.145	-0.620	NI225	0.078	-1.011
TASI	0.247	-0.283	MOEX	0.615	-0.436
JALSH	-0.260	-1.500	FTSE100	-0.330	-0.562
KOSPI	0.492	-1.062	DJI	NA	-0.598
XU100	0.757	0.580			

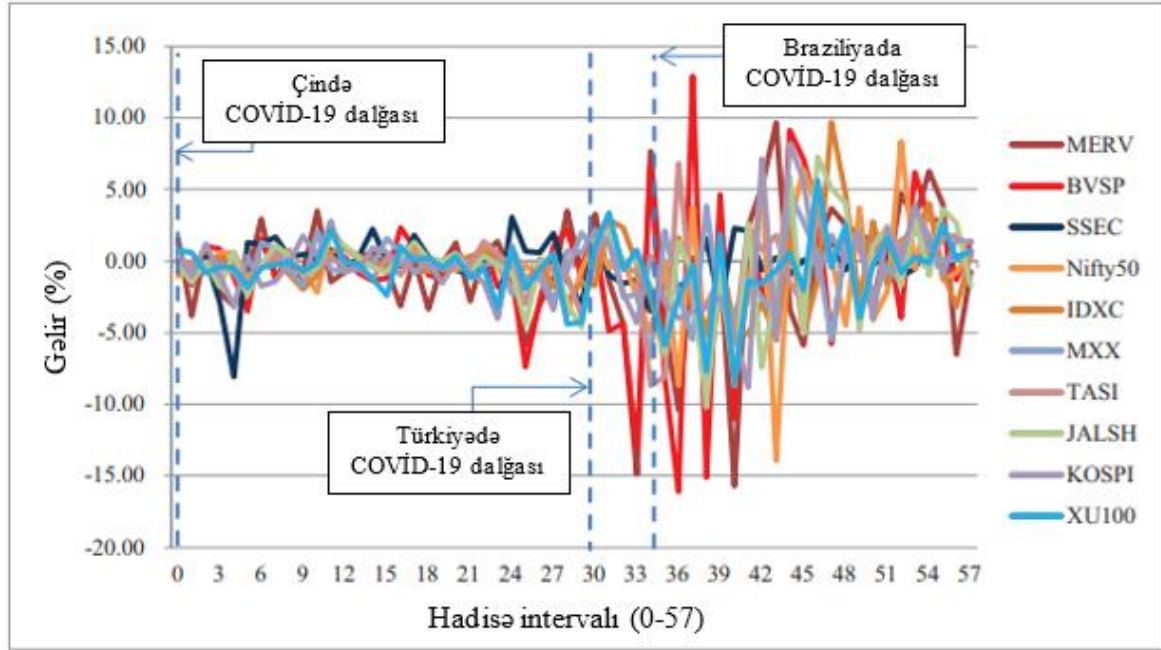
Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp. 26

İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş G-20 iqtisadiyyatlarında indekslərin AG-ləri 0-dan 57-ci günə qədər müvafiq olaraq Qrafik 1 və 2-də təsvir edilmişdir. Bütün indekslərin AG-i 0-dan 57-ci günə qədər yüksək dalğalanma göstərir. Qrafik 1 göstərir ki, mediada yer alan ən son xəbərlərdən sonra Çin bazarı digər inkişaf etməkdə olan bazarlarla müqayisədə daha çox dalğalandı. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların timsalında BVSP, IDXC, Nifty50, SSEC, XU100, MERV, JALSH və KOSPI AG-də ən yüksək dəyişkənliyi göstərmişdir.

Qrafik 1-dən aydın görünür ki, 24-cü gündən sonra birja COVID-19-un yayılmasına daha sürətli reaksiya verib. Beləki, Braziliya, İndoneziya və

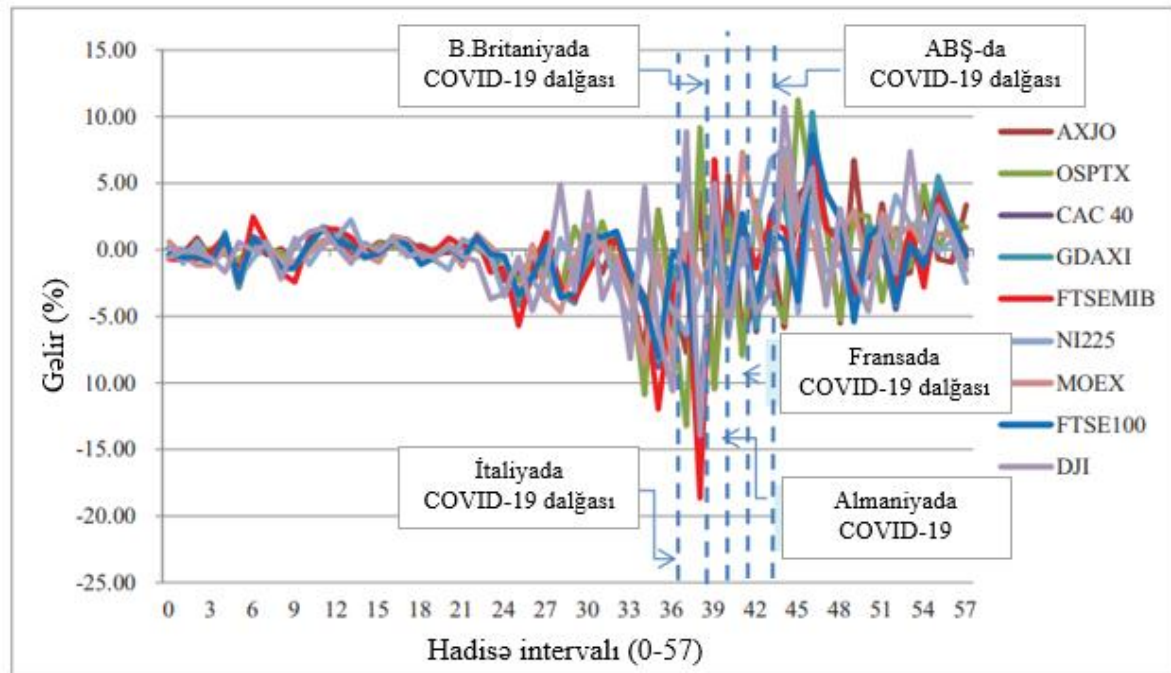
Hindistanın fond bazarlarında yüksək dəyişkənlik (ing. volatility) müşahidə olunur, digər tərəfdən, Çin SSEC indeksində daha az dəyişkənlik göstərdi. Hadisənin 33-cü günündən sonra COVID-19 epidemiyası Braziliya fond bazarında yüksək dəyişkənliyə səbəb olur.

Şəkil 1: Hadisələr intervalı üçün inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57)

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., (2020 Mar.), pp. 26

Şəkil 2: Hadisələr pəncərəsi üçün inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57)

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., (2020 Mar.), pp. 26

Hadisə intervalı zamanı (0-57) epidemiya Türkiyə, Hindistan və İndoneziyada birjalaları zəiflətdi. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlara münasibətdə AG 0-dan 57-ci günə qədər yüksək dalğalanmalar göstərmişdir.

Qrafik 2-yə əsasən belə nəticəyə gəlmək olur ki, COVID-19 dalğası İtaliya, Böyük Britaniya, Almaniya, ABŞ və Kanada birjalarına da təsirsiz ötüşməyib. Pandemiyanın 36-cı günündə İtaliyada və 38-ci günündə Böyük Britaniyada FTSEMIB və FTSE100-ün AG-ləri ən yüksək mənfi dəyərləri bildirdi. Avropanın ən inkişaf etmiş ölkəsi və iqtisadi gücünə sahib olan Almaniyanın GDAXI birja indeksinin göstəriciləri də ən çox dəyər itirlənlər arasında idi. Avropada yayılan sürətli bir epidemiyadan sonra Rusiya bazarı (MOEX) yüksək mənfi AG-lər göstərdi (Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp. 26).

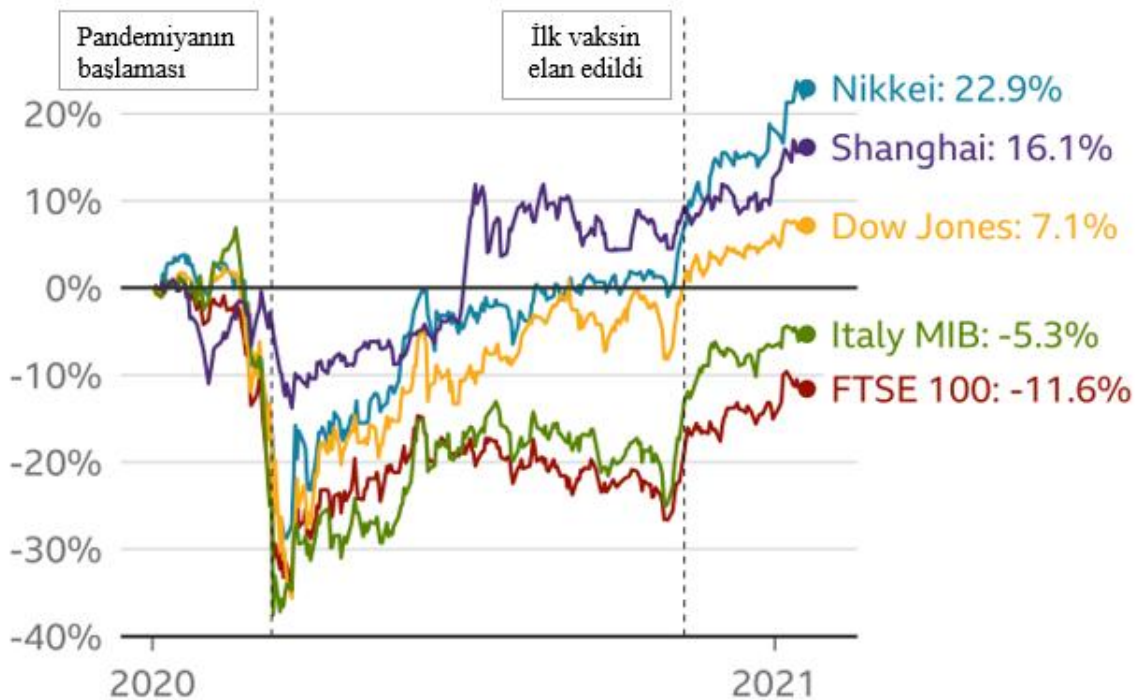
COVID-19-un anomal təsirləri təkcə Avropa birjaları ilə məhdudlaşmırdı. 24 Fevral 2020-ci il Bazar ertəsi günü Dow Jones Industrial Average və FTSE 100 Çindən kənarında koronavirusun yayılması əhəmiyyətli dərəcədə artdığı üçün 3%-dən çox düşdü. Asiya üzrə kəskin enişlərdən sonra Avropanın əsas qiymət indeksləri də bunu azalmanı izlədi. DAX, CAC 40 və IBEX 35-in hər biri təxminən 4%, FTSE MIB isə 5%-dən çox dəyər itirdi. Neftin qiymətində görülməmiş ucuzlaşma və qızılın qiymətində böyük artım oldu. Fevralın 27-də koronavirusun yayılması ilə bağlı artan narahatlıqlar səbəbindən NASDAQ-100, S&P 500 İndeksi və Dow Jones Industrial Average daxil olmaqla, müxtəlif ABŞ fond bazarı indeksləri 2008-ci ildən bəri ən kəskin enişlərini qeyd etdilər. 2008-ci il maliyyə böhranından sonra DJIA indeksi ən böyük bir günlük azalma (1,191 əmsal) yaşadı. 28 Fevral 2020-ci ildə dünya üzrə fond bazarları 2008-ci il maliyyə böhranından sonra ən böyük bir həftəlik enişlərini bildirdilər (Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp. 26).

OPEC və Rusiya martın 5-də neft hasilatının azaldılması ilə bağlı razılığa gələ bilməməsi, Səudiyyə Ərəbistanı və Rusiya isə martın 7-də neft hasilatını artırıqlarını elan etdikdən sonra neft qiymətləri 25 faiz ucuzlaşdı. Onilliklər ərzində nəqliyyat xərclərinin düşməsi, rabitə xərclərinin azalması və yaxın vaxtlara qədər tariflərin aşağı düşməsi nəticəsində müasir iqtisadiyyatda transsərhəd mal axınlarının rolu da fond bazarına təsir etməkdə böyük rol oynamışdır.

2020-ci ilin martın 9-da ticarət gününün sonunda dünya miqyasında birjalar kütləvi enişlər gördü, STOXX Europe 600 ilin əvvəlindəki pik səviyyəsindən 20%-dən çox aşağı düşdü. 10 illik və 30 illik ABŞ Xəzinədarlığının qiymətli kağızlarının gəlirliliyi tarixdə ilk dəfə olaraq 1%-dən aşağı düşməsi ilə yeni rekord həddə çatdı (Li, Yun, 3 March 2020).

2020-ci ilin martın 12-də Asiya-Sakit Okean fond bazarları enişlə bağlandı (Tokio Fond Birjasının Nikkei 225 indeksi də 52 həftənin ən yüksək göstəricisindən 20%-dən çox aşağı düşdü), Avropa fond bazarları 11% (tarixdə bir günlük ən pis eniş) geriləmə yaşadı. Dow Jones Industrial Average əlavə 10% enişlə bağlanarkən (9 Martda müəyyən edilmiş bir günlük rekordu geridə qoydu), NASDAQ Composite 9,4%, S&P 500 isə 9,5% (NASDAQ və S&P 500 də öz zirvələrindən 20%-dən çox aşağı düşdü) geriləmə yaşadı və enişlər həmin həftə ikinci dəfə Nyu-York Fond Birjasında ticarət məhdudiyətini aktivləşdirdi (<https://www.nasdaq.com/>).

Şəkil 3: COVID-19 pandemiyasının fornd birjası üzərindəki təsiri

Mənbə: Bloomberg, 24 Yanvar 2021, 00:01 GMT

Qrafikə əsasən deyə bilərik ki, koronavirusun yaratdığı qəza birjalarda qısamüddətli ayı bazarına (ing. Bear market) səbəb oldu və 2020-ci ilin aprelində qlobal fond bazarları yenidən öküz bazarına (ing. Bull market) daxil oldu,

baxmayaraq ki, ABŞ birja indeksləri 2020-ci ilin noyabrına qədər 2020-ci ilin yanvar səviyyəsinə qayıtmadı. Nikkei 225 və Shanghai indeksləri 2020-ci ili müvafiq olaraq 22,9 və 16,1% dəyər artımı ilə başa vurduqları halda, Italy MIB və FTSE 100 indeksləri itkilərini geri qaytara bilmədilər. Qəza COVID-19 tənəzzülünün başlanğıcından xəbər verdi.

2020-ci il fond bazarının çöküşü onillik iqtisadi rifahın ardınca baş verdi və Böyük Tənəzzüldən sağaldıqdan sonra qlobal artımı davam etdirdi. Bununla belə, 2020-ci ildə İspan qripindən sonra ən təsirli pandemiya olan COVID-19 pandemiyası başladı və iqtisadiyyatı məhv etdi. Pandemiya səbəbindən qlobal iqtisadi dayanmalar baş verdi, təşviş alış və tədarükün pozulması bazarı daha da ağırlaşdırdı (BVF, 2020).

Ümumilikdə, birjalar 2020-ci ilin mart ayına qədər 30%-dən çox dəyər itirdi, səhmlərin və neftin gözlənilən dəyişkənliyi böhran səviyyələrinə yüksəldi və investorlar riskləri azaltdıqca qeyri-investisiya dərəcəli borc üzrə kredit spridləri kəskin şəkildə genişləndi.

Qlobal maliyyə bazarlarında artan bu qarışıqlıq, böhrandan sonrakı dövrdə G20 ölkələrinin maliyyə orqanları tərəfindən razılaşdırılmış əsaslı və hərtərəfli maliyyə islahatlarına baxmayaraq davam edir.

COVID-19 pandemiyasının kommertiya təsirlərindən biri Çin, ABŞ, Avropa və Yaponiyada, eləcə də dünyanın ən mühüm iqtisadiyyatlarında istehsal və təchizat zəncirlərinə təsiri səbəbindən bir çox ölkədə iqtisadi fəlakətlər yaradan mal və xidmət axınında, əmtəə qiymətlərində və maliyyə vəziyyətində gözlənilməz fasilələr yaratmasıdır (BVF, 2020).

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya təhlükəsinin elan edilməsi tarixindən (31.12.2019-cu il) maliyyə bazarları yalnız iki ay, yəni pandemiyanın real təsirləri ortaya çıxandan sonra kəskin reaksiya verdilər.

Cədvəl 5-də göstərilən məlumatlardan məlum olur ki, 03.04.2020-ci il tarixinə (pandemiyanın başlanğıc dövrü) 31.12.2019-cı il tarixi ilə müqaisədə (pandemiya təhlükəsi elan edilən dövr) dünya üzrə mövcud olan bütün birja indekslərində kəskin azalmalar müşhidə olunmuşdur.

Cədvəl 5: Birja İndekslərin Dinamikası 31.12.2019 – 03.04.2020

İndekslər	Ölkə	31.12.2019	21.02.2020	1.03.2020	03.04.2020
MSCI-DM	İE Bazarlar	2.353	2.403	1.972	1.777
S&P 500	ABŞ	3.231	3.338	2.741	2.477
CCO-NASDAQ	ABŞ	8.973	9.577	7.952	7.496
FTSE 100	B.Britaniya	7.542	7.542	7.404	5.416
DAX	Almaniya	13.249	13.249	10.439	9.526
CAC 40	Fransa	5.978	6.030	4.610	4.171
NIKKEI 225	Yaponiya	23.657	23.387	19.416	17.820
HANG SENG	HONK KONQ	28.190	27.309	25.232	23.236
MSCI-EM	İEO bazarlar	1.118	1.084	947	832
SHCOMP	Çin	3.050	3.039	2.969	2.764
SENSEX	Hindistan	41.254	41.170	35.697	27.591
RTSI (RUSİYA)	Rusiya	1.549	1.525	1.086	1.057
BIST 100	Türkiyə	114.425	116.829	100.966	89.553

Mənbə: Halim KAZAN., (2020 Mart), s. 31

Koronavirus (COVID-19) epidemiyası bütün dünyanı təsirləndirdikdən sonra bir çox ölkənin mərkəzi bankları bazarlardakı likvidlik ehtiyacını ödəmək üçün faiz dərəcələrini azaltmalı oldular. Xüsusilə FED³-in martın 23-də ev təsərrüfatlarına və müəssisələrə kredit axınını dəstəkləmək üçün əlavə tədbirlər planını açıqlaması ilə bazarlardakı inkişafı qarşı tədbir olaraq limitsiz aktiv alışı da daxil olmaqla yeni tədbirlər dünya birjalarında qlobal səviyyədə səhm qiymətlərindəki eniş tendensiyası dayandı. Martın 24-də MSCI-DM 8,77%, MSCI-EM 4,73% və BIST-100 5,98% artıb. Martın 24-dən sonra dünyada səhm qiymətləri uzunmüddətli üfüqi bir seyir izləyib (Halim KAZAN., 2020 Mart, s. 31).

2021-ci il COVID-19 pandemiyasının başlamasından sonra qeyri-müəyyənlik və gözləntilərdən normal vəziyyətə qayıtmaq ümidləri ili oldu. Qeyri-sabit 2020-ci ildən çıxan investorlar qlobal iqtisadiyyatın hansı istiqamətə yönəldiyinə dair siqnallar axtarırdılar. Peyvəndlərin paylanması və qapanmaların yumşaldılması iqtisadi canlanma ilə müşayiət olundu, lakin virusun yeni variantlarının ortaya çıxması canlanma üçün uğursuzluq ola bilərdi. Bu çaxnaşmalara baxmayaraq, qlobal ümumi daxili məhsul artaraq, bərpadan genişlənməyə keçidi tamamladı və nəticədə

³ Federal Reserve System - Federal Ehtiyat Sistemi (həmçinin Federal Ehtiyat və ya sadəcə Fed kimi tanınır) Amerika Birləşmiş Ştatlarının mərkəzi bank sistemidir.

əksər fond birjalari və şirkət səhmləri pandemiyadan əvvəlki pik həddini keçdilər.

Qlobal maliyyə bazarları üçün COVID pandemiyasının ikinci ili birinci il qədər dramatik olmuşdur. Artan enerji və ərzaq qiymətləri istiqraz bazarlarını sarsıdan turbo yüklü inflyasiyaya səbəb oldu, Çin isə ağır çəkili texnologiya və əmlak sektorlarında 1 trilyon dollarlıq silinmə gördü. 2020-ci ildə birja gəlirləri 2009-cu ildəki tendensiyaya, yəni dərin bir fond bazarı tənəzzülündən çıxan ilk ilin gücünə bənzədi. Keçmiş performans mütləq gələcək nəticələri proqnozlaşdırmasada, aktiv kapital investoru olmaq tarixi hərəkətləri başa düşməyi tələb edir.

Qlobal fond bazarları 2021-ci ili ardıcıl üçüncü il ikirəqəmli qazancla bağladı, çünki ağıllı pul siyasəti və fiskal stimulyaxını pandemiyadan iqtisadi bərpaya keçməyə kömək etdi. FTSE All-World birja indeksi 2021-ci ildə dollar ifadəsində yüzdə 16,7 artaraq, əvvəlki ilin 14,1 faizlik qazancını üstələdi (<https://www.nasdaq.com/>).

İnvestorlar 2021-ci ilə yüksəlişlə başladılar, peyvəndlər yayılmağa başladı və artan tələb iqtisadi canlanma ilə nəticələndi. Dünyanın ən böyük mərkəzi banklarının bir çoxunun dəstəkləyici siyasətləri, hökumətin stimullaşdırıcı paketləri və Covid-19 infeksiyalarını aradan qaldırmaq üçün qoyulmuş ən ciddi məhdudiyyətlər dəstəklənən maliyyə bazarlarını yenidən yüksəltməyə kömək etdi.

2021-ci ilin sonuna doğru Mərkəzi bankların maliyyə bazarlarına böhran dövründəki dəstəyi dayandırması və Omicron variantının sürətlə yayılması nəticəsində artan Covid-19 halları investordlarda yenidən təşviş yaratdı. Bununla belə, birjalar artan dəyişkənliyə tab gətirə bildilər və 2021-ci ildə möhkəm bir performans göstərdilər.

Ümumdünya indeksi sentyabrda pik həddindən dekabrın 31-nə qədər demək olar ki, 1 faiz qazanc əldə etdi. Bir neçə qısa satış istisna olmaqla, S&P 500 2021-ci il ərzində 26,9%, Dow Jones Industrial Average (DJIA) 18,7%, Nasdaq Composite isə 21,4% dəyər qazanıb (<https://www.cnbc.com/>).

Dünyanın resurslara ac olan böyük iqtisadiyyatları bir növ normal vəziyyətə qayıtmağa çalışdıqları üçün əmtəə bazarları canlanma yaşadı. Neft və təbii qazın qiyməti son beş ilin ən yaxşısı performansını göstərərək, 2021-ci ildə müvafiq olaraq

50% və 48% yüksəldi və pandemiya əvvəlki səviyyələrdən xeyli yuxarı qalxdı. Aşağıdakı qrafiklərdə əsas birja indekslərinin beş illik dəyişimi göstərilmişdir.

Aşağıdakı qrafiklər göstərir ki, birjalar tarix boyu bir neçə pandemiya, müharibə görsə də, tənəzzüllər yaşasa da, uzunmüddətli dövüdə yüksəlməyə meyillidirlər.

Şəkil 4: S&P 500 indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/us-spx-500>

Şəkil 5: Dow Jones indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/us-30>

Şəkil 6: Nasdaq indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/nasdaq-composite>

2021-ci il pandemiya ilində (2020-ci il) dəyərini bir neçə dəfə artıran bəzi texnologiya şirkətləri üçün bir qədər fərqli oldu. Belə ki, pandemiya zamanı ən yaxşı performans göstərən bəzi texnoloji şirkətlərə investisiya edən Cathie Wood's Ark Innovation mübadilə fondu 2020-ci ildəki meteorik 150 faiz qazancına baxmayaraq, 2021-ci ildə 23 faizdən çox dəyər itirdi. Ancaq, ən böyük texnoloji səhmlər hələ də S&P 500-ün qazancına ən çox töhfə verənlər kimi seçilirdi. Onların digər şirkətlərə nisbətən nəhəng ölçüləri, indeksin ölçülməsi yolu ilə nisbətən kiçik olan səhm qiymətlərinin yüksəlişini daha təsirli etdi. S&P 500-ün performansına töhfə verən ən yaxşı altı şirkət, bazar kapitallaşmasına görə dünyanın iki ən böyük şirkəti olan Microsoft və Apple tərəfindən idarə olunan böyük texnologiya adları idi. Bazar dəyəri müvafiq olaraq 2,5 və 2,9 trilyon dollar olan hegemonlar son bir ildə demək olar ki, 51 faiz və 34 faiz bahalaşdı. Goldman Sachs⁴-a görə, dekabrın əvvəlində yalnız beş səhm - Microsoft (MSFT), Google (GOOG), Apple (AAPL), Nvidia (NVDA) və Tesla (TSLA) aprel ayından etibarən S&P 500-ün gəlirinin 51%-ni

⁴ Goldman Sachs Group, Inc. qərargahı Nyu Yorkda yerləşən Amerika çoxmillətli investisiya bankı və maliyyə xidmətləri şirkətidir. Goldman Sachs investisiya bankçılığı, qiymətli kağızların anderraytinqi, aktivlərin və investisiyaların idarə edilməsi və əsas brokerlik xidmətləri təklif edir.

təşkil edib (<https://www.reuters.com/>).

Texnologiya sektoru həmçinin Atlantik okeanı boyunca bazarları yüksəltməyə davam etdi və bu, Pan-Avropa Stoxx 600 indeksi üçün 22 faiz artıma səbəb oldu. Bu, 2019-cu ildəki 23 faizlik artımdan cüzi şəkildə geriləyərək, 2009-cu ildən bəri indeks üçün ikinci ən yaxşı göstəricidir. Asiyada Yaponiya səhmləri üçün də güclü bir il oldu, Topix indeksi 2020-ci ildəki 5 faizdən az yüksəlişlə müqayisədə 10,4 faiz artdı. Bununla belə, inkişaf etmiş bazarlardakı güclü qazanclardan fərqli olaraq, Honq-Konqun Hang Seng indeksi Pekinin xüsusilə təhsil və texnologiya sektorlarını hədəf alan tənzimləyici təzyiqi nəticəsində 14 faizdən çox dəyər itirdi. Çin materik CSI 300 indeksi 5 faizdən çox düşdü. Bu azalma daha geniş MSCI İnkişaf etməkdə olan Bazarlar indeksində dollar ifadəsində 5,3 faiz ucuzlaşmaya səbəb oldu (<https://www.bloomberg.com/>).

İqtisadçı ekspertlərin fikrincə 2022-ci il təchizat zənciri problemləri və artan inflyasiya ilə müşayiət olunacaq. Belə ki, 2021-ci ildə ərzaq və enerji kimi sahələrdə qiymətlər xüsusilə sürətlə artdı və ABŞ-ın istehlak qiymətləri indeksi noyabrda ilin əvvəlki səviyyələrindən 6,81% yüksəldi ki, bu da təxminən dörd onillikdə görünməmiş bir artımdır. Media inflyasiyanın hara gedəcəyi, ona nəyin səbəb olduğu, nə qədər davam edə biləcəyi və buna cavab olaraq nə edilməli olduğu barədə mübahisələrlə doludur.

Ümumilikdə 2021-ci il ərzində birjalar nisbətən sabit yüksəlişi davam etdirdi, ABŞ-da böyük həcmli səhmlər rekord həddə çatdı. Effektiv peyvəndlərə əlavə olaraq, bazarlar güclü korporativ gəlirlər və artan istehlak tələbi də daxil olmaqla bir sıra digər müsbət irəliləyişlərlə dolmuşdu. Üçüncü rübdə ABŞ korporasiyaları həm dollar ifadəsində, həm də ÜDM-dəki payı (11%) kimi rekord mənfəət əldə etdilər. Bəzi uğursuzluqlara baxmayaraq, qlobal maliyyə bazarları ABŞ-dakılarınla yanaşı yüksəlməyə davam etdi.

2022-ci ilə doğru gedən investorlar səhmlərin yüksəliş trayektoriyasını davam etdirmə potensialı ilə bağlı nikbin qalırlar. Covid-19 hadisələri, yeni gərginliyin tədarük zəncirlərinə, malların qiymətinə və şirkətin fəaliyyətinə nə dərəcədə təsir göstərə biləcəyi ilə bağlı narahatlıqlar dünya fonunda artmağa davam edir. Omicron

variantının ortaya çıxmasından sonra başgicəlləndirici birja dəyişkənlikləri və gözlənilməz pandemiya təsirləri ilə inamın necə sarsıla biləcəyini vurğuladı. Eyni zamanda ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin rəsmiləri 2022-ci ildə faiz dərəcələrinin üç dəfə artıracağını gözləyirlər, çünki mərkəzi bank inflyasiya təzyiqlərini azaldır (<https://www.federalreserve.gov/>).

2.2. Azərbaycanda şirkətlərin pandemiya dövründə investisiya fəaliyyəti ("Azərbaycan Beynəlxalq Bankı"nın təmsalında)

Koronavirus pandemiyası 2020-ci ildə kinoteatrlardan tutmuş anbarlara və ət emalı obyektlərinə qədər iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir göstərmiş. Ölkə daxilində bir çox müəssisə tədarük zəncirlərinin kəsildiyini, məhsul və xidmətlərinə tələbin azaldığını, tədarük və girişlərdə çatışmazlıqları və hökumətin məcburi bağlanma qərarlarını gördü. Qlobal iqtisadiyyatın bir hissəsi olan Azərbaycan iqtisadiyyatı da bu təsirlərdən uzaq qalmadı. Belə ki ölkədəki bir sıra fəaliyyət sahələri qismən və yaxud tamamilə məhdudlaşdırıldı, xarici səfərlər dayandırıldı və xarici ticarət əlaqələri zəiflədi. Əvvəlki illərin tendensiyasının 2020-ci ildə də davam edəcəyi nəzərdə tutulsa da, pandemiya ilə əlaqədar tətbiq edilmiş bir sıra məhdudiyyətlər ölkə iqtisadiyyatına zərbə vurdu. Şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi insanların iş yerlərinin itirilməsi ilə müşahidə olundu, nəticədə iqtisadi göstəricilərdə, xüsusən də ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalında azalma başladı (Cədvəl 6).

Cədvəl 6: ÜDM illər üzrə (2020* - ilkin məlumatlar əsasında)

İllər	Cəmi, milyon manatla	Adambaşına, manatla
2015	54380.0	5706.6
2016	60425.2	6269.6
2017	70337.8	7226.0
2018	80092.0	8156.2
2019	81896.2	8268.8
2020*	72432.2	7262.8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Cədvəldən məlum olur ki, 2020-ci ildə iqtisadi geriləmə ÜDM-in beş illik

artım dinamikasından sonra azalmaya səbəb olmuşdur. Belə ki, 2020-ci ildə adambaşına düşən ÜDM 7262.8 manat təşkil etdiyi halda, son iki ildə bu rəqəm 8 min manatdan çox olmuşdur.

Qapanma dövrü dünya üzrə istehlakçıların davranış tərzini kökündən dəyişdirdi və onları onlayn mağazalara üstünlük verməyə sövq etdi (Pinzaru, Zbucnea, & Anghel, 2020). Elektron ticarət böyüməyə davam edir və təchizat zəncirində iştirak edən şirkətlər tələbata uyğunlaşmaq üçün yeni yollar axtarırlar. Şirkətlər investisiyalarını məhz bu istiqamətdə dəyərləndirərək, texnoloji inkişafın naliyyətlərindən maksimum yararlanmaqla tədarük zəncirini dəstəkləməyə və beləliklə də rəqabətli bazarda öz mövqelərini qorumağa çalışırlar. Rəqəmsal texnologiyaların və mikro səviyyəli təşəbbüslərin sürətlə yayıldığı bu dövrdə bütün onlayn mağazalar və xidmətlər daha çox qazanıb.

Pandemiya və qapanmalar səbəbindən ölkəmizdə əksər şirkətlər bir çox prosesin məcburi rəqəmsallaşması ilə üzləşməli oldular. Beləliklə, əksər işçilər uzaqdan iş rejminə keçirildi. Bu bir çox şirkətlər üçün ayaqda qalmaq və fəaliyyətini davam etdirməyin çıxış yolu idi.

Böhranın nəticələri bəzi sənaye sahələri üçün (səhiyyə, turizm, hava yolu, avtomobil və s.) daha ağır olmuşdur. *“Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalgalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında”* ölkə prezidenti 19.03.2020-ci il tarixində 1950 nömrəli Sərəncam qəbul etmişdir. Bu sərəncamın icra edilməsi ilə əlaqədar Nazirlər Kabineti də öz növbəsində müəyyən sənədlər imzalamışdır. Belə ki, Nazirlər Kabineti “Tədbirlər Planı”nın “Karantin rejimi müddətində pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarların öhdəliklərinin tənzimlənməsi məqsədilə kredit təşkilatlarına requlyativ tətillin verilməsi” ilə bağlı tədbirlərin icrası daxilində Azərbaycan Mərkəzi Bankı Maliyyə Sabitliyi Şurasının tövsiyələri də diqqətə alınaraq bəzi qərarları hazırlamışdır. Bu qərar çərçivəsində ölkədə fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərdən Azərbaycan

Respublikası İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun vəsaitləri üzrə əldə edilmiş ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası, dövlətə məxsus olan fondların vəsaitlərinin hesabına əldə edilmiş biznes istiqamətli kreditlərin restrukturizasiyası, habelə sığorta ilə kapital bazarının iştirakçıları hesab edilən subyektlərin qayğısına qalınmasını əks etdirən məsələlərlə bağlı tədbirlər görülmüşdür.

Banklar iqtisadiyyatın mühüm sütunudur və qəbul etdikləri idarəetmə strategiyaları pandemiya sonrası da iqtisadiyyatın bərpasına təsir göstərir. Banklar daxili və beynəlxalq ticarəti asanlaşdırdıqları üçün iqtisadi dünyada mühüm rol oynayırlar. Bu sistemdə böyük pozuntular bütövlükdə cəmiyyətə təsir edir. Buna görə də etibarlı bank sisteminin mövcudluğu iqtisadi inkişafda maliyyə sabitliyinin qorunması üçün çox vacibdir (Kenny & Turner, 2020). Bankların iqtisadi və sosial rifah üçün əhəmiyyəti şübhə doğurmur. Onlar iqtisadiyyatın, şirkətlərin və fiziki şəxslərin əsas kapital təminatçıları və maliyyəçiləridir. Aparılmış araşdırma və müşahidələr göstərmişdir ki, böhran bankların oynayacağı kredit rolunu sarsıtmaqla bütün dünyada bank sistemini gərgin vəziyyətə salmış, onların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq diferensial təsir göstərmişdir.

Cədvəl 7: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):	2015	2016	2017	2018	2019	2020
mlyn.manat	20057.4	22706.4	24462.5	25877.0	24986.6	22484.0
mlyn.dollar	19547.2	14228.0	14213.3	15221.7	14698.0	13225.9
Xarici investisiyalar:						
mlyn.manat	10998.9	16216.1	15697.3	14002.1	12119.5	10413.2
mlyn.dollar	10719.1	10161.1	9120.5	8236.5	7129.1	6125.4
Daxili investisiyalar:						
mlyn.manat	9058.5	6490.3	8765.2	11874.9	12867.1	12070.8
mlyn.dollar	8828.1	4066.9	5092.8	6985.2	7568.9	7100.5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Pandemiyanın şirkətlərin investisiya siyasətinin formalaşmasına uzunmüddətli təsirləri ola, eyni zamanda, pandemiya digər sənayelərə investisiya cəlb etmək üçün daha çox rəqabətlə nəticələnə bilər, çünki iqtisadiyyatlar böhrandan

çıxmağa çalışır və pozulmuş təchizat zəncirləri yenidən qurulmalıdır. Böhran investisiyaların asanlaşdırılması vasitəsi kimi onlayn idarəetmə vasitələrinin istifadəsini gücləndirə bilər.

Cədvəldən görüldüyü kimi 2015-ci ildən 2020-ci ilə qədər olan müddətdə iqtisadiyyata yönədirilən xarici investisiyaların həcmi ən az 2020-ci ildə olmuşdur. Azalma eyni zamanda əvvəlki illə müqayisədə daxili investisiyaların həcmində də müşahidə edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sektorları üçün olduğu kimi, 2020-ci il bank sektoru üçün çətinliklərlə dolu oldu. Bir tərəfdən, il boyu davam edən COVID-19 pandemiyası məhdudiyyətləri altında iqtisadi fəaliyyətin minimuma endirilməsi bank sektorunu əsirgəmədi, digər tərəfdən də 44 günlük Vətən Müharibəsi zamanı fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi. Nəticədə bankçılığın iqtisadiyyata töhfəsi daha da məhdudlaşdı və gəlirlərin azalması səbəbindən bank resurslarına çıxış çətinləşdi. 2020-ci ildə bank sektorunda ən yadda qalan hadisə ilin əvvəlində dörd bankın bağlanması oldu. Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti aprelin 27-də “Atabank” ASC, “AGBank” ASC, “NBCBank” ASC və “Amrah Bank” ASC-nin idarə edilməsi üzrə bütün səlahiyyətlərin, o cümlədən bank səhmdarlarının ümumi yığıncaqlarının müvəqqəti inzibatçıya verilməsi ilə bağlı bir sıra qərarlar qəbul edib. Mərkəzi Bank aprelin 28-də “Atabank” ASC və “Əmrah Bank” ASC-nin, daha sonra isə mayın 12-də “AGBank” ASC və “NBCBank” ASC-nin lisenziyalarını ləğv edib. Hadisə pandemiya ilə üst-üstə düşsə də, problemin kökü əslində 2015-ci ildə baş vermiş kəskin valyuta devalvasiyasından qaynaqlanır. Aşağıdakı cədvəldə maliyyə bazarlarının iştirakçıları haqqında ümumi məlumat verilmişdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2019-cu ildə ölkədə 30 bank fəaliyyət göstərsə də, 2021-ci ildə onların sayı 26 olmuşdur. Bu bankların 2-i dövlət, 24-ü özəl banklardır. Ölkədə xarici kapitallı bankların sayı isə 12-dir. Ölkədə 7 bankın nizamnamə kapitalının 50%-dən 100%-nə qədərini xarici kapital təşkil edir. Pandemiya ilə əlaqədar fiziki təması maksimum azaltmaqla virusun postensial yayılma imkanlarını məhdudlaşdırmaq üçün banklar şöbələrinin, filiallarının və işçilərinin sayını azaltmış, ATM-lərinin sayını isə artırmışdır.

COVID-19 pandemiyası bank sistemində bir çox şeyi dəyişir: onların iş tərzi, yeni əməliyyatlar və prosedurlar. Bank xidmətlərinin mahiyyəti onlardan bütün filiallarını bağlamamağı və insanların maliyyə resurslarına çıxışını təmin etməyi tələb edirdi.

Şəkil 7: Maliyyə bazarlarının iştirakçıları haqqında ümumi məlumat

	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
Bankların sayı	30	26	26
Dövlət bankları	2	2	2
Özəl banklar	28	24	24
Xarici kapitallı banklar	14	12	12
<i>nizamnamə kapitalının 50%-dən 100%-ə qədərini təşkil edən</i>	7	7	7
<i>nizamnamə kapitalının 50%-dən az olan hissəsini təşkil edən</i>	7	5	5
İlin əvvəlindən lisenziya alan bankların sayı	0	0	0
İlin əvvəlindən lisenziyası ləğv edilmiş bankların sayı	0	4	0
Bankların filiallarının sayı	509	455	479
Bankların şöbələrinin sayı	133	109	97
Bankların ATM-lərin sayı	2647	2715	2907
Bank işçilərinin sayı	19460	18708	20329

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/d701bfa769e508299fbf2354c.pdf>

Covid-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi böhran dövründə respublikamızda reallaşdırdığı investisiyalarla dövlətə, kiçik və böyük biznesə, eləcə də fiziki şəxslərə dəstək verməklə cəmiyyətə pandemiya ilə mübarizədə kömək etməkdə mühüm rol oynayan şirkətlərdən biri də Azərbaycan Beynəlxalq bankıdır.

“ABB” ASC 1992-ci ilin 10 yanvarında tam səhmdar cəmiyyət formalı bank kimi fəaliyyət göstərməyə başlayıb. ABB hazırda müştəri bazasına, aktivlərinin həcminə və beynəlxalq əməliyyat portfelinə görə Cənubi Qafqaz regionunun ən öndə gedən banklarından biri sayılır. 2020-ci il 31 dekabr tarixinə Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən 36 filialı ilə ABB korporativ və fərdi müştərilərə universal bank xidmətləri təklif edir. Bankın xidmət göstərdiyi hüquqi şəxslərin sayı 18 minə yaxın, o cümlədən fiziki şəxslərin sayı isə 1.3 milyondan

artıqdır. Bankda 2 min 700-dən çox insan işləyir. “Azərbaycan İnvestisiya Holdinqinin fəaliyyətinin təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 5 noyabr tarixli 1174 nömrəli Fərmanına əsasən “ABB” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti Azərbaycan İnvestisiya Holdinqinin idarəetməsinə ötürülüb (<https://abb-bank.az/>).

Bankın 2019-2020-ci illərdə sahib olduğu törəmə müəssisələri və səhmdarları aşağıda verilmişdir.

Şəkil 8: ABB-in törəmə müəssisələri və səhmdarları

Adı	Fəaliyyət göstərdiyi ölkə	Mülkiyyət payı (%)		Fəaliyyət növü
		2020	2019	
“Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC	Azərbaycan Respublikası	Ana müəssisə		Bankçılıq
Törəmə müəssisələr				
“ABB-Moskva” MMC	Rusiya Federasiyası	100.0	100.0	Bankçılıq
“ABB – GEO” QSC	Gürcüstan Respublikası	100.0	100.0	Yoxdur
“Azərikard” MMC	Azərbaycan Respublikası	100.0	100.0	Plastik kartların prosesinq mərkəzi
“Beynəlxalq Lizing Şirkəti” MMC	Azərbaycan Respublikası	100.0	100.0	Lizing
“ABB-Invest” QSC	Azərbaycan Respublikası	100.0	100.0	İnvestisiya

31 dekabr 2020-ci və 2019-cu il tarixlərinə Qrupun səhmdarları aşağıdakılar olmuşdur:

Səhmdarlar	2020 (%)	2019 (%)
Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi	91.40	91.40
Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi	3.76	3.76
“Aqrarkredit” QSC	0.13	0.13
Digər*	4.71	4.71
Cəmi	100.00	100.00

* Digər səhmdarlara hər biri 2%-dən az səhm payına sahib olan azlıq təşkil edən səhmdarlar daxil olmuşdur

Mənbə: https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1622031735_konsolide-edilmis-hesabat-2-2020.pdf

Yuxarıdakı şəkildən görüldüyü kimi 2019-2020-ci illərdə bankın törəmə müəssisələrinin strukturunda və səhmdarlarının pay nisbətində dəyişiklik olmamışdır.

“ABB” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti investisiya imkanlarını genişləndirmək və bazarda öz yerini qorumaq üçün 2020-ci ildə 300 000 AZN-lik səhmdar kapitalı ilə 100%-li törəmə şirkəti olan ABB Invest yaratdı. Hazırda şirkətin nizamnamə kapitalı 3 000 000 AZN-ə çatdırılıb. “ABB – Invest” İnvestisiya Şirkəti Azərbaycanın kapital bazarında ən böyük investisiya şirkətlərindən biridir. Şirkət pərakəndə və korporativ müştərilərə investisiya xidmətlərinin tam spektrini təqdim edir (<https://abbinvest.az/>).

Bankın 2019-2020-ci il maliyyə hesabatlarına nəzər saldıqda, pandemiyanın bankın cəmi aktivlərinin və öhdəliklərinin həcminə mənfi təsir etdiyini görürük (Cədvəl 8).

Cədvəldən göründüyü kimi bankın cəmi aktivləri 2019-cu ildə 9,341,745 min manat olduğu halda, 2020-ci ildə bu məbləğ 9,204,782 min manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 8: Konsolidasiya edilmiş maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat, (2018-2020). Min manatla

	2018	2019	2020
Cəmi aktivlər	8,274,243	9,341,745	9,204,782
Cəmi öhdəliklər	6,631,054	7,658,017	7,507,889
Cəmi kapital	1,643,189	1,683,728	1,696,893

Mənbə: https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1622031735_konsolide-edilmis-hesabat-2-2020.pdf

Eyni zamanda bankın cəmi öhdəliklərinin həcmində də əvvəlki illə müqayisədə 2020-ci ildə azalma müşahidə olunmuşdur. Buna baxmayaraq bankın cəmi kapitalı əvvəlki illərlə müqayisədə cüzi artaraq, 2020-ci ildə isə 1,696,893 min manat olmuşdur.

Bankın İnvestisiya fəaliyyətində istifadə edilmiş xalis pulların hərəkəti 2020-ci ildə 426,868 min manat, 2019-cu ildə isə 107,320 min manat təşkil edib. Covid-19 səbəbindən bankın pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinin həcmində azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, ABB-nin pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentləri ilin əvvəlinə 2,789,673 min azn olduğu halda, bu rəqəm ilin sonuna 2,504,501 min azn təşkil etmişdir. 2020-ci ildə bank İnvestisiya qiymətli kağızlarının alınması üçün 537,571 min azn istifadə etmişdir. Eyni zamanda bankın investisiya qiymətli kağızlarının geri alınmasından daxilolmaları 2019-cu ildə 11,560 min manat olduğu halda, bu rəqəm 2020-ci ilin sonuna 147,905 min azn olmuşdur. Bütün bunlar bankın cəmi ümumi gəlirlərində öz əksini tapmışdır. Belə ki, 2020-ci ildə cəmi ümumi gəlir 163,165 min azn olmuşdur ki, bu da 2019-cu ilin 256,953 min manat göstəricisi ilə müqayisədə xeyli azdır.

Bankın digər aktivlər və öhdəliklərinin strukturunda səhmdarlara ödənilmiş dividendlərin həcmi 2018-2020-ci illərdə aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 9: Səhmdarlara ödəniləcək dividendlərin həcmi, (min azn)

İllər	2018	2019	2020
Səhmdarlara ödəniləcək dividendlərin həcmi	126,231	111,959	68,263

Mənbə: <https://abb-bank.az/storage/uploads/files/>

Cədvəl 9-a nəzər saldıqda, aydın görmək olur ki, 2020-ci ildə bankın səhmdarlara ödəməli olduğu dividendlərin həcmində ciddi azalma olmuşdur. Belə ki, bu öhdəlik 2018-ci ildə 126,231 min azn və 2019-cu ildə 111,959 azn olduğu halda, 2020-ci ildə cəmi 68,263 min azn təşkil etmişdir.

Bankın konsolidasiya edilmiş mənfəət və ya zərər və digər ümumi gəlir haqqında 2018-2020-ci illər üzrə başa çatmış hesabatlarına nəzər salaraq (cədvəldəki rəqəmlər min manatla verilmişdir):

Cədvəl 10: Bankın konsolidasiya edilmiş mənfəət və ya zərər və digər ümumi gəlir haqqında 2018-2020-ci illər üzrə başa çatmış hesabatlarına ümumi baxış

	2018	2019	2020
Xalis faiz gəliri	275,987	338,520	301,538
<i>O cümlədən investisiya qiymətli kağızları</i>	2,286	3,431	18,056
İl üzrə xalis mənfəət	298,676	215,708	178,956
İl üzrə cəmi ümumi gəlir	266,879	256,953	163,165
Səhm üzrə mənfəət – əsas və azaldılmış (AZN)	0.06	0.05	0.04

Mənbə: https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1622031735_konsolide-edilmis-hesabat-2-2020.pdf

Cədvəl 10-dan aydın olur ki, pandemiyanın səbəb olduğu qapanmalar və bir sıra bank məhsullarına çıxışı məhdudlaşdıran tədbirlər 2020-ci ildə ABB-in xalis faiz gəlirlərində, eləcə də il üzrə xalis mənfəətində ciddi azalma ilə müşahidə olunmuşdur. Belə ki, xalis mənfəətin həcmi 2020-ci ildə 178,956 min azn olduğu halda, bu rəqəm 2018 və 2019-cu illərdə 200 min azn-dən çox olmuşdur. Eyni zamanda il üzrə cəmi ümumi gəlirlərin həcmində də nəzərəcarpacaq dərəcədə azalma olmuşdur. Pandemiyanın mənfi təsirləri bankın səhm üzrə mənfəətinə də təsir etmiş, belə ki, 2020-ci ildə bu göstərici əvvəlki iki ildən az, yəni 0.04 min manat təşkil etmişdir.

III FƏSİL. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1. Şirkətlərin pandemiya böhranından çıxış yolları

2020-ci il bir çox böyük və kiçik müəssisələr üçün çətin oldu. Bütün dünyada şirkətlər dəyişən şərtlərə və istehlakçı davranışlarına uyğunlaşmalı və böhran zamanı fürsətlər tapmalı oldular. Bu, çoxlu innovasiya, yaradıcılıq və yeni biznes modellərinin inkişafı tələb edirdi.

Pandemiya zamanı bir çox startap xərcləri azaltdı (ofis sahəsi, işgüzar səyahət) və bəziləri daha kəskin şəkildə, məsələn, işçi qüvvəsinin bir hissəsini ixtisar etmək və ya lazımsız layihələri və ya gəlir gətirməyən biznes sahələrini aradan qaldırmaq kimi. Ümumiyyətlə, şirkətlər bunun uzun müddət davam edə biləcəyini başa düşürdülər və hamısı hər ehtimala qarşı məcburi tədbirlərə hazırlaşdılar.

Pandemiya zamanı sağ qalmaq və böhrandan çıxmaq üçün şirkətlərin qəbul etdikləri bəzi ümumi biznes strategiyalarına nəzər salmaq (<https://www.mckinsey.com/>).

1. İnnovasiyaya sərmayə qoymaq

COVID-19-un yayılmasını azaltmaq üçün dünya ölkələri müxtəlif sektorlardakı işçiləri evdən işləməyə məcbur edərək ciddi karantin rejimi tətbiq etdilər. Bu, şirkətlərin iş üsulunu yenidən kəşf etdi və nəticədə texnologiyaya daha çox etibar etməyə başladılar. Nəticədə texnoloji innovasiyalara investisiyalar kəskin şəkildə artdı. Ayaqda qalmaq üçün şirkətlər işçilərinin evdən işləməyə davam edə bilmələrini və onların xidmətlərini onlayn almaq və ya əldə etmək imkanını təmin etməli oldular. Bu, yeni proqram təminatının, rəqəmsal sistemlərin və kommunikasiya metodlarının inkişafı demək idi.

2. Biznesləri onlayn etmək

Pandemiya bütün vacib olmayan müəssisələrin bağlanması ilə nəticələndi. Bura teatrlar, kinoteatrlar, muzeylər və mağazalar daxildir. Nəticədə heç vaxt onlayn olmağı düşünməyən şirkətlər birdən öz bizneslərini rəqəmsallaşdırmağa məcbur oldular.

Mallara və əyləncələrə pul xərcləmək üçün evlərini tərk edə bilən daha az

insanla istehlakçı vərdisləri dəyişdi. Onlayn alış-veriş və e-ticarət qlobal miqyasda istehlakçılar üçün əsas alış metoduna çevrildi.

Rəqəmsallaşma qlobal iqtisadiyyatın genişlənməsi ilə nəticələnir. Görkəmli konsaltinq şirkəti olan “McKinsey Qlobal İnstitutu”nun hesablamalarına görə, dünyada ən yeni rəqəmsal texnologiyalardan istifadə və rəqəmsallaşma 2025-ci ilə kimi dünya üzrə ÜDM-də (Ümumi Daxili Məhsul) 3-6 trilyon ABŞ dolları həcmində artım yaradacaq. Təşkilat bu artımın əsas etibarıyla 12 növ yüksək texnologiyaların (mobil internet, qabaqcıl robotlaşma, əşyaların interneti, bərpaolunan enerji, bulud texnologiyaları və s.) inkişafı sayəsində baş tutacağını proqnozlaşdırır (<https://www.mckinsey.com/>).

3. Logistika sahəsində tələblərə cavab vermək

Elektron ticarətdəki inkişaf onlayn alış-verişi daha asan və sürətli edir. Bununla belə, məhsullar hələ də yük maşınları, qatarlar, təyyarələr və gəmilərdən istifadə edərək insanların evlərinə göndərilməlidir.

Qapanmalar və sərhədlərin bağlanması kimi hadisələr tədarük zəncirlərini pozduqda və çatdırılmanı gecikdirdikdə, Amazon kimi şirkətlər sayəsində 24 saat ərzində paketləri almağa öyrəşmiş istehlakçılar sifarişlərinin gəlməsini gözləyirlər. Son iki il ərzində e-ticarətdə artım sürətli və etibarlı logistikaya böyük ehtiyac yaratdı. Xüsusilə kiçik şirkətlər pandemiya sağ qalmalarının təminatı kimi logistik tələblərə tez uyğunlaşmaq üçün təzyiq hiss etdilər.

4. Biznes modelinin dəyişdirilməsi

Pandemiya bütün sənayelər üzrə müəssisələrə gözlənilməz böhranların öhdəsindən gəlməyə imkan verən təcrübələrə malik olmaları lazım olduğunu göstərdi. Sağ qalma üçün bizneslər davamlı, uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malik və yaradıcı olmalıdırlar. Şirkəti dayanıqlı edən amillərdən biri də çeviklikdir. Çevik biznes modelləşdirmə pandemiya nəticəsində sürət qazanan yeni biznes strategiyasıdır. Biznes çevikliyi təşkilatın çətin problemlərlə və qeyri-müəyyənliklə qarşılaşdıqda tez uyğunlaşmaq, sürətlə cavab vermək, yaradıcı olmaq, dəyişikliklərə rəhbərlik etmək və rəqabət üstünlüyünü qorumaq qabiliyyətidir. Bir biznes bu dövrlər ərzində çevik qala bilirsə, onun uğur və sağ qalma şansı daha yüksəkdir.

5. Şirkət imicinin rebrendinqi

Geri çəkilmək üçün daha az resurs və daha kiçik müştərilər şəbəkəsi ilə kiçik müəssisələr pandemiyadan böyüklərə nisbətən daha çox əziyyət çəkdi. Böyük şirkətlərlə ayaqlaşmaq üçün bir strategiya rebrendinqdir. Şirkətin imicini dəyişdirmək və ya yeni tendensiyalara cavab verən yeni xidmətlər təklif etmək şirkətə rəqabətdə fərqlənmək üçün əla imkan verir. Rebrendinq şirkətlərin öz üstünlükləri üçün psixoloji taktikalardan istifadə etmə üsuludur. Bunun səbəbi, müştərilərin brend haqqında təsəvvürlərini dəyişməyə kömək edir və onları onunla məşğul olmağa təşviq edir.

COVID-19 bir çox insanın və biznesin həyatını və dolanışıq vasitələrini məhv edib və dünyanın bir çox icmalarında davam edir. Koronavirus pandemiyasının bütün mövcud nəticələri məlum olmasa da, iqtisadi nəticələrin kəskin olacağı aydındır.

Pandemiyadan sonrakı “yeni normal” işgüzar gözləntilərə yenidən baxılmasını tələb edəcək. Son bir neçə ayda dünya üzrə şirkətlər COVID-19 pandemiyasının yaratdığı böhranı həll etmək üçün sürətli və radikal addımlar atıblar. İndi bu dəyişiklikləri qiymətləndirərkən, onlar əvvəllər təsdiq edilmiş büdcələrə yenidən baxır və diqqəti çox ehtiyac duyulan gəlir əldə edənlərə yönəltmək üçün fəaliyyətləri yenidən qiymətləndirirlər (<https://www2.deloitte.com/>).

Koronavirus (COVID-19) hər bir təşkilata fərqli təsir göstərir – bəzi şirkətlər öz bizneslərini bağlayacaq, digərləri onu idarə edə biləcək, bəziləri isə sadəcə təklif etdikləri məhsul və ya xidmət növünə görə böyük fayda əldə edəcəklər.

COVID-19 böhranının görünməmiş qeyri-müəyyənlik yaratdığını nəzərə alsaq, şirkətlərin yalnız xərcləri azaltmağa və ya məhdudlaşdırmağa diqqət yetirməklə kifayətlənməyərək, gəlirləri necə qorumaq və artırmaq barədə ideyalar irəli sürməsi vacibdir. Böyümək qabiliyyəti liderləri digərlərindən həqiqətən ayıracaq, çünki qlobal iqtisadiyyat böyüyəcəkdir.

İnsanlara və müştərilərə qayğı necə cavab verməyi düşünən satış liderləri üçün əsas prioritet olmalıdır. Bu reallığı idarə edərkən, satış liderləri də yeni müştəri vərdişləri və iqtisadi dövrlər qarşısında təşkilatlarının satış tərzinə

uyğunlaşmalıdırlar. Müştəri davranışındakı dəyişikliklər, bir çox cəhətdən, pandemiya əvvəl hərəkətdə olan rəqəmsal tendensiyaları sürətləndirir.

Ümumilikdə koronavirus adlandırılan COVID-19 virusu ətrafında sürətlə inkişaf edən təhlükə bütün dünyada biznes və investor cəmiyyətinə təsir edir.

Bugünkü biznes mühitinin qlobal və bir-biri ilə əlaqəli təbiəti qlobal təchizat zəncirlərinin pozulması ilə bağlı ciddi risk yaradır ki, bu da əhəmiyyətli gəlir itkisi ilə nəticələnə və qlobal iqtisadiyyatlara mənfi təsir göstərə bilər.

Qlobal iqtisadiyyata təsir virusun coğrafi yayılma dərəcəsindən asılı olaraq arta bilər. Bununla belə, pandemiya bütövlükdə qlobal iqtisadiyyata artıq mənfi təsir göstərib.

Kiber risk dayanıqlılığın planlaşdırılmasında nisbətən yeni bir məsələ olsa da, şirkətlər uzun müddətdir işin davamlılığı, fəlakətlərin bərpası və böhranın idarə edilməsi üçün müxtəlif davamlılıq planlarını qoruyub saxlayırlar. Bu planlar bir sıra biznes pozğunluqları üçün təsirli olsa da, koronavirus və ya digər pandemiya hadisələri kimi qlobal böhran zamanı qısa ola bilər.

Təbii, insan istehsalı, texnologiya və ya əməliyyat uğursuzluqları ilə pandemiya hadisələrinin səbəb olduğu iş pozğunluqları arasında əhəmiyyətli fərqlər var. Pandemiya hadisələrinin potensial artan miqyası, şiddəti və müddəti səbəbindən bu fərqlər davam edir və təşkilatların ənənəvi dayanıqlılıq planlaşdırma strategiyalarından kənara çıxmasını zəruri edir. Şirkətlər hərtərəfli cavab vermək və ən kritik məhsul və xidmətləri üçün davamlılığı təmin etmək üçün mövcud davamlılığın idarə edilməsi fəaliyyətlərinə pandemiya planlaşdırma mülahizələrini daxil etməlidirlər (<https://www.ilo.org/>).

Pandemiya zamanı təşkilatın ilk prioriteti işçi qüvvəsinin təhlükəsizliyi və rifahı olmalıdır. İşçilər özlərinin və ailələrinin rifahı təhlükə altında olduqda diqqətlərini iş öhdəliklərinə cəmləyə bilmirlər. Beləliklə, firmaların pandemiya hadisəsinin başlanğıcında həll etməli olduğu kritik sual işçilərinin təhlükəsiz olub-olmaması, ardınca isə kritik funksiyaları yerinə yetirmək üçün hazır olub-olmamasıdır. Şirkətlərin vəziyyəti izləmək, təhlükəsiz iş yeri təmin etmək və işçilərinə ehtiyac duyduqları dəstəyi təklif etmək vacibdir.

Pandemiya təsirə məruz qalan ərazilərdə və coğrafiyalarda ağır nəticələrə səbəb ola bilər ki, bu da onları uzun müddət ərzində əlçatmaz edir. Biznes təsirinin təhlilinin tərkib hissəsi kimi şirkətlər potensial təsir azaltma strategiyalarını məlumatlandırmaq üçün qarşılıqlı asılılıqlar (məsələn, insanlar, proses, texnologiya, məlumat, qurğular, üçüncü tərəflər) və əlaqəli təsirlərlə yanaşı fəaliyyət və funksiyalar zəncirini müəyyən edir.

Pandemiya planlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən şirkətlər bu kritik fəaliyyətlərin və funksiyaların coğrafi konsentrasiyasına və işin alternativ yerlərə və saytlara köçürülməsi üçün onları necə seqmentləşdirməyə daha çox diqqət yetirməlidirlər. Ehtiyatlı risklərin idarə edilməsi və mümkün olduğu qədər, şirkətlər regional kəsilmələr və geosiyasi hadisələr səbəbindən tək uğursuzluq nöqtələrindən qaçmaq üçün coğrafiyalar üzrə təchizatçı bazasını, müştərilərini və üçüncü tərəf xidmət təminatçılarını şaxələndirməyə çalışmalıdırlar.

Pandemiya işçilərdən məruz qalmağı məhdudlaşdırmaq və xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq və ya yavaşlatmaq üçün evdə qalmağı tələb edir, bu da uzaqdan işləmə imkanlarının aktivləşdirilməsini tələb edir. Bəzi işçiləri uzaqdan işləməyə sövq edə biləcək təsadüfi hava hadisəsindən fərqli olaraq, pandemiya bir ərazidə bütün obyektin tamamilə bağlanmasına səbəb ola bilər və çox sayda işçini uzun müddət uzaqdan işləməyə məcbur edə bilər. Bu, öz növbəsində uzaqdan qoşulma şəbəkələrində normaldan daha çox trafikə səbəb ola bilər ki, bu da tutum və yükə giriş problemlərinə səbəb ola bilər (<https://www.ilo.org/>).

Şirkətlər personalın uzaqdan işləməsini və virtual əməkdaşlıq etməsini təmin etmək üçün alətlərə sərmayə qoymalı, uzaqdan işləməyi dəstəkləmək üçün onların cari ötürmə qabiliyyətini qiymətləndirməli, vaxtaşırı şəbəkə stress testi keçirməli və evdən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan kritik tapşırıqlar üçün həll yollarını müəyyən etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, uzaqdan işləmə xidmət sektoru üçün əlverişli seçim olsa da, istehsal üçün o qədər də işləmir və nəticədə məhsulun tədarük zəncirlərinə kritik təsirlər olur.

Şirkətlər pandemiya hadisələrini həll etmək üçün ənənəvi dözümlülük planlarına meydan oxumalı və sərhədləri genişləndirməlidir. Pandemiya zamanı işin

alternativ saytlara köçürülməsi, işçi qüvvəsinin yerdəyişməsi və heyətin artırılması kimi bəzi standart strategiyalar məqsədəuyğun seçimlər olmaya bilər, çünki heyət və alternativ yerlər/saytlar hadisənin təsirinə məruz qala bilər.

Bundan əlavə, kütləvi tranzit, telekommunikasiya və internet kimi əsas infrastrukturların deqradasiyası və ya məhdud əlçatanlığı planların və strategiyaların aktivləşdirilməsi üçün əlavə problemlər yarada bilər. Şirkətlər diqqətlə fərqli strategiyalar tərtib etməlidirlər; məsələn, bu maneələri aradan qaldırmaq üçün subpodrat işi və ya alternativ təchizat zənciri təchizatçıları ilə işləmək üçün filiallararası müqavilələr və xüsusilə uğursuzluq nöqtələri də daxil olmaqla yüksək insan müdaxiləsi və konsentrasiya riskləri olan ərazilər ətrafında planlar.

Şirkətlər şərtlərin, tariflərin, ödənişlərin və tənzimləyici tələblərin qeyri-müəyyənliyini azaltmaq üçün ölkədən ölkəyə filiallar arasında müqavilələrin mövcud olduğunu təsdiq etməlidir; məlumat mübadiləsi müqavilələri müqavilələr çərçivəsində həll edilir (məsələn, Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydalarının tələbləri); və tənzimlənən sənayelərdə tələb olunduğu kimi, əlavə işlərin aparılması üçün müvafiq lisenziyalar mövcuddur. Bundan əlavə, aşağı axın asılılıqları nəzərə alınmalıdır. Məsələn, podratçının işə qəbulu təsirə məruz qalan bölgədə cəmləşibse, tez səfərbər oluna bilən digər yerlərdəki imkanlar əyləndirilməlidir (<https://www.oecd.org/>).

3.2. Covid-19 və beynəlxalq təcrübədə şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

COVID-19 pandemiyasının iqtisadi və sosial nəticələrinin aradan qaldırılmasının uğurlu nəticələri investisiya siyasətinin effektivliyindən çox asılıdır. Mövcud şəraitdə dünyanın bir çox ölkəsi COVID-19-un yaratdığı böhran kontekstində investorları dəstəkləmək və ya kritik sektorları və sənayeləri qorumaq üçün tədbirlər görüb. Bu tədbirlərə, xüsusən, investisiyalarla bağlı inzibati prosedurların sürətləndirilməsi və sadələşdirilməsi, onlayn xidmətlərdən və rəqəmsal platformalardan istifadənin dəstəklənməsi, agentliklər tərəfindən investisiyaların asanlaşdırılması və təşviqi, investorlara COVID-19 ilə mübarizə üçün görülən tədbirlərə dair məlumat və məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi, səhiyyə, tibbi ləvazimatların istehsalı sahəsində elmi-tədqiqat işlərinə maliyyə və fiskal stimullaşdırma, dövlətin şirkətlərin nizamnamə kapitalına daxil olması üçün tədbirlər, dəyər zəncirlərinin işləməsi, habelə sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə yerli təchizatçılara dövlət kreditlərinin və zəmanətlərin verilməsi daxildir (Денис МУХА, 2020: с. 15).

Milli səhiyyə sektorunu və böhran dövründə xüsusilə vacib hesab edilən digər sənaye və sektorları qorumaq üçün bəzi ölkələr xarici investisiyaların yoxlanılması mexanizmlərini sərtləşdiriblər.

Gözlənilir ki, COVID-19 pandemiyasının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün milli tədbirlərə yenidən baxılması dövlətlərin investisiya siyasətinə, xüsusən də kritik hesab edilən sənaye sahələrinə xarici sərmayənin qoyulmasına imkan verən daha sərt siyasətə doğru tendensiyaya təsir göstərəcək. Eyni zamanda, pandemiya digər sənayelərə investisiya cəlb etmək üçün artan rəqabətə səbəb ola bilər, çünki təsirə məruz qalan ölkələr tənəzzüldən qurtulmağa və təchizat zəncirlərini bərpa etməyə çalışırlar. İntestisiya prosedurlarının asanlaşdırılması ilə bağlı böhran investorlar üçün inzibati prosedurların onlayn ötürülməsini stimullaşdırı bilər (<https://investmentpolicy.unctad.org/>).

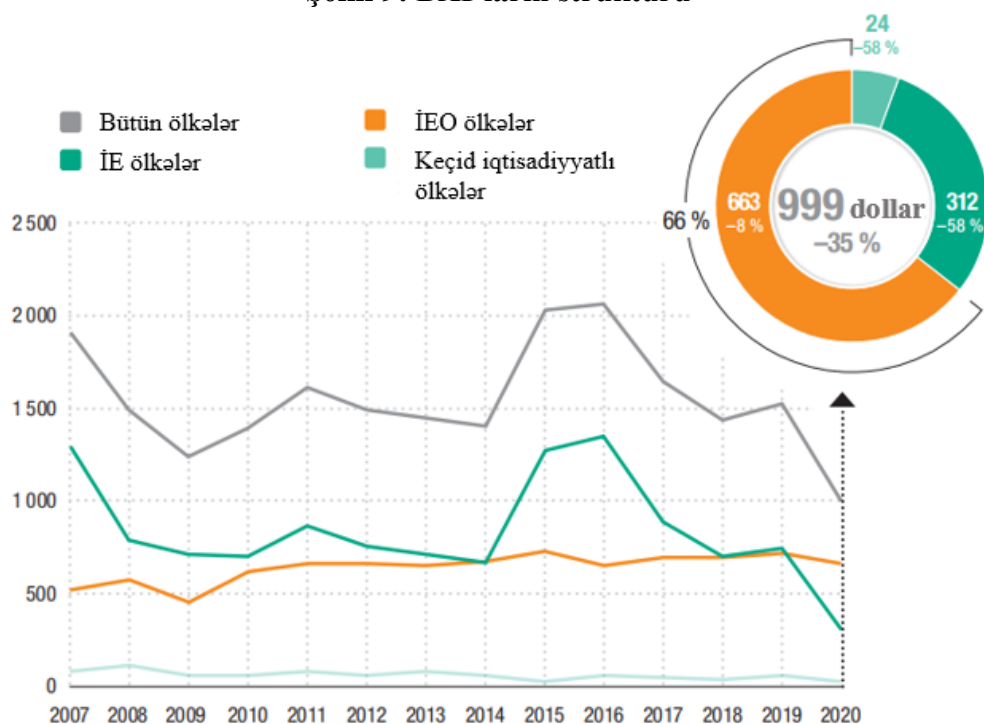
Pandemiyası fonunda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (bundan sonra - UNCTAD) tərəfindən hazırlanmış Qlobal İntestisiya

Hesabatı 2020-yə əsasən, xarici birbaşa investisiyaların (bundan sonra - BXİ) qlobal axını kəskin şəkildə (40% -ə qədər) azalmışdır. 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən son iki onillikdə ən aşağı səviyyəyə müşahidə olunmuşdur.

Qlobal birbaşa investisiya meyllərini böyük ölçüdə müəyyən edən dünyanın bir çox ən böyük transmilli korporasiyaları (bundan sonra MMC-lər) 2020-ci ilin mart ayının ilk həftəsindən etibarən investisiyaların sürətlə pislədiyini qeyd etdilər və proqnozlarına düzəlişlər etdilər.

Birbaşa xarici investisiya axını (BXİ) əvvəlki ildəki 1,5 trilyon dollardan 2020-ci ildə 35% azalaraq, 1 trilyon dollara düşüb. Dünyada COVID-19 pandemiyasına cavab olaraq məhdudlaşdırıcı tədbirlər başlanmış investisiya layihələrini ləngitdi və tənəzzül perspektivi çoxmillətli müəssisələri yeni layihələri yenidən qiymətləndirməyə məcbur etdi. Düşmə, qismən korporativ restrukturizasiya və şirkətdaxili maliyyə axınları ilə əlaqədar olaraq, BXİ-nin 58% azaldığı inkişaf etmiş ölkələrə ciddi şəkildə təsir etdi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə BXİ əsasən Asiyadakı axınlarının dayanıqlılığı səbəbindən daha təvazökar - 8% azalıb. Nəticədə, 2019-cu ilin yarından az hissəsi ilə müqayisədə qlobal BXİ-nin üçdə ikisi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür (Денис МУХА, 2020: с. 15).

Şəkil 9: BXİ-ların strukturu

Mənbə: UNCTAD, (<https://unctad.org/>, 20.03.2022).

BXİ-nin dinamikası yeni layihələrin dinamikası ilə kəskin şəkildə ziddiyyət təşkil edirdi, hansı ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr sərmayələrin azalmasının əsas hissəsini öz üzərinə götürürdülər. Bu ölkələrdə sıfırdan elan edilmiş investisiyaların sayı 42%, infrastruktur üçün vacib olan layihələrin maliyyələşdirilməsi üzrə beynəlxalq əməliyyatların sayı isə 14% azalıb. Eyni zamanda, inkişaf etmiş ölkələrdə yeni müəssisələrə investisiya qoyuluşunun azalması 19% təşkil edib, beynəlxalq layihələrin maliyyələşdirilməsi isə 8% artıb (Денис МУХА, 2020: с. 15).

Yeni müəssisələrə investisiya və layihənin maliyyələşdirilməsi məhsuldar potensialın və infrastrukturun inkişafı və beləliklə, davamlı bərpa perspektivləri üçün çox vacibdir. BXİ-nin bütün komponentləri azalma göstərmişdir. Beynəlxalq birləşmə və satınalmalarda yavaşlama ilə birlikdə yeni layihə fəaliyyətinin ümumi azalması kapital investisiya axınının 50%-dən çox azalmasına səbəb oldu. Şirkətlərin mənfəəti orta hesabla 36% azaldığından, normal illərdə BXİ-nin mühüm hissəsi olan xaricdəki filiallardan təkrar investisiya edilmiş gəlirlər də azalmışdır. Pandemiya 2020-ci ilin birinci yarısında qlobal birbaşa investisiyalara ən böyük təsir göstərmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha vacib olan yeni bizneslərə investisiyalar 2020-ci il və 2021-ci ilin birinci rübündə azalma tendensiyası göstərməyə davam etdi.

COVID-19 pandemiyasının iqtisadiyyata təsiri ilə bağlı proqnozlar getdikcə pessimist xarakter alır. Əvvəlcə bu təsirin ilk növbədə Şərqi Asiyada, xüsusən də epidemiyanın ilk baş verdiyi Çində, eləcə də qlobal dəyərə yaxından inteqrasiya olunmuş ölkələrdə istehsalın dayandırılması və təchizat zəncirinin pozulması nəticəsində yaranan dalğalanma effektləri ilə hiss olunacağı gözlənilirdi. İndi aydındır ki, COVID-19 pandemiyasının təsirlərini yumşaltmaq və iqtisadi fəaliyyətləri dayandırmaq və ya bağlamaq üçün tədbirlərin qlobal təchizat zəncirləri ilə əlaqələrindən asılı olmayaraq bütün iqtisadiyyatlar üçün böyük əks-sədası olacaq. Tələbin azalmasının şoku investisiya həcmlərinin azalmasında ən mühüm amil olacaq. Firmaların kapital məsrəfləri və BXİ adətən ÜDM-in artım templərindəki dəyişikliklərə müəyyən geriləmə ilə cavab verir. 2007-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra dünyanın ən yaxşı 5000 MMC-nin kapital xərcləri yalnız

2009-cu ildə azalmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə orta hesabla 13% azaldığı halda, əvvəlki illərdə təxminən 15%, yəni məcmu artım olmuşdur. Böhran nəticəsində düşmə az qala 30 bal olaraq reallaşdı. İnvestisiyaların azalması ən çox ABŞ-da (20%) olub ki, bu da həmin dövrdə qlobal böhranın mərkəzi hesab olunurdu. Bu azalma 2009-cu ildə ilk 5000 MMC-nin kapital qoyuluşunun sıfır artımına malik olduğu inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda daha az nəzərə çarpmışdır (əvvəlki illərdə artım 15% və ya daha çox olmuşdur). Dünyanın ən yaxşı 5,000 MMC-nin kapital xərclərinə dair məlumatlarına görə, qlobal birbaşa investisiya axını əvvəlki iki il ərzində 35% azalaraq 2009-cu ildə ən aşağı səviyyəyə çatdı və enişin böyük hissəsini inkişaf etmiş ölkələr yenidən öz üzərinə götürdü. 2007-2009 qlobal maliyyə böhranı ilə müqayisə mövcud iqtisadi böhranın miqyası haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilər. COVID-19-un şirkətlərin investisiya fəaliyyətinə faktiki mənfi təsiri bir neçə səbəbdən daha yüksək ola bilər (Денис МУХА, 2020: с. 15).

Birincisi, böhran daha geniş miqyasda ola bilər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə BXİ və kapital qoyuluşlarına daha geniş miqyasda olmasa da, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi təsir göstərə bilər. İkincisi, təsir daha sürətli ola bilər, çünki tələb şoku investisiya layihələrinin icrasında məcburi fasilələr və ləngimələrlə müşayiət olunur. Üçüncüsü, pandemiya maliyyə sektoru böhranının səbəbi olmasa da, böhrandan zərər çəkmiş müəssisələr öz maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməsələr, bu, qlobal investisiya axınlarına əlavə təsirlər göstərəcək. Layihənin sabit məsrəfləri kimi bəzi investisiya xərcləri artmağa davam edəcək və layihə sahibləri üçün çox az və ya heç bir yeni aktiv yaratmayacaq.

COVID-19-un yayılması nəticəsində layihələrin dayandırılmasının potensial dərhal təsirinə misal olaraq Çini göstərmək olar, burada 2020-ci ilin ilk iki ayında sabit investisiyalar 24,5% azalıb (Денис МУХА, 2020, с. 15). İnvestisiya layihələrinin dayandırılması tədbirlərinin yalnız 2020-ci ilin yanvar ayının ortalarından sonra qüvvəyə mindiyini və Çində qeyri-bərabər tətbiq edildiyini nəzərə alsaq, ümumi mənfi təsirin daha yüksək olacağı ehtimalı var.

COVID-19 pandemiyası şiddətləndikcə, hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar (BVF kimi) tərəfindən geniş iqtisadi xilasetmə paketləri və dəstək proqramları işə

salınır. Investisiya siyasəti üçün bu, hər şeydən əvvəl şirkətlərin likvidliyinin saxlanması, COVID-19 ilə mübarizəyə töhfə verən sənaye sahələrinə investisiyaların stimullaşdırılması, biznesin cari fəaliyyətində maksimum inzibati dəstəyin göstərilməsi, təchizat zəncirlərinin canlılığının saxlanması və əgər zəruri, əsas yerli sənayelərlə bağlı ölkələrin milli təhlükəsizliyini qorumaq. UNCTAD-ın ekspertləri proqnozlaşdırırlar ki, pandemiya sonrakı dövrdə ölkələr investisiyaların qorunmasının effektiv səviyyəsini saxlamaqla, ictimai maraqlara uyğun tənzimləmə hüquqlarını təmin etmək üçün islahatlar aparmaq söylərini gücləndirəcəklər (Денис МУХА, 2020, с. 15).

Bununla belə, bütün hökumətlər ümumi problemlə üzləşəcəklər – iqtisadiyyatlarını davamlı inkişaf yoluna qaytarmaq üçün investisiya siyasətindən ən yaxşı şəkildə necə istifadə etmək. Milli söylərə əlavə olaraq, uğurlu beynəlxalq əməkdaşlıq xüsusilə inkişaf etməkdə olan (o cümlədən ən az inkişaf etmiş ölkələrin) və keçid iqtisadiyyatı ölkələrin iqtisadiyyatının bərpası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

2020-ci il məlumatlarını təhlil etdikdə, aydın olur ki, COVID-19 misli görünməmiş qısa və uzunmüddətli biznes strategiyalarına dərhal və genişmiqyaslı təsir göstərən iqtisadi böhran oldu. COVID-19-un texnologiya xərclərinə təsirini şirkətlərin demək olar ki, bütün kateqoriyalar üzrə xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaltsa da, əksər şirkətlərdə sabit və ya artan texnologiya büdcələrini müşahidə edildi. Əslində, bir çox texnologiya lideri pandemiyanın texnoloji investisiyaları tez bir zamanda yenidən kalibrləmək və bir çox hallarda mövcud investisiya planlarını sürətləndirmək imkanı yaratdığını bildirdi. Google Cloud-un vitse-prezidenti və baş meneceri Sunil Potti deyir: “COVID-19 böhranının ən maraqlı tərəflərindən biri odur ki, bir çox şirkətlər üçün pandemiya maneədən daha çox sürətləndirici rolunu oynayır”. “Rəqəmsal transformasiyaları, yeni işçi qüvvəsinə giriş modellərini və ya yenilənmiş müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə texnologiyalarını işə salmasından asılı olmayaraq, bir çox proaktiv şirkətlər böhrandan vəziyyəti yaxşılaşdırmaq, yəni “daha təhlükəsiz və daha yaxşı normal vəziyyətə” çatmaq üçün istifadə etdilər.” (<https://deloitte.wsj.com/articles/pandemic-accelerates-cyber-digital-innovation-01598295745>).

Məsələn, texnologiya xərclərinin dəyişməsinin bir neçə yolunu nəzərdən keçirək:

Uzaqdan iş. Paylanmış işçi qüvvəsinə sürətli keçidi dəstəkləmək üçün bir çox texnologiya liderləri texnoloji infrastrukturlarını gücləndirdilər və insanları virtual və təhlükəsiz şəkildə bir araya gətirən və onlara əməkdaşlıq etməyə kömək edən alətlər tətbiq etdilər.

Rəqəmsal iqtisadiyyat. Evdə qalma sifarişləri ilə idarə olunan istehlak nümunələrindəki dəyişikliklərə cavab olaraq, bir çox şirkətlər e-ticarət, telesəğlamlıq, onlayn öyrənmə, kontaktsiz ödənişlər və digər onlayn istehlak meyllərini idarə edən rəqəmsal texnologiyalardan ikiqat istifadə etdilər.

Təchizat zəncirinin təkmilləşdirilməsi. COVID-19 tələb artımı və düşməsi, məhsuldarlığın azalması, xammal çatışmazlığı, saxlama və məhsulun idarə edilməsi problemləri də daxil olmaqla əsas təchizat zəncirinin zəifliklərini üzə çıxardı. Beləliklə, COVID-19 davamlı təchizat zəncirinin təhlili və idarəetmə həllərinin qəbulu üçün təəccüblü katalizator oldu.

Avtomatlaşdırma. İşçi qüvvəsi çatışmazlığı təşkilatlardan prosesləri avtomatlaşdırmaq və insanların iştirakını azaltmaq üçün imkanlar axtarmağı tələb edirdi, avtomatlaşdırma isə tez-tez insanların istəmədiyi və ya edə bilmədiyi vəzifələri öz üzərinə götürür. Bir çox təşkilat avtomatlaşdırmaya, xüsusən də robotlaşdırılmış proseslərin avtomatlaşdırılmasına əhəmiyyətli investisiyalar hesabına səmərəliliyin artırılması və bazara çıxma müddətini yaxşılaşdırmaq üçün artıq çalışsa da, pandemiya bu investisiyaları sürətləndirdi.

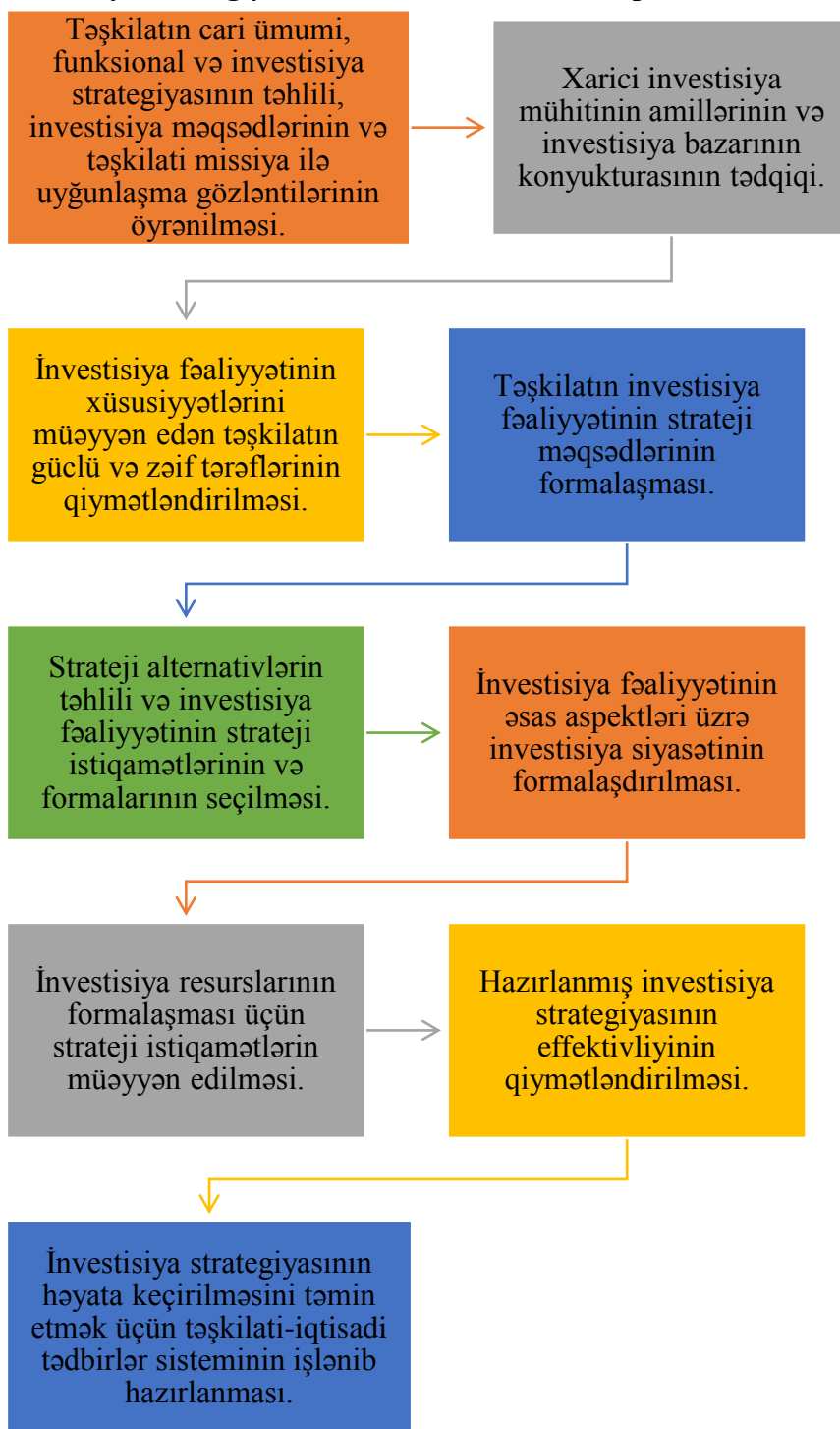
Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti həmişə işin rentabelliğini yüksəltmək və nəticədə mənfəəti artırmaq məqsədi daşdığından, Covid-19 pandemiyası dövründə şirkətlərin investisiya fəaliyyətlərini təkmilləşdirməsi məsələləri ön plana keçmişdir.

Şirkət investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün düzgün investisiya strategiyası işlənilib hazırlanmalıdır ki, bu proses şirkətin strateji seçiminin ümumi sisteminin ən mühüm komponentidir (Sxem 1).

İqtisadi böhran şəraitində şirkətin investisiya strategiyasının hazırlanması kifayət qədər mürəkkəb olub, yaradıcılıq və yüksək ixtisaslı kadrlar tələb edir. İlk

növbədə, strategiyanın formalaşdırılması investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlərin (investisiya mühitinin) və investisiya bazarının vəziyyətinin həm ümumilikdə, həm də onun ayrı-ayrı seqmentləri kontekstində proqnozlaşdırılmasına əsaslanmalıdır ki, bu da kifayət qədər zəhmət tələb edən prosesdir.

Sxem 2. Investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması proseduru üzrə addımlar

Mənbə: Латыпова А. Э. (2014). С. 434-437.

İnvestisiya strategiyası təşkilatın investisiya fəaliyyətinin uzunmüddətli idarə edilməsi üçün effektiv vasitədir və aşağıdakıları müəyyən edir:

- investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri;
- investisiya fəaliyyətinin formaları;
- təşkilatın investisiya resurslarının formalaşmasının xarakteri;
- təşkilatın uzunmüddətli investisiya məqsədlərinin həyata keçirilməsində mərhələlərin ardıcılığı;
- təşkilatın investisiya fəaliyyətinin sahələri və formaları üzrə mümkün investisiya fəaliyyətinin sərhədləri;
- təşkilatın investisiya fəaliyyətini modelləşdirdiyi, həyata keçirdiyi və qiymətləndirdiyi rəsmiləşdirilmiş meyarlar sistemi.

İnvestisiya siyasətləri COVID-19 pandemiyasının dağıdıcı iqtisadi və sosial təsirləri ilə mübarizədə mühüm töhfə verir. Dünyanın bir çox ölkəsi sərmayələri dəstəkləmək və ya böhran zamanı kritik yerli sənayeləri qorumaq üçün tədbirlər görüb. Beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq şirkətlərin antiböhran tədbirlərini və pandemiyanın davam etdiyi iqtisadi şəraitdə investisiya fəaliyyətlərini təkmilləşdirmək üçün gördükləri tədbirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- *Qlobal təcrid şəraitində istehsalçını istehlakçıya yaxınlaşdırma biləcək sahələrə investisiyalar qoyulur.* Pandemiya zamanı bunu iki yolla etmək olar: 1. alış prosesini sadələşdirəcək və alıcını daha sadıq edəcək süni intellektin köməyi ilə, 2. Məhsulu və ya xidməti bazarda unikal edəcək artırılmış reallığın (onlayn məkan) köməyi ilə.
- *Şirkətlər daha gənc və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş insanları cəlb etmək üçün müasir texnologiyaya sərmayə qoyur.* Məsələn, BURBERRY virtual mağaza vasitəsilə məhsula baxış platforması yaratmışdır. Brend artıq özünü mühafizəkar kimi təsdiqləməyi bacarıb, lakin şirkət bu stereotipi qırmaq istəyir və bunu uğurla həyata keçirir (Рошков Н.А., Лукашенко И.В., 2021: с. 7).
- *İstehlakçının həyatını yaxşılaşdırmaq üçün şirkətlər məhsulun və ya xidmətin müxtəlif aspektlərinə investisiya edirlər.* Məsələn, GUCCI brendi gündəlik musiqi pleylistləri təklif etmək üçün Sportify xidmətini yaratdı. Şirkət bu hərəkəti ilə həm vətəndaşlar üçün karantin şəraitini yaxşılaşdırmaq, həm də onlara yaxınlaşmaq

istədiyini göstərdi. Bundan əlavə, şirkət oyun və əyləncə funksiyaları ilə yanaşı, informativ məzmunlu smart proqrama malikdir.

- *Şirkətlər innovasiya yönümlü investisiya xərclərini artırırlar.* Covid-19 pandemiyası şirkətlərə ayaqda qalmaq və bazar payını qorumaq üçün İT-nin ən qabaqcıl imkanlarından istifadəni məcbur edib.

- *Şirkətlər investisiya siyasətinə dəyişikliklər edirlər.* Investisiya siyasəti investisiya qərarlarının həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Şirkətin investisiya siyasəti kapital qoyuluşu proqramının formalaşdırılması, investisiya layihələrinin seçilməsi və biznesin rəqabət üstünlüklərinin uzunmüddətli möhkəmlənməsinə töhfə verən və uğurlu nailiyyətləri təmin edən maliyyə qərarlarının qəbulu üçün ümumi təlimatdır.

- *Pandemiyanın mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün şirkətlər rəqəmsal həllər tətbiq edirlər.* Bununla belə, 2022-ci ildə biznes strategiyası kimi rəqəmsallaşma arxa plana keçir və yəqin ki, uzunmüddətli investisiya strategiyasına çevrilməyəcək. Əvvəlki illərdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini sürətləndirməyə imkan verən pandemiya zamanı gəlirlərini aşağı düşməkdən qoruyan şirkətlər qrupunun yalnız 20%-i növbəti ildə rəqəmsal potensialı artırmağı planlaşdırır. Digər qruplarda bu nisbət daha da aşağıdır. Əsaslı xərclərin artımı və biznesin rəqəmsallaşdırılmasının sürətləndirilməsinin 2022-ci ildə prioritet inkişaf strategiyaları olduğu müəssisələrin aşağı payı (müvafiq olaraq 8 və 20%) investisiyaların artımında qarşından gələn yavaşlamadan xəbər verir (<https://www2.deloitte.com/>).

- *İT-nin inkişafı istiqamətində yeni addımlar atılır.* İxracatçı şirkətlər bir qayda olaraq, COVID-19 ilə bağlı məhdudiyyətlərə daha tez uyğunlaşıb və biznesin strukturunun İT-nin inkişafı istiqamətində yenidən qurulmasının effekti ilk növbədə ixracatçı şirkətlərdə özünü göstərir. 2022-ci ildə ixracatçıların və qeyri-ixracatçıların inkişaf strategiyaları da fərqlidir. İxracatçılar yeni məhsullara/xidmətlərə və bazar payının artırılmasına yönəlmiş aktiv inkişaf strategiyası həyata keçirməyi planlaşdırırlar. Yalnız yerli istehlakçılar üçün məhsul istehsal edən müəssisələr üçün prioritet mövcud payı saxlamaqla xərclərin azaldılması və bazar mövqələrinin saxlanması ilə bağlı qoruyucu inkişaf strategiyasıdır. Bu şəraitdə ixracatçı rəqiblərin yeni inkişafı bu cür müəssisələrin mövqeyini sarsıda və texnoloji liderlərdən geri

qalmalarını artırma bilər (<https://www.oecd.org/>).

- *İstehsal müəssisələri fərqli investisiya strategiyaları tətbiq edir.* İstehsal müəssisələrində istehsal proseslərinin xüsusiyyətlərinə görə uzaqdan işləmək imkanlarını təmin etmək çətin olduğundan, bunun əvəzinə, onlar müvafiq resursların yenidən bölüşdürülməsinə və işçilərinin təhlükəsizliyini və sağlamlığının yaxşılaşdırılması üçün xərclərin artırılmasına diqqət yetirdilər. Əgər 2020-2021-ci illərdə sənaye müəssisələrinin məşğulluq siyasəti kədr çatışmazlığı şəraitində işə qəbulun yüksək intensivliyi ilə səciyyələnirdisə, gələcəkdə şirkətlər işçilərin sayını azaltmaq üçün vəzifə öhdəliklərini optimallaşdırmaq niyyətindədirlər. Kadrların optimallaşdırılması xərcləri, o cümlədən personalın təhlükəsizliyi ilə bağlı xərcləri azaldacaq və işçi qüvvəsinin səmərəliliyini artıracaq.

- *Şirkətlər avtomatlaşdırma prosesini sürətləndirirlər.* Pandemiya zamanı fərdi iş proseslərinin avtomatlaşdırılması və əsas olmayan vəzifələrin outsorsinqə ötürülməsi təşkilatda işçilərin sayını azaltmağa kömək etdi.

- *Pandemiyanın nəticəsi olaraq, xammal və materialların tədarükünün təşkili sahəsində yeni tendensiyalar yaranır.* Bu, ilk növbədə müəssisələrdə xammal və material ehtiyatlarının normasının artması ilə ifadə olunur. COVID-19 pandemiyası göstərdi ki, tədarük zəncirinin kəsilməsi geniş və uzunmüddətli ola bilər. Bu, müəssisələri mövcud nəqliyyat və logistika risklərini nəzərə alaraq inventar idarəetmə sistemində yenidən baxmağa məcbur etdi. Eyni zamanda, ehtiyatların artması saxlama xərclərinin artmasına və əməliyyat fondlarının dövrüyyədən çıxarılmasına səbəb ola bilər. Pandemiya zamanı xammal və materialların idxalı ilə bağlı çətinliklər tədarük zəncirlərinin lokallaşdırılmasına kömək edəcək.

- *Şirkətlər biznesin davamlılığını təmin edən infrastruktur və xidmət bölmələrinin inkişafına yönəlmiş investisiyalarını genişləndirirlər.* 2022-ci il üçün şirkətlərin inkişaf prioritetləri onların maliyyə vəziyyətindən, böhran şərtlərinə uyğunlaşma dərəcəsiindən və strateji qərarlar qəbul edərkən riskə getmək istəyindən asılıdır. Biznes modeli 2020-ci ilin şərtlərinə optimal şəkildə uyğun gələn və pandemiya sonrası gəlirləri artıq bərpa oluna bilən müəssisələr üçün bazarı rəqiblərdən təmizləmək kontekstində ən cəlbedici strategiyalar onların mövcud bazarlarda

payının artırılması və məhsul/xidmətlərin istehsalıdır. Hələ sağalmamış şirkətlər üçün aktiv strategiya maliyyə imkanlarının olmaması fonunda 2022-ci ildə inkişaf məqsədi ilə prioritet əməliyyat xərclərini azaltmaqdır.

Covid-19 pandemiyasının təsirləri bir çox şirkətlər üçün mənfi nəticələr göstərsə də, “evdən işlə” (ing. Work from home) şirkətləri haqqında bunun əksini söyləyə bilərik.

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının yayılması bir çox insanın şəxsi və peşəkar ünsiyyət tərzini dəyişdi. Evdən işləmək və sosial uzaqlaşmanın artması qohumlar, dostlar və həmkarları ilə üz-üzə əlaqəni çətinləşdirdi. Zoom Video Communications (NASDAQ: ZM) COVID-19 böhranı zamanı onlayn video, səs və söhbət xidmətlərinə olan böyük ehtiyacı ödəməyə kömək etdi. Zoom bir ildən az müddət ərzində xidmətləri bütün dünyada yüz milyonlarla insanın istifadə etdiyi şirkətə çevrildi. Şirkətin məhsullarına artan tələbat onun gəlirlərini əsaslı şəkildə artırdı və bu artım onun səhm qiymətlərinin, eləcə də bazar dəyərinin yüksəlməsinə səbəb oldu. 2020-ci ilin yanvar ayında şirkətin bir səhminin bazar dəyəri 70-75 dollar aralığında alınıb-satılırdı. Şirkətin 2020-ci ilin 2-ci rübü üzrə maliyyə hesabatlarının nəticələri Wall Street analitiklərinin gözləntilərini alt-üst etdi. Cari ilin 19 oktyabrında şirkətin səhmləri bütün dövrüm ən yüksək dəyərinə - 590 dollara yaxınlaşdı.

Qiymət 2020-ci il ərzində davamlı olaraq artsa da, 9 Noyabr 2020-ci ildə COVID-19 peyvəndinin effektivliyi ilə bağlı verilən müsbət açıqlama, Zoom-un səhmlərinin qiymətinin 10 noyabr 2020-ci il tarixindən etibarən 500,11 ABŞ dollarından 403,58 ABŞ dollarına düşməsi ilə nəticələndi. Səhm qiyməti 14 Mart 2022-ci ildə 95 ABŞ dollarına qədər endi. Fond bazarında lütfün aşağı düşməsinə baxmayaraq, Zoom biznesi həm mənfəət, həm də gəlir baxımından həmişəkindən daha möhkəmdir. Şirkət pandemiyanın verdiyi fürsətdən həqiqətən yararlandı və biznesini çox böyütdü (<https://www.nasdaq.com/articles/if-you-bought-%2410000-of-zoom-stock-at-the-beginning-of-2020-heres-how-much-youd-have-today>).

Pandemiyadan yararlanan sektorlardan biri də daşınma və çatdırılma xidmətini həyata keçirən şirkətlər oldu. Belə ki, kargo xidmətini göstərən dünyaca

məşhur Fedex şirkətinin səhmləri 2020-ci ilin mart ayında 90 dollara qədər eniş yaşadı. Pandemiya səbəbindən qapanmalar və məhdudiyətlər şirkətin xidmətlərinə kəskin tələbat yaradaraq, onun gəlirlərinin bir neçə dəfə artırmasına səbəb oldu. İnvestorların gözləntilərini üstələyən maliyyə hesabatlarını səhm qiymətinin yüksəlişi izlədi. 2020-ci ilin may ayının sonlarına doğru şirkətin bir səhminin qiyməti 320 dollara qədər yüksəldi.

3.3. Pandemiya dövründə “ABB” şirkətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları

Koronavirusun yayılması şəraitində kommərsiya banklarının iqtisadiyyatın inkişafında rolu artır. Kommərsiya banklarının sabitliyi bankın qarşısına qoyduğu strateji məqsədlərə nail olmaq üçün mövcud iqtisadi şəraitdə tarazlıq vəziyyətinə nail olmaq və bu vəziyyəti uzun müddət saxlamaqdır. Bank sisteminin sabitliyi onunla səciyyələnir ki, bank sisteminin sabitlik dərəcəsi milli iqtisadiyyatın vəziyyətini, cəmiyyətdə sosial sferanı, siyasi sferanı, beynəlxalq münasibətlər sferasını və ölkənin digər aspektlərini müəyyən edir və ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyətin sabitliyindən və davamlılığından asılıdır (Жарковская Е.П., 2010, с. 325).

2020-ci ildə dünya pandemiyanın yaratdığı ÜDM və iqtisadiyyatın daralması, neft qiymətlərinin qeyri-sabitliyi, Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında hərbi əməliyyatların aktivləşməsi ilə bağlı sektorda yeni problemlər yaranıb. Bu, sektor üçün yeni təhdidlərin və mənfi tendensiyaların qarışığına səbəb oldu ki, bunların da əksəriyyəti bütün dünyada bank sektoruna aiddir. 2020-ci ildə inflyasiya 2019-cu illə müqayisədə mülayim artıb. Mərkəzi Bankın məlumatına görə, 2020-ci ilin avqust ayında 2,8% səviyyəsində qalıb. 2020-ci ildə devalvasiya ilə bağlı gözlənti 2020-ci ilin yazında neft qiymətləri ilə bağlı qısamüddətli böhran zamanı və hərbi münaqişə zamanı artdı, lakin sonradan səngidi.

Pandemiya ilə əlaqədar karantin rejiminin iqtisadiyyata mənfi təsiri, beynəlxalq ticarət və investisiya fəaliyyətinin ləngiməsi Azərbaycandakı bankların gəlirlərinə təsir göstərmişdir. Bu gün ölkəmizdə kommərsiya banklarının investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində həm daxili, həm də xarici maneələr var.

Daxili olanlara idarəetmə sisteminin inkişaf etməməsi, biznesin planlaşdırılmasının aşağı səviyyəsi, idarəetmənin qeyri-qənaətbəxş səviyyəsi, eləcə də kasad biznes təcrübələri daxildir. Xarici risklərə yüksək kredit riskləri, girov qanunvericiliyinin əsas həll edilməmiş problemləri, bankların məhdud resurs imkanları, əsasən orta və uzunmüddətli öhdəliklərin çatışmazlığı, əhəlinin banklara inamının kifayət qədər yüksək səviyyədə olmaması daxildir.

Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı və bank sektoru investisiyaların dinamikası ilə nisbətən aşağı investisiya cəlbədiciyinə malikdir. Resursların atipik funksiyaları yerinə yetirmək üçün yönləndirilməsi səbəbindən banklara tətbiq edilən inzibati təzyiq hələ də əhəmiyyətli hesab olunur. Kapitalın konsolidasiyası proseduru (kredit təşkilatlarının birləşməsi və alınması) əsassız olaraq mürəkkəbdir. Banklar tərəfindən hesabatların yalnız elektron formada təqdim edilməsi məsələsi həllini tapmayıb. Yenidən maliyyələşdirmə sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi zərurəti kimi metodoloji məsələlər də var.

Kommersiya bankları tərəfindən investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində əsas problemlər ABB üzün də xarakterikdir:

- yüksək kapital tutumu;
- infrastruktur layihələri üçün uzun geri ödəmə müddətləri;
- hüquqi bazanın qeyri-şəffaf olması.

İnvestorlara vergi güzəştlərinin verilməsinin aydın praktikası yoxdur. İntestisiyaların sistemli bölgüsü yoxdur, sərmayələr parçalanmışdır. Aparıcı ekspertlərin fikrincə, bu problemi həll etmək olar. Bunun üçün güzəştlərin verilməsi və azad ticarət zonalarının yaradılması nəzərə alınmaqla investisiya fəaliyyətinin bütün sahələrinə üstünlük vermək və vəsait axınını stimullaşdırmaq lazımdır (Məmmədov Ə., Seyfullayev İ., 2013: s. 376).

Bugünkü dövrü təhlil edərək, pandemiya sonrası bütün vəziyyətə nəzər salsaq, kommersiya bankları rəqəmsal texnologiyaların genişləndirilməsinə və tətbiqinə ehtiyac duyurlar.

Çin və İtaliyada koronavirusun yayılmasından bir ay sonra rəqəmsal bankçılıq istehlakçılarının sayı 20% artıb. Bu gün onlayn məsləhətləşmələri inkişaf etdirmək,

müştərilərin maliyyə problemlərini müzakirə etmək, uzaqdan əməliyyatlarda kömək etmək və effektiv investisiya sövdələşmələri tövsiyə etmək mənə kəsb edir. Banklar öz xidmətlərinin çeşidini genişləndirə, məsələn, investisiya xidmətlərini işə sala, müştərilərə uzaqdan məsləhətlər verə, mühasibat və vergi xidmətləri təklif edə bilərlər. Banklar müştəri diqqəti prinsipi ilə fəaliyyət göstərir: kredit tətilləri tətbiq edir, xəstəlikdən əziyyət çəkən müştərilər üçün gecikdirilmiş ödəniş cəzalarını ləğv edir və s. Məhz bu təkmilləşdirmə üçün daha çox investisiya tələb olunur. Buna görə də, bu istiqaməti həyata keçirmək üçün əsas vəzifələri müəyyən etmək və həll etmək vacibdir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan müəssisələrinin səhm və istiqrazlarına investisiyaların cəlbediciliyinin artırılması;
- milli rifahın yüksəldilməsi və təhdidlərin minimuma endirilməsi.

Bu iki məqam kommersiya banklarına investisiya fəaliyyətlərini yenidən istiqamətləndirməyə imkan verəcək. Qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşundan sənayeyə investisiya qoyuluşuna keçid bank əməliyyatlarının səmərəliliyini artıracaq. Beləliklə, Azərbaycanda bank investisiya bazarının inkişafının əsas problemləri ilə bağlı aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

- iqtisadi (yüksək inflyasiya və onun tənzimlənməsi üçün tədbirlərin olmaması və s.);
- bankların fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın mükəmməl olmaması və onların hərəkətlərinə nəzarət etmək imkanı;
- əhalinin kredit təşkilatlarına inamsızlığı, istehlakçıların bank xidmətlərinə olan tələbatının ödənilməməsi;
- fond bazarı infrastrukturu problemi;
- bazarın informasiya açıqlığının artırılması, onun şəffaflığının artırılması problemi;
- kiçik investor problemi və s.

Kredit müddətinin artırılması isə müəssisələrə investisiya məqsədləri üçün böyük məbləğdə kredit almağa imkan verəcək. Faiz dərəcəsinin azaldılması və əsas borcun ödənilməsinin təxirə salınmasının artırılması bankın müştəriləri üçün bu proqramın cəlbediciliyini artıracaq. Həmçinin, bu proqram banka kreditin verilməsi

risklərini azaltmaqla müntəzəm olaraq faiz gəlirləri əldə etməyə imkan verəcək.

Respublikamızın iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayan banklardan biri də Azərbaycan Beynəlxalq Bankıdır. Bank bir çox göstəricilər üzrə öz sektorunda ölkə lideridir (Cədvəl 11).

Cədvəl 11: Azərbaycan Beynəlxalq Bankının liderlik mövqeyi

Göstərici	Reyting	Miqdar/məbləğ
Aktivlərin həcminə görə	1	8,9 milyard manat
Depozitlərin həcminə görə	1	5,8 milyard manat
Mənfəətin həcminə görə	1	148 milyon manat
Kredit portfelinin həcminə görə	1	2,7 milyard manat
Kapitalın həcminə görə	1	1,5 milyard manat

Mənbə: <https://banco.az/>

Cədvəldən göründüyü kimi ABB şirkəti aktivlərin, depozitlərin, mənfəətin, kredit portfelinin və kapitalın həcminə görə banklar arasında 1-ci yerdədir.

ABB şirkəti 2020-2021 bir sıra investisiya layihələrini reallaşdırıb. Belə ki, SOCAR-ın strateji tərəfdaşlarından biri olan ABB “SOCAR Polymer” layihəsinə 65 mln. ABŞ dolları köməklik edib. Bank bu dəstəyi “SOCAR Polymer Investments” şirkətinin buraxdığı istiqrazları almaqla edib. ABB “SOCAR Polymer”in istiqrazlarını almış səkkiz bankın arasında ən çox paya malik olub. Bu, “SOCAR Polymer”ə daha faydalı maliyyə resursları hesabına layihəyə çəkilən xərclərini azaltmağa imkan verəcək.

Şəkil 9: ABB şirkətinin investisiya qiymətli kağızları

İnvestisiya qiymətli kağızları

İnvestisiya qiymətli kağızları aşağıdakılardan ibarətdir:

	2020	2019
Amortizasiya ilə borc qiymətli kağızlar		
Korporativ borc qiymətli kağızları	110,516	-
Çıxılсын: dəyərsizləşmə xərcləri üçün ehtiyat	(613)	-
	109,903	-
DÜĞƏD ilə borc qiymətli kağızları		
Hökumət borc qiymətli kağızları	442,132	63,772
Korporativ bondlar	191,635	72,632
Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının buraxdığı notlar	54,452	-
	688,219	136,404
DÜĞƏD ilə kapital qiymətli kağızları		
Korporativ səhmlər	83,498	71,257
	83,498	71,257
Cəmi investisiya qiymətli kağızları	881,620	207,661

Mənbə: “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC 2020-ci il üzrə konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları

2020-ci il 31 dekabr tarixinə olan hökumət borc qiymətli kağızları Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin (31 dekabr 2019-cu il tarixinə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin bondları) 442,132 min AZN (31 dekabr 2019-cu il tarixinə: 63,772 min AZN) məbləğində bondlarından ibarətdir.

2020-ci il 31 dekabr tarixinə faktiki korporativ borc qiymətli kağızları İƏİT və qeyri-İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı kimi tanınır) ölkələrində buraxılmış uyğun olaraq 135,669 min AZN və 165,868 min AZN (31 dekabr 2019-cu il tarixinə: İƏİT və qeyri-İƏİT ölkələrin uyğun şəkildə 61,443 min AZN və 11,189 min AZN) məbləğində bondlardan ibarət olmuşdur.

Şəkil 10: "ABB-İnvest İnvestisiya Şirkəti" QSC Mənfəət və Zərər Hesabatı, 01.01.2021 - 31.12.2021

Göstəricilərin adı	Cari dövr üzrə (manatla)
Öz Hesabına İnvestisiyalar üzrə Faiz Gəlirləri	645,745.13
Öz Hesabına İnvestisiyalar üzrə Dividend Gəlirləri	890.73
Repo Faiz Xərcləri	(257,503.54)
Öz hesabına İnvestisiyalar üzrə Komissiya Xərcləri	(10,546.38)
Öz Hesabına İnvestisiyalar üzrə Xalis Gəlir	378,585.94
Broker üzrə Gəlirlər	266,010.55
Broker üzrə Xərclər	(189,084.82)
Broker üzrə Xalis Gəlir	76,925.73
Anderrayting üzrə Gəlirlər	9,550.18
Anderrayting üzrə Xərclər	(556.58)
Anderrayting üzrə Xalis Gəlir	8,993.60
Diling Gəlirləri	150,975.95
Diling Xərcləri	(12,691.19)
Diling üzrə Xalis Gəlir	138,284.76
Digər Gəlirlər	1,068.39
Məzənnə Fərqiindən Xalis Mənfəət (Zərər)	(3.40)
Əmək Haqqı və Sosial Xərclər	(228,937.92)
İnzibati Xərclər	(46,352.84)
Amortizasiya Xərcləri	(6,226.32)
Əməliyyat xərcləri	(281,517.08)
Vergidən Əvvəlki Mənfəət	322,337.94
Mənfəət Vergisi (Əvvəlki dövrün zərəri nəzərə alınmaqla) (-)	(55,691.88)
Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)	266,646.06

Mənbə: "ABB-İnvest İnvestisiya Şirkəti" QSC 2021-ci il 4-cü rüb üzrə maliyyə hesabatı

31 dekabr 2020-ci il tarixinə olan korporativ səhmlər ədalətli bazar dəyəri müvafiq olaraq 22,931 min AZN və 60,257 min AZN olan Mastercard Incorporated şirkətinin 'B' və Viza Incorporated şirkətinin 'C' kateqoriyalı adi kapital səhmləri, həmçinin ədalətli bazar dəyəri müvafiq olaraq 250 min AZN və 60 min AZN olan Azərbaycan Kredit Bürosunun və Bakı Fond Birjasının adi səhmlərindən ibarətdir.

Mənfəət və zərər hesabatına nəzər yetirdikdə aydın olur ki, 2021-ci ildə ABB-Invest Investisiya Şirkətinin öz hesabına investisiyalar üzrə faiz gəlirləri 645,745.13 manat, dividend gəlirləri isə 890.73 manat təşkil etmişdir. Cari ildə şirkətin öz hesabına investisiyalar üzrə xalis gəliri 378,585.94 manat, broker üzrə xalis gəliri isə 76,925.73 manat olmuşdur.

ABB-nin pandemiya dövründə və sonrakı gələcək inkişafını təmin edəcək investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- bankın kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi.
- bankın iqtisadiyyatın real sektoru ilə qarşılıqlı əlaqəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- investisiya fəaliyyətinin modernləşdirilməsinin aktivləşdirilməsi;
- bankın icra hakimiyyəti orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəsinin gücləndirilməsi;
- müasir texnologiyalar vasitəsilə bank biznes modellərinin səmərəliliyinin artırılması;
- kredit riskinin idarə edilməsinin təmin edilməsi;
- kredit portfelinin keyfiyyətinin səmərəli idarə olunmasının təmin edilməsi;
- maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılması/biznes üçün daha ucuz kreditlərin verilməsi;
- bankın beynəlxalq əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi;
- rəqabətqabiliyyətli bank xidmətlərinin yaradılması;
- rəqəmsal bank xidmətlərinin sayının və keyfiyyətinin artırılması;
- onlayn bankçılığın inkişaf etdirilməsi;
- COVID-19 pandemiyası kontekstində daxili və xarici mühitin təhlili, habelə hadisələrin inkişafı üçün mümkün ssenarilər üzrə strategiyaların hazırlanması əsasında risk və təhlükələrin proqnozlaşdırılması sisteminin formalaşdırılması. Belə

ki, təhlillər göstərdi ki, hazırda ABB-nin fəaliyyəti pandemiya dan ciddi mənfi nəticələrlə üzləşmir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının investisiya strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində atdığı addımlar aşağıdakı vəzifələri həll etməyə imkan verəcək:

- bankın maliyyə dayanıqlığının artırılması;
- mənfəətin və biznesin bazar dəyərinin artması;
- dəyişən bazar ehtiyaclarına uyğunlaşma;
- yeni səmərəli və rəqabətqabiliyyətli xidmət sahələrinin yaradılması;
- ənənəvi xidmət sahələrinin səmərəliliyinin artırılması;
- xidmət bazarlarının genişləndirilməsi;
- riskin azaldılması.

Bankın investisiya strategiyası qarışıq, yəni geniş mütərəqqi tipə aiddir. Belə ki, bank məhsullarını yenilənməklə xidmətin genişləndirilməsinə nail olacaq.

ABB ölkə bankları arasında kapitalın həcminə görə birinci yerdə olsa da, ümumilikdə Azərbaycanın bank sistemi aşağı kapitallaşma səviyyəsinə malikdir. Bankın kapitallaşmasının artması iqtisadi artıma səmərəli təsir göstərmək, ölkənin potensialını, Azərbaycanın dünya birliyində mövqeyini gücləndirmək iqtidarında olan iri bankların inkişafına təsir göstərir. Beləliklə, kommərsiya banklarının ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunu artırmaq üçün bankların kapitalını artırmaq lazımdır. Kommərsiya banklarının nizamnamə kapitalının artırılması üçün əlverişli şərait yaratmaq - bank sisteminin kapitallaşması istiqamətində bank ictimaiyyətinin məqsədyönlü fəaliyyəti, qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının dəstəyi lazımdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün əsas səylər bütün kommərsiya banklarının öz vəsaitlərinin artırılmasına və təbii ki, kreditləşmənin həcmində artırılmasına yönəldilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

2020-ci ilin əvvəlində başlayan COVID-19 koronavirus pandemiyası dünya iqtisadiyyatına, xüsusən də ölkəmizə ölçüyəgəlməz mənfi təsir göstərdi. Virusun yayılması ilə bağlı karantin tədbirləri bir çox yerli müəssisələrin ləğvinə və ya fəaliyyətinin müvəqqəti dayandırılmasına səbəb olub. COVID-19 pandemiyası hələ də yerli bizneslər, fiziki şəxslər və bank sektoru üçün mənfi təsir göstərən böyük dağıdıcı iqtisadi təsirə malikdir. Pandemiya mövcud problemləri və təhlükələri daha da kəskinləşdirərək ölkənin həyatına və iqtisadiyyatın bütün sahələrinə öz düzəlişlərini etdi. Tədqiqatdan əldə olunmuş nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- *Qlobal maliyyə bazarları pandemiyanın yayılma xəbərlərinə refleksiv reaksiya nümayiş etdirirlər.* Fors-major və siyasi hadisələrə həssas olan dünya maliyyə bazarları COVID-19-un yaratdığı böhrana mənfi reaksiya verdilər. Fevral ayının 27-də pandemiya ilə bağlı artan təlaşlara görə S&P 500, NASDAQ-100 İndeksi və Dow Jones Industrial Average daxil olmaqla, ABŞ-ın müxtəlif fond bazarı indeksləri 2008-ci ildən sonra ən kəskin enişlərini qeyd etdilər.

- *Pandemiya istehsal və təchizat zəncirlərini alt-üst edir.* COVID-19 pandemiyasının kommersiya təsirləri ABŞ, Çin, Yaponiya və Avropada, eləcə də dünyanın ən vacib iqtisadiyyatlarında istehsal və təchizat zəncirlərini pozdu. Bunun nəticəsi olaraq bir çox ölkələrdə iqtisadi fəlakətlər yaradan mal və xidmət axınında, əmtəə qiymətlərində və maliyyə vəziyyətində gözlənilməz fasilələr yaşandı.

- *2021-ci il qlobal maliyyə bazarları üçün qazanlı il olub.* 2021-ci ilin sonuna doğru Mərkəzi bankların maliyyə bazarlarına böhran dövründəki dəstəyi dayandırması və Omicron variantının sürətlə yayılması nəticəsində artan Covid-19 halları investordlarda yenidən təşviş yaratdı. Bununla belə, böyük iqtisadiyyatların ağıllı pul siyasəti və fiskal stimulyasiya axını pandemiya iqtisadi bərpaya keçməyə kömək etdi və bunun nəticəsində qlobal fond bazarları 2021-ci ili ardıcıl üçüncü il ikirəqəmli qazanla bağladı. FTSE All-World birja indeksi 2021-ci ildə 16,7% artaraq, əvvəlki ilin 14,1%-lik qazancını üstələdi.

- *COVID-19 pandemiyası XBI-ın həcmində ciddi azalmalara səbəb oldu.*

Dünya üzrə şirkətlər COVID-19 pandemiyası və neft qiymətlərinin düşməsi səbəbindən investisiya planlarını yenidən nəzərdən keçirməli oldular. 131 Avropa şirkəti arasında aparılan sorğuya əsasən məlum olub ki, Avropada XBI layihələrinin 10%-i ləğv edilib, daha 25%-i təxirə salınıb.

- Pandemiyanın mənfi təsirləri Azərbaycan iqtisadiyyatında da öz izini qoyub.

Belə ki, 2020-ci ilin 11 ayının nəticələrinə əsasən, ümumilikdə, ÜDM-din həcmində 4.3%, neft sektorundakı payda 6.5 faiz, qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payında isə 2.9 faiz azalma olub. Əhalinin az qala üçdə birinin məşğulluq və gəlirini təmin edən aqrar sektorda artım tempi son vaxtların ən aşağı səviyyəsinə enib. Məsələn, 2019-cu ildə bitkiçilik bölməsində 11 faizdən artıq artım olmuşdusa, 2020-ci ilin 11 ayında eyni göstərici 1 faizə enib. Eyni zamanda, yük dövriyyəsi 20 faiz, neftdən kənar sahələrə əsaslı kapital qoyuluşları 11%, sərnişin dövriyyəsində 40% geriləmə müşahidə olunub.

- Covid-19 pandemiyası bank sektoruna təsirsiz ötürməyib. 2020-ci ildə bank sektorunda ən yadda qalan hadisə ilin əvvəlində dörd bankın bağlanması oldu. Aprel ayının 28-də Mərkəzi Bank “Əmrəh Bank” ASC və “Atabank” ASC-nin, mayın 12-də isə “NBCBank” ASC və “AGBank” ASC-nin lisenziyalarını ləğv etdi. Hadisə pandemiya ilə üst-üstə düşsə də, problemin kökü əslində 2015-ci ildə baş vermiş kəskin valyuta devalvasiyasından qaynaqlanır. Beləliklə, 2019-cu ildə Respublikamızda 30 bank fəaliyyətdə olsa da, 2021-ci ildə onların sayı 26 olmuşdur.

Covid-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi və sosial nəticələri nəzərə alaraq, pandemiya şəraitində şirkətlərin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakı təkliflərin verilməsini məqsəduyğun hesab edirəm:

- Şirkətlər “uzaqdan iş rejmi”nin tətbiqi imkanlarını nəzərdən keçirməlidirlər. Pandemiyanın yaratdığı fiziki məhdudiyyətlər və sosial məsafə tələbləri uzaqdan iş rejminin tətbiqini zəruri etmişdir. Bir çox şirkətlər pandemiyanın ilk günlərindən xidmət və məhsullarının onlayn təklif formasını yaratmış, uzaqdan iş rejmini tətbiq etmişdir. Yerində xidmətin məhdudlaşdırıldığı vaxtlarda bu cür tədbirlər şirkətlərə fəaliyyətini davam etdirmək imkanı vermişdir.

- Pandemiya şəraitində şirkətlər innovasiya yönümlü investisiya xərclərini ön

plana çəkməlidirlər. İnnovasiya zamanın tələbidir. Covid-19 pandemiyası şirkətlərə ayaqda qalmaq və bazar payını qorumaq üçün İT-nin ən qabaqcıl imkanlarından istifadəni məcbur edib.

- *Şirkətlər global təcrid şəraitində onları istehlakçıya çatdırmağa biləcək sahələrə investisiya qoymalıdırlar.* Pandemiya sübut etdi ki, fəaliyyətini iqtisadi böhran şəraitinə uyğunlaşdırma bilməyən şirkətlər rəqabətli bazar şəraitində tənəzzülə məhkumdurlar. Buna görə də şirkətlər məhsul və xidmətlərini istehlakçıya çatdırmağın yeni yollarını tapmalıdırlar. Böhran zamanı bunu alış prosesini sadələşdirəcək süni intellektin və onlayn məkanın köməyi ilə etmək mümkündür.

- *Şirkətlər dövrün tələblərinə uyğun investisiya strategiyalarına dəyişikliklər etməlidirlər.* Şirkətin investisiya resurslarının idarə edilməsi bütün hədəf layihə və proqramlar çərçivəsində və eyni zamanda fərdi investisiya layihələri çərçivəsində həyata keçirilir. Buna görə də investisiya strategiyası onun imkanlarına və xarici mühitin qeyri-müəyyənlik dərəcəsinə uyğun olaraq məqsədlərin müəyyən edilməsi ilə müəyyən bir fəaliyyət dövrü üçün şirkətin səmərəli investisiya fəaliyyətinin modelləşdirilməsi prosesi kimi xarakterizə edilə bilər. İnnovasiya strategiyası bir tərəfdən kifayət qədər uzun müddətə (layihələrin işlənilməsi, hazırlanması, həyata keçirilməsi və geri qaytarılma müddəti nəzərə alınmaqla), digər tərəfdən isə variantlı, çevik olmalıdır ki, bu da vaxtında düzəlişlər etməyə imkan verir. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, şirkətin investisiya fəaliyyətinin davamlı inkişafını təmin etmək üçün onun idarəetmə sisteminin metodik vasitələrinin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

- *İnnovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün seçilmiş maliyyə mənbəyinin şirkətin maliyyə, əməliyyat və investisiya fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.* Yerli şirkətlər iqtisadiyyatın innovativ istiqamətini nəzərə almaqla Azərbaycanın inkişaf strategiyasına cavab verən maliyyə mənbələrinin seçilməsinə üstünlük verməlidirlər. Hərtərəfli qiymətləndirmənin aparılması, onun iştirakçıları üçün hər bir mənbədən istifadənin səmərəliliyinin hesablanması vacibdir.

- *Şirkətlər dövlət dəstəyini nəzərə almaqla ən perspektivli maliyyə mənbələrini seçməlidirlər.* Pandemiya şəraitində şirkətlər maliyyə mənbələri ilə

əlaqəli qərarlarına xüsusi diqqət etməlidirlər. Bu mərhələdə dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmindən istifadə perspektivlərini nəzərdən keçirmək, innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının müxtəlif üsullarını (iqtisadi, vergi, maliyyə) nəzərə almaq lazımdır.

- *Pandemiya şəraitində şirkətlər mövcud maliyyə mənbələrinin siyahısı müəyyən edilmədirlər.* Mümkün olan, şəxsi, borc götürülmüş, cəlb edilmiş maliyyə mənbələrindən, habelə xarici investisiyalardan seçmək lazımdır. Investisiyaların səmərəliliyinə nəzarət etmək üçün qarışıq kapital strukturunun və kapitalın (maddi və qeyri-maddi aktivlərin) orta çəkili dəyər göstəricisinin müəyyən edilməsi vacibdir.

- *Şirkətlər xarici təcrübənin təhlilini aparmalı və tətbiq imkanlarını gözdə tutmalıdırlər.* Covid-19 pandemiyasının iqtisadi nəticələri əvvəllər böhran dövrü yaşamamış bir çox təcrübəsiz şirkətlər üçün daha acınacaqlı oldu. Bununla belə bu cür şirkətlər öz sektorlarına uyğun olaraq uzun müddət fəaliyyət göstərən və zamanın sınaqlarından çıxmış daha təcrübəli şirkətlərin (Microsoft, Amazon, American Express və s.) investisiya siyasətlərini diqqətlə izləməli və onların təcrübələrindən yararlanmalıdırlar.

- *Şirkətlər yeni investisiya imkanlarını nəzərdən keçirməlidirlər.* 2020-ci il bir çox ölkələr üçün pandemiya ili hesab olunsada, ölkəmiz üçün işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edildiyi və ərazi bütövlüyümüzün təmin olunduğu 44 günlük zəfər müharibəsi kimi yadda qaldı. Bu gün Azərbaycan hökumətinin qarşısında duran əsas prioritet məsələlərdən biri də bu ərazilərin yenidən bərpası və iqtisadiyyatının canlandırılmasıdır. Ölkə başçısı cənab prezident İlham Əliyevin xüsusi diqqətində olan bu ərazilərin əsaslı infrastruktur bərpası və iqtisadiyyatının dirçəldilməsi üzrə tədbirlər planı yerli və xarici şirkətlər üçün yeni investisiya imkanları yaradır.

- *İnvestisiya layihələrinin dəstəklənməsi üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi vacibdir.* Investisiya obyektlərinin, nəqliyyat, enerji, sosial, mühəndis və kommunal infrastrukturun yaradılması üzrə tədbirlər planı və investisiya layihələrinin dəstəklənməsi üçün normativ hüquqi aktlar hazırlamaq

lazımdır ki, bu da şirkətlərin Azərbaycanda səmərəli investisiya fəaliyyətini təmin etmək üçün alətlər kompleksini nəzərdə tutur.

- *İnvestisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması (vergilərin ödənilməsi və s. sahələrdə) vacibdir.* Yalnız iqtisadiyyatın iqtisadi vəziyyətinin sabitliyi ilə investorların fəallığı, bank investisiya fəaliyyətinin cəlbediciliyi arta bilər. Eyni zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların stimullaşdırılması və qoyulması mexanizminin qanunvericiliklə müəyyən edilməsi və konsolidasiyası, xüsusən də investisiya növlərinin və onların hüquqi tənzimlənməsinin müəyyən edilməsi, bank investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi qaydasını və eləcə də bank fəaliyyəti subyektlərinin əsas məsuliyyət sahələri müəyyənləşdirilməlidir.

Təhlillərə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, hazırkı mərhələdə Azərbaycan Respublikasının milli investisiya siyasətinin davamlı inkişaf maraqları naminə təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Mövcud şəraitdə milli və beynəlxalq səviyyədə investisiya siyasətinin əsas məqsədi investisiyaların cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi üzrə tədbirlərin və vasitələrin həyata keçirilməsi çərçivəsində iqtisadiyyatın inklüziv artımını və davamlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Eyni zamanda, əsas vəzifə investisiya fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və liberallaşdırılması üzrə tədbirlər arasında optimal tarazlığa nail olmaqdır. Bir tərəfdən, COVID-19 pandemiyası dövləti milli təhlükəsizlik maraqları naminə investorlara qarşı məhdudlaşdırıcı tədbirlər görməyə və səhiyyə sisteminin dayanıqlığını təmin etməyə məcbur edə bilər, digər tərəfdən, dünya miqyasında investisiyalar uğrunda artan rəqabət fonunda Azərbaycana kapital axını üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Əliyev A.Y., Mirzəyev B.S. (2010) «İnvestisiya qoyuluşunun əsaslandırılmasında iqtisadi təhlil», Bakı, «Çənlibel» 400 s.
2. İsmayılova Ə. (2021), “Azərbaycan Milli Kitabxanasında koronavirus (COVID-19) pandemiyası şəraitində elektron informasiya xidmətinin təşkili”, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 232 s.
3. “Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının ölkənin təhsil müəssisələrində təhsil prosesinə mənfi təsirinin aradan qaldırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı”, Bakı şəhəri, 18 may 2020-ci il, № 179
4. Məmmədov Ə., Seyfullayev İ., (2013) “Vergi və investisiya”, Bakı, Caşoğlu, 376 s.
5. “UNİCEF Məktəblərdə COVID-19 xəstəliyinin profilaktikası və nəzarətinə dair əsas məlumatlar və tədbirlər”, Mart - 2020-ci il

Rus dilində

1. “Промышленность Азербайджана Статистический сборник Госкомстата Азербайджанской Республики” (2013) Баку, «Сада», с.132
2. Ахтариева Л.Г. (2014 г.) “Современные подходы к оценке инвестиционной привлекательности регионов” // Социально-экономическое развитие. №1. с. 233-239.
3. Бабина И.В. (2010), «Совершенствование механизма управления инвестиционной деятельностью предприятия в условиях рыночных отношений». Гомель, 125 с.
4. Батракова Л.Г. (2005), Учебник / “Экономический анализ деятельности коммерческих банков”. 364 с.
5. Бекетова А.М. (2015). “Обзор методов оценки инвестиционной привлекательности региона” // Экономика и менеджмент инновационных

- технологий. - № 4. –С. 30–35.
6. Гуржиева К.О. (2013). “Классификация прямых иностранных инвестиций по способам ведения международной хозяйственной деятельности” // Научный журнал КубГАУ. №88. С. 1-17.
  7. Денис М., (2020), “Трансформация инвестиционной политики в условиях пандемии COVID-19,” Банкаўскі веснік, ЛПЕНЬ, с. 15
  8. Жарковская Е.П. “Финансовый анализ деятельности коммерческого банка:” Учебник - Омега-Л. 2010, 325 с.
  9. Зайцева Е.В. (2018). “Зарубежный опыт реализации государственной инвестиционной политики и возможности его адаптации в Беларуси” Банкаўскі веснік. Сакавік— С. 33—46.
  10. Зайцева, Е.В. (2019). “Теоретические аспекты и международный опыт реализации инвестиционной политики в целях устойчивого развития” /— №6. С. 48–56.
  11. Зуев В.А., (2020) “Многоликий вирус”, Издательство «АСТ» Москва, с 370.
  12. Карлова Н., Пузанова Е. (ЯНВАРЬ 2022), “ИЗМЕНЕНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ COVID-19: результаты опроса предприятий Аналитическая записка”, Москва, ул. Неглинная, 12: с. 29
  13. Никифоров В.В., Суранова Т.Г., Чернобровкин Т.Я., Янковская Я.Д., Бурова С.В. (2020), “Новая Коронавирусная Инфекция (Covid-19): Клинико-Эпидемиологические Аспекты, Архивъ внутренней медицины”, №2 М: 209 с.
  14. Осипова Ю.М., Архипова А.Ю., Зотовой Е.С.; (2020). “Южный федеральный университет, Коронованная пандемия и зачарованный мир: монография Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета”, М: 408 с.
  15. Пострелова, Латыпова А.Э. (2014) “Принципы и основные этапы разработки инвестиционной стратегии” / Текст: непосредственный // Молодой ученый. № 18 (77). С. 434-437. URL:

<https://moluch.ru/archive/77/13300/> (дата обращения: 31.03.2022).

16. Рожков Н.А., Лукашенко И.В. (2021), “Инвестиционная политика компаний индустрии роскоши в период пандемии COVID-19”. Московский экономический журнал. №6, с. 7
17. Романов Б.К., (2020); “Коронавирусная инфекция COVID-2019”, “Scientific Centre for Expert Evaluation of Medicinal Products”, Безопасность и риск фармакотерапии М: с. 347
18. Сазонов А., (2020), “Коронавирус и другие инфекции. СоВарные реалии мировых эпидемий”, Москва: с. 270
19. Склярова Е.Е. (2015),” Особенности развития инновационной экономики и государственная инновационная политика в России на современном этапе”, Новосибирск, ЦРНС, 307 с.
20. Шкляров В., Беловрагин А., (2020) “Мир, поставленный на паузу страха, надежды и реальность эпохи коронавируса” / М: 218 с.

İngilis dilində

1. “Investment policy responses to the COVID-19 pandemic, Investment policy monitor”. Special issue № 4 / United Nations Conference on Trade and Development. – New York and Geneva: United Nations, UNCTAD. 2020. 16 p.
2. “World Investment Report 2020: International production beyond the pandemic” / United Nations Conference on Trade and Development. – New York and Geneva: United Nations, UNCTAD. – 2020. – 268 p.
3. Investment trends monitor. “Impact of the COVID-19 pandemic on global FDI and GVCs. Special issue”. March 2020 - United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva: United Nations, UNCTAD. 2020. 5p.
4. “Global Action Menu for Investment Facilitation. May 2017 / United Nations Conference on Trade and Development. – New York and Geneva: United Nations”, UNCTAD. – 2020. – 20 p.
5. “Investment Policy Framework for Sustainable Development / United Nations Conference on Trade and Development”. – New York and Geneva: United Nations,

UNCTAD. 2015. 157 p.

6. Ahmar, A., & Val, E. d. (2020). "SutteARIMA: Short-term forecasting method, a case: Covid-19 and stock market in Spain. Science of the Total Environment (Epub ahead of print)". <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138883>
7. Bhanwar Singh, Rosy Dhall, Sahil Narang and Savita Rawat., (2020 Mar.), "The Outbreak of COVID-19 and Stock Market Responses: An Event Study and Panel Data Analysis for G-20 Countries", pp. 26
8. Cucinotta D, Vanelli M. (2020 Mar. 19) "WHO Declares COVID-19 a Pandemic". Acta Biomed, 91(1): 157-60.
9. Dahl, J., Giudici, V., & Kumar, S. (2020). "Lessons from Asian banks on their coronavirus response. McKinsey & Company", <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/lessonsfrom-asian-banks-on-their-coronavirus-response>
10. Deloitte (2020). "Navigating financial services sector performance post-COVID-19". <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/COVID-19/COVID-19-financial-services-sector-challenges.html>
11. Economic Times. (2020, March 23). "Covid-19 impact: How stock exchanges are protecting their markets from intense volatility". <https://economictimes.indiatimes.com/markets/stocks/news/covid-19-impact-how-stockexchanges-are-protecting-their-markets-from-intensevolatility/greece/slide-show/74772309.cms>
12. Kenny, S., Lennard, J., & Turner, J. D. (2020). "The macroeconomic effects of banking crises: Evidence from the United Kingdom, 1750–1938. Explorations in Economic History", 79 (101357), 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2020.101357>.
13. Li, Yun (3 March 2020). "10-year Treasury yield falls below 1% for the first time after Fed slashes rates due to coronavirus". CNBC. Archived from the original on 4 March 2020.
14. McKinsey & Company. (2020a). "Banking system resilience in the time of

COVID-19” <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/ourinsights/banking-system-resilience-in-the-time-of-COVID-19>

15. Mihaela Roxana MARCU (2021), “The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Banking Sector”, s. 19.
16. Serhiy Reverchuk, Olga Vovchak, Tetyana Yavorska, Lyudmyla Voytovych and Olesya Irshak (2020). “Investment activities of banks, insurance companies, and non-government pension funds in Ukraine. Investment Management and Financial Innovations”, 17(2), 353-363. doi:10.21511/imfi.17(2).2020.27
17. Shanaev, S., & Ghimire, B. (2019). “Is all politics local? Regional political risk in Russia and the panel of stock returns. Journal of Behavioral and Experimental Finance”, 21, 70–82.
18. The New York Times. (2020, March 12). “Halting China’s Economy Was Hard. Restarting It Is Harder. The New York Times”. <https://www.nytimes.com/2020/03/12/business/china-coronaviruseconomy.html>
19. Ventriglio, A., Watson, C., & Bhugra, D. (2020). “Pandemics, panic and prevention: Stages in the life of COVID-19 pandemic. International Journal of Social Psychiatry”, 66(8), 733-734. <https://doi.org/10.1177/0020764020924449>
20. Yakubov, U. and Meliboev, D. (2020) "THE ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS" International Finance and Accounting: Vol. 2020: Iss. 2, Article 32.
21. Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). “Financial markets under the global pandemic of COVID-19. Finance Research Letters (Epub ahead of print)”. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>
22. Scott B. Smar (2017), “Fundamentals of Investing” - 13th edition Publisher: Pearson p. 387
23. David Geltner, (2014), “Commercial Real Estate Analysis and Investments” - 3rd edition, Publisher: Cengage Learning, p. 125
24. William B. Brueggeman, Jeffrey D. Fisher (2016) “Real Estate Finance and Investments” - 15th edition, Publisher: Richard D. Irwin, Inc., p. 356
25. Zvi Bodie (2014) “Investments - Text Only - 10th edition”, Publisher: Richard

- D. Irwin, Inc., p. 252
26. Herbert B. Mayo (2014) “Investments - 11th edition, Publisher: South-Western Publishing”, p.178
27. Anton Pak, Oyelola A. Adegboye, Adeshina I. Adekunle1, Kazi M. Rahman, Emma S. McBryde and Damon P. Eisen (2020), “Economic Consequences of the COVID-20. Outbreak: The Need for Epidemic Preparedness”, Public Health, 29 May p-300
28. Daniel Kurt, Khadija Khartit, (2021), “The Special Economic Impact of Pandemics Public Health”, 8 April, p-209

Türk dilinde

1. Halim KAZAN., (2020 Mart), “Covid-19’un Pay Piyasası ve İşletmeler Üzerindeki Etkisi”, s. 31
2. “Koronavirüs salgını: Covid-19 küresel piyasaları vurdu, Çin şirketlere vergi indirimi sözü verdi”. (2020, Şubat 24). Euronews. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/02/24/koronavirus-salgin-covid-19-kureselpiyasalar-vurdu-cin-sirketlere-vergi-indirimi-sozu>
3. Moral, V.R. (2020, Mayıs 20). “Covid-19 iş hayatına hukuki yansımalar”. Moral&Partners. Erişim adresi: <http://moral.av.tr/>

İnternet resursları

1. <https://abbinvest.az/>
2. <https://www.nasdaq.com/>
3. <https://m.economictimes.com/>
4. <https://www.who.int/>
5. <https://www.bloomberg.com/>
6. <https://www.imf.org/>
7. <https://www.federalreserve.gov/>
8. <https://www.cnbc.com/>
9. <https://www.reuters.com/>

10. <https://www.forbes.com/>
11. <https://orcid.org/>
12. <https://abb-bank.az/>
13. <https://www2.deloitte.com/az/az.html>
14. <https://unctad.org/fr/node/2398>
15. <https://www.bls.gov/>
16. https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1622031735_konsolide-edilmis-hesabat-2-2020.pdf
17. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>
18. <https://uploads.cbar.az/assets/d701bfa769e508299fbf2354c.pdf>
19. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
20. <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy/>
21. <https://www.brookings.edu/research/social-and-economic-impact-of-covid-19/>
22. <https://www.who.int/news/item/13-10-2020-impact-of-covid-19-on-people's-livelihoods-their-health-and-our-food-systems>
23. <http://www.cbar.az>
24. <http://www.trend.az>
25. <http://www.azerizv.az>
26. <https://www.bea.gov>
27. <http://economy.gov.az>
28. <http://www.e-biblio.ru/book/bib/Sinergia/in-managment/sg.html>
29. <http://expertsm.com/ru/rynki/investitsii/>
30. <https://www.investopedia.com>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Real investisiyaların təsnifatı.....	17
Cədvəl 2: Şirkətlərin investisiya, maliyyə və dividend qərarları.....	24
Cədvəl 3: G20 ölkələrində birja indeksləri.....	32
Cədvəl 4: G20 ölkələrinin birjalarının anomal gəlirləri.....	33
Cədvəl 5: Birja İndekslərin Dinamikası 31.12.2019 – 03.04.2020.....	37
Cədvəl 6: ÜDM illər üzrə (2020* - ilkin məlumatlar əsasında).....	43
Cədvəl 7: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar.....	45
Cədvəl 8: Konsolidasiya edilmiş maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat, (2018-2020). Min manatla.....	49
Cədvəl 9: Səhmdarlara ödəniləcək dividendlərin həcmi, (min azn).....	49
Cədvəl 10: Bankın konsolidasiya edilmiş mənfəət və ya zərər və digər ümumi gəlir haqqında 2018-2020-ci illər üzrə başa çatmış hesabatlarına ümumi baxış.....	50
Cədvəl 11: Azərbaycan Beynəlxalq Bankının liderlik mövqeyi.....	70

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Səhmdarların sərvətlərinin artırılması yollar.....	22
Sxem 2: Investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması proseduru üzrə addımlar.....	63

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Hadisələr intervalı üçün inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57).....	34
Şəkil 2: Hadisələr pəncərəsi üçün inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57).....	34
Şəkil 3: COVID-19 pandemiyasının fornd birjası üzərindəki təsiri.....	36
Şəkil 4: S&P 500 indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki.....	40
Şəkil 5: Dow Jones indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki.....	40
Şəkil 6: Nasdaq indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki.....	41
Şəkil 7: Maliyyə bazarlarının iştirakçıları haqqında ümumi məlumat.....	47
Şəkil 8: ABB-in törəmə müəssisələri və səhmdarları.....	48
Şəkil 9: BXİ-lərin strukturu.....	58
Şəkil 10: ABB şirkətinin investisiya qiymətli kağızları.....	71
Şəkil 11: "ABB-İnvest Investisiya Şirkəti" QSC Mənfəət və Zərər Hesabatı, 01.01.2021 - 31.12.2021.....	72